

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κυρίαρχες Τάσεις και Προοπτικές

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΑΚΗ ΠΕΛΛΑ

ΣΥΝΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ ΣΗΦΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ – ΑΝΟΙΞΗ 2000

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διαδικασία συγγραφής μιας μελέτης δεν απέχει πολύ από “ταξίδι” με συγκεκριμένο προορισμό. Την επιτυχία του “ταξιδιού” θα την κρίνει ο αναγνώστης. Εγώ από την πλευρά μου θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους που με στήριξαν ηθικά και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνετέλεσαν στην ολοκλήρωσή αυτής της μελέτης. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Π. Καλογιαυνάκη για τον πολύτιμο χρόνο που αφιέρωσε κατά την πορεία της εργασίας αυτής και για τις γόνιμες υποδείξεις της, οι οποίες προσανατόλισαν τις σκέψεις μου. Με την ίδια θέρμη θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Ι. Πυργιωτάκη και τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πατρών κ. Σ. Μπουζάκη για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους που τόσο βοήθησαν στη διαλεύκανση του πεδίου της μελέτης καθώς επίσης και τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Wisconsin κ. Α. Καζαμία για τις πολύτιμες συμβουλές και το αμέριστο ενδιαφέρον του για την ολοκλήρωση της εργασίας.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους οι οποίοι με το ένα ή τον άλλο τρόπο συνέβαλλαν στην ολοκλήρωση της εργασίας, τον εκδότη του περιοδικού “Σχολείο και Ζωή” κ. Ανδρέα Ζομπανάκη για την απλόχερη φιλοξενία και βοήθεια του στη συλλογή ενός μέρους του υλικού έρευνας και το επιστημονικό, διδακτικό και τεχνικό προσωπικό του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής των Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κρήτης για τη συμβουλευτική και υλικοτεχνική υποστήριξη, την οποία έθεσε πάντα στη διάθεση μου.

Ευχαριστώ, τέλος, την οικογένεια μου, που με ευθάρρυνε να αρχίσω το “ταξίδι” και με στήριξε ηθικά και υλικά κατά τη διάρκεια του.

Σε αυτήν αφιερώνω και την εργασία μου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Α' ΜΕΡΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1.1. Η Συγκριτική Παιδαγωγική

1.2. Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

2.1. Επιλογή και σημασία της έρευνας

2.2. Ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας.

2.3. Το υλικό της έρευνας

2.4. Προβληματική της Έρευνας

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Περιορισμοί της έρευνας

3.2. Φάση της συλλογής του προς εξέταση υλικού

3.3. Φάση της ανάλυσης του προς εξέταση υλικού

3.3.1. Φάση της ποσοτικής ανάλυσης

3.3.2. Φάση της ποιοτικής ανάλυσης

Β' ΜΕΡΟΣ

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Περιγραφή και ανάλυση του υλικού «αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής» στην Ελλάδα

4.1.1. Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

4.1.1.1. Ποσοτική και Ποιοτική ανάλυση

4.1.1.2. Συζήτηση

4.1.2. Συγκριτικές μελέτες

4.1.2.1. Ποσοτική και Ποιοτική ανάλυση

4.1.2.2. Συζήτηση

4.1.3. Διάφορα

4.1.3.1. Ποσοτική και Ποιοτική ανάλυση

4.1.3.2. Συζήτηση

4.2. Περιγραφή και ανάλυση του υλικού «βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής»

4.2.1. Ποσοτική και Ποιοτική ανάλυση

4.2.2. Συζήτηση

Γ' ΜΕΡΟΣ

5. ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α' ΜΕΡΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1.1. Η Συγκριτική Παιδαγωγική

Τις τελευταίες δεκαετίες η επανάσταση της πληροφορικής και εν γένει των επικοινωνιών συνέβαλε αποφασιστικά στη “συνάντηση” των λαών αλλά και της γνώσης που άλλες χώρες μπορούσαν να προσφέρουν σε ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής και πρακτικής. Μία “συνάντηση” ωστόσο, η οποία δεν έμεινε στη φάση του δανεισμού¹ αλλά εξελίχθηκε σταδιακά σε μία γόνιμη και συστηματική επιστημονική ανταλλαγή απόψεων για θέματα εκπαιδευτικής πράξης. Σήμερα, η Συγκριτική Παιδαγωγική είναι μία διεπιστημονική γνωστική περιοχή που αποτελεί για τις Επιστήμες της Αγωγής ένα νέο και προκλητικό πεδίο μελέτης και προβληματισμού που ασχολείται με τη σύγκριση αλλά και όχι μόνο, εκπαιδευτικών φαινομένων ή γεγονότων. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η Συγκριτική Παιδαγωγική θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως το πεδίο εκείνο μελέτης που έχει ως βασικό αντικείμενο της, να ξεχωρίζει, να αναλύει και να ερμηνεύει τις διαφορές και τις ομοιότητες ανάμεσα στα εκπαιδευτικά συστήματα, εντάσσοντάς τα στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο.²

Η σύγκριση ως έννοια και νοητική διαδικασία, ενυπάρχει στο άτομο, δίχως τις περισσότερες φορές αυτή να γίνεται εκούσια ή και άμεσα αντιληπτή. Είναι ο «οικείος

¹ Ειδικότερα η φάση αυτή, γνωστή και ως περίοδος του “παιδαγωγικού δανεισμού”, που εκτείνεται χρονολογικά από το 1817, οπότε και δημοσιεύεται το έργο του ιδρυτή και πατέρα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής Marc Antoine Joulie de Paris, ως και τις αρχές του 20ου αιώνα, θα αποτελέσει και το κύριο χαρακτηριστικό της προεπιστημονικής περιόδου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η περίοδος αυτή θα σημαδευτεί από τη προσπάθεια βελτίωσης των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων με βάση τη άκριτη μεταφορά χαρακτηριστικών στοιχείων της εκπαιδευτικής πρακτικής άλλων χωρών. Προς την κατεύθυνση αυτή θα εντατικοποιηθούν τα εκπαιδευτικά ταξίδια στο εξωτερικό με χαρακτηριστικότερα εκείνα των: Victor Cousin που έκανε το γύρο της Ευρώπης, Henri Barnand, Horace Mann και Matthew Arnold που επισκέφθηκαν τα ελβετικά καντόνια της Γαλλίας και τη Πρωσία. Ανάλογης σκοπιμότητας ταξίδια πραγματοποίησαν επίσης αρκετοί άλλοι όπως: M. Sadler, T. Kruse, F. Thiersch, J. Dewey.

βλ. I. Kandel, *Comparative Education*, 1933, p. xvii, Καζαμίας Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990, σελ. 4428 Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, στο: Συγκριτική Παιδαγωγική II, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, σ.σ. 11-46

Αργότερα βέβαια η περίοδος και η πρακτική του παιδαγωγικού δανεισμού θα επικριθεί εντονότατα, “...international borrowing of educational ideas and practices has more failures to record than successes.” Harold J. Noah, *The Use and Abuse of Comparative Education*, Teachers College, Columbia University, New York, 1983, p. 8

² Καλογιαννάκη Π., *Συγκριτική Εκπαίδευση και Εκπαιδευτικά Φαινόμενα. Μία θεωρητική – κριτική προσέγγιση*, στο: Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, σελ. 38

χαρακτήρας της σύγκρισης»³ ή η «συγκριτική διάθεση»⁴ αυτό που ωθεί τον άνθρωπο σε μία τόσο θεμελιακή αλλά συνάμα και αυθόρμητη διαδικασία. «Η σύγκριση είναι γι' αυτό διαρκώς παρούσα σε όλους τους τομείς του επιστητού, με μορφές και προσανατολισμούς που υπαγορεύονται από πραγματικές, αν και όχι υποχρεωτικά ομοιόμορφες κάθε φορά ανάγκες».⁵ Κάπως έτσι, δεν είναι καθόλου τυχαίο, ότι η τεχνική και η διαδικασία της σύγκρισης αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε σε όλους και για όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και σε όλες τις φάσεις του ανθρώπινου πολιτισμού. Δεν λείπουν εξάλλου οι μελέτες εικείνες που αναζητούν, στις απαρχές της συγκριτικής προσέγγισης, τις ρίζες και τους θεμέλιους λίθους του σύγχρονου διεπιστημονικού πεδίου μελέτης και προβληματισμού.⁶ Υπό αυτό το οπτικό πρίσμα, οι απαρχές της συγκριτικής προσέγγισης οφείλουν να αναζητηθούν στους «πρώιμους συγκριτικούς λόγους των αρχαίων».⁷ Στο έργο και τις αναζητήσεις του Ομήρου, στους Ίωνες λογογράφους, στους κλασικούς ιστορικούς της αρχαιότητας, Ηρόδοτο, Θουκυδίδη και Ξενοφώντα, στον Αριστοτέλη, στους ρωμαίους ιστορικούς Tacitus και Κικέρωνα ως και στο έργο του Ibn Khaldoun τον Μεσαίωνα εστιάζεται ο πρώιμος συγκριτικός στοχασμός, ένα «πρελούδιο»⁸ στην έννοια της σύγκρισης.

Εντούτοις, η έννοια της Συγκριτικής Παιδαγωγικής οριοθετείται ουσιαστικά το 1817 από τον Marc Antoine Jullien de Paris, ο οποίος με το έργο του, *Esquisse et Vues Préliminaires d'un Ouvrage sur l'Education Comparée*, θεωρείται και ο πατέρας του επιστημονικού αυτού πεδίου.⁹ Από τους πρωτοπόρους της συγκριτικής σπουδής, ο Sir Michael Sadler θα θέσει το 1990 το γνωστό ερώτημα που θα συντροφεύει στους προβληματισμούς τους, τον αιώνα που διανύουμε, τους μελλοντικούς συγκριτολόγους.

"How Far Can We Learn Anything of Practical Value from the Study of Foreign Systems of Education?"

(M. Sadler)

³ βλ. Ματθαίου Δ., *Η Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Θεωρήσεις και Ζητήματα*, Αθήνα, 1997, σ.σ. 15-20

⁴ Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στην Συγκριτική Παιδαγωγική. Τόποι και Τρόποι, Τομές και Παραδείγματα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, σελ. 21

⁵ ο.π., σελ. 17

⁶ βλ. Καλογιαννάκη Π., ο.π., σ.σ. 21-52

⁷ ο.π., σελ. 21

⁸ ο.π., σελ. 107

⁹ Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, ο.π. σελ.11, Καζαμίας Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, ο.π., σελ. 4429

Ωστόσο, εκείνος που στις αρχές του αιώνα μας, έθεσε τα θεμέλια της ανάπτυξης του συγκριτικού προβληματισμού, συνδέοντας το αντικείμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με τις έννοιες του έθνους-κράτους και την πολιτική, είναι ο Kandel.¹⁰ Από τότε ως σήμερα ο χώρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής έχει κάνει σημαντικά βήματα τόσο στο μεθοδολογικό και επιστημολογικό μέρος της, όσο και στο πεδίο των επιμέρους συγκριτικών μελετών.

Στον αιώνα που διανύουμε η Συγκριτική Παιδαγωγική διακρίνεται σε δύο “ειδολογικές” κατηγορίες ή τύπους: α. την ιστορική-ερμηνευτική Συγκριτική Παιδαγωγική και β. την εμπειρική-επιστημονική Συγκριτική Παιδαγωγική.¹¹

Η παραδοσιακή ιστορική-ερμηνευτική Συγκριτική Παιδαγωγική εμφανίζεται το πρώτο μισό του αιώνα μας. Εκπροσωπείται από τους Kandel¹², Sadler¹³, Hans¹⁴, Schneider¹⁵ και Ulich και χαρακτηρίζεται από τις προσπάθειες ερμηνείας του εκπαιδευτικού ιστορικού γίνεσθαι. Προς αυτή την κατεύθυνση εκφράστηκαν απόψεις για την ύπαρξη “*κινητήριων δυνάμεων*” (Sadler) ή “*παραγόντων*” (Hans) που ερμηνεύουν την εξελικτική πορεία ενός εκπαιδευτικού συστήματος. Η αναθεωρητική ιστορική-ερμηνευτική Συγκριτική Παιδαγωγική κάνει την εμφάνιση της τις τελευταίες δεκαετίες και συνδυάζει την ιστορία με την κοινωνική επιστημονική θεωρία. Εκπροσωπείται από τους Bloch, Moore, Tilly, Levy, Wallerstein, Mills αλλά επίσης και από τους Foster¹⁶ και Καζαμιά¹⁷ (με τις μελέτες για την Γκάνα και την Τουρκία), Shipman (με τις μελέτες

¹⁰ Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι στον αγγλοσαξονικό χώρο, θεμελιωτής της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θεωρείται ο Kandel, ενώ στο γερμανικό χώρο ο Schneider.

¹¹ Βλ. Καζαμιάς Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990, σελ. 4430, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, οπ.π., 19-28, Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 73, Αθήνα 1995

¹² Kandel I. *Comparative Education*, 1933. – Kandel I. *The New Era in Education: A Comparative Study*, George G. Harrap & Co, Ltd., London, 1954

¹³ Sadler M. *How far can we learn anything of practical value from the study of Foreign Systems of Education*, 1990. Reprinted in: *Comparative Education Review*, vol. 7, no. 3, 1964, pp. 307-314

¹⁴ Hans N. *Comparative Education: A Study of Educational Factors and Traditions*, Routledge & Kegan Paul, London, 1949 – Hans N. *The Historical Approach to Comparative Education*, in: *International Review of Education*, vol. 3, 1959, pp. 299-307

¹⁵ Schneider F., *Vergleichende Erziehungswissenschaft*, Heidelberg, 1971

¹⁶ Foster P., *Dilemmas of Educational Development. What we may Learn from the Past*, in: *Comparative Education Review*, vol. 19, no. 1, Oct. 1975. – Foster P., *Education and Social Differentiation in Less Developed Countries*, in: *Comparative Education Review*, vol. 21 nos. 2/3, 1977.

¹⁷ Kazamias A., *History, Science and Comparative Education. A Study in Methodology*, in: *International Review of Education*, VIII, 1963. – Kazamias A., *Woozles and Wizzles in the Methodology of Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, 14, Oct. 1970. – Kazamias A. & Schwartz

για την έννοια του εκσυγχρονισμού), Carnoy και Apple¹⁸ (με τις μελέτες για τον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό και τις σχέσεις κράτους και εκπαίδευσης) και Margaret Archer¹⁹ (με τις μελέτες για τις κοινωνικές καταβολές των εκπαιδευτικών συστημάτων και τις εκπαιδευτικές αλλαγές).

Η εμπειρική-επιστημονική Συγκριτική Παιδαγωγική κορυφώνει την παρουσία της το δεύτερο μισό του αιώνα μας συνδέοντας τη Σ.Π. με τις θετικές επιστήμες, την παιδεία με την οικονομία και επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της στη δυνατότητα της “πρόγνωσης”.²⁰ Ο τύπος αυτός Συγκριτικής Παιδαγωγικής διαφοροποιείται σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: α) το δομολειτουργισμό (Parsons, Merton) ο οποίος σχετίζεται με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (Schultz²¹, Harbison²², Meyer²³), τις θεωρίες για τη πολιτική κουλτούρα και την πολιτιστική ανάπτυξη (Coleman, Almond, Verba, La Palombara) και τη Σχολή “ανάληψης συστημάτων” (Easton), β) το μεθοδολογικό εμπειρισμό με κυριότερους εκπροσώπους τους Noah²⁴ και Eckstein²⁵ και γ) την (προσέγγιση με αφετηρία τα “προβλήματα” (problem approach) με κύριο εκφραστή τον Brian Holmes.²⁶

Γενικά πάντως, η Συγκριτική Παιδαγωγική μπορεί να θεωρηθεί ως πολυεπιστημονική γνωστική περιοχή γεγονός που τη συνδέει όχι μόνο με τις κοινωνικές

K., Intellectual and Ideological Perspectives in Comparative Education: An interpretation, in: *Comparative Education Review*, vol. 21, nos. 2/3, 1977.

¹⁸ Carnoy M., *Education as a Cultural Imperialism*, David McKay, New York, 1964. - Carnoy M. & Levin H.M., *The Limits of Educational Reform*, New York, 1976 - Carnoy M., The Role of Education in a Strategy of Social Change, in: *Comparative Education Review*, vol. 19. Oct. 1975.

¹⁹ Archer M., *Social Origins of Educational Systems*, University Edition, Sage Publications, London, 1984.

²⁰ Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, οπ.π., 24-28

²¹ Schultz Th., *Investment in Human Capital*, in: Karabel J. & Halsey A.H., eds., *Power and Ideology in Education*, 1977, pp. 313-324

²² Harbison F. & Myers C., *Education, Manpower and Economic Growth: Strategies of Human Resource Development*, McGraw-Hill, New York, 1964

²³ Meyer J. W., et. al., *The World Educational Revolution, 1950-70*, in: *Sociology of Education*, vol. 50, October 1977, pp. 242-258

²⁴ Noah H. & Eckstein M. *Toward a Science of Comparative Education*, Macmillan, New York, 1969. - Noah H., *Defining Comparative Education: Conceptions*, in: UNESCO Institute for Education, *Relevant Methods in Comparative Education*, ed. by R. Edwards, et. all., 1977, pp. 109-117 - Harold J. Noah, *The Use and Abuse of Comparative Education*, Teachers College, Columbia University, New York, 1983

²⁵ Eckstein M., The Comparative Mind, in: *Comparative Education Review*, vol. 27, no. 3, Oct. 1983. - Eckstein M. & Noah H.J., Dependency Theory in Comparative Education. The new Simplicity, in: *Prospects*, vol. XV, no. 2, 1985.

²⁶ Holmes B., *Problems in Education. A Comparative Approach*, Routledge and Kegan Paul, London, 1965. - Holmes B., *Comparative Education, Some Considerations of Method*, George Allen & Unwin, London, 1981.

επιστήμες, από τις οποίες εξάλλου δανείζεται τη συγκριτική μέθοδο²⁷, αλλά και με άλλες όπως η βιολογία και η οικονομία. Πολλοί θεωρούν ότι, εξαιτίας της στενής σχέσης που έχει ο επιστημονικός προβληματισμός της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, η ίδια θα είναι σε θέση να διαμορφώνει, κατά άλλους ακόμα και να «προβλέπει»²⁸, εκπαιδευτικά φαινόμενα ή γεγονότα και την εξέλιξη τους. Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν έχει επαρκώς τεκμηριωθεί και έχει επικριθεί σημαντικά.²⁹ Οι προσεγγίσεις,

Καζαμίας Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, ο.π., σελ. 4430-4435

²⁷ Καλογιαννάκη Π., *Συγκριτική Εκπαίδευση και Εκπαιδευτικά Φαινόμενα. Μία θεωρητική – κριτική προσέγγιση*, ο.π., σελ. 37.

Η συγκριτική μέθοδος, κατά τον Durkheim, «έμμεση πειραματική μέθοδος», έχει διανύσει ως σήμερα μια μακρά περίοδο εξέλιξης και προσεγγίσεων. Ουσιαστικά συγκρίνει τις παραλλαγές των εκάστοτε συνθηκών όπως αυτές εμφανίζονται *συγχρονικά ή διαχρονικά* στα πλαίσια μιας ή και περισσότερων κοινωνιών. βλ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, εκδ. Σακκουλά, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σελ. 67. Για την Συγκριτική Παιδαγωγική το προσδιοριστέο επίθετο «συγκριτική» δεν προσδιορίζει το αντικείμενο του χώρου αλλά την μεθοδολογία του. βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική Προσέγγιση*, στο: *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, επιμ. Σ. Μπουζάκης, εκδ. Gutenberg, σελ.14. Ωστόσο στο χώρο της παραδοσιακής Ιστορικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, η συγκριτική μέθοδος διένυσε μια περίοδο προβλημάτων και αντιφάσεων εξαιτίας του ότι δεν μπορούσε -θεωρητικά τουλάχιστον- να εξασφαλισθεί η συγκρισιμότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων κάτω από το πρίσμα του εθνικού χαρακτήρα τους. Μία άλλη μεθοδολογική ανάσχεση της σύγκρισης αποτελούσε το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής Ιστορικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής συνήθιζαν να αποδίδουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και τις ιδιομορφίες ενός εκπαιδευτικού συστήματος σε μια σειρά από αστάθμητες, αδιόρατες και μεταφυσικές δυνάμεις. βλ. Καζαμίας Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: *Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό*, ο.π., σελ. 4430. Σήμερα ωστόσο, παρά τον πλουραλισμό των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και παραδειγμάτων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, η συγκριτική μέθοδος εκλαμβάνεται ως «*μέθοδος συγχρονικής ή διαχρονικής ανάλυσης παιδαγωγικών και εκπαιδευτικών φαινομένων μέσα σε πολυσύνθετες καταστάσεις*» προσφέροντας στον αναλύτη την ευχέρεια διατύπωσης και διαχείρισης πολλών υποθέσεων και, σε βάθος, αναλύσεων, βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σ.σ. 118-121

²⁸ Η δυνατότητα της πρόβλεψης αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του μεθοδολογικού και επιστημολογικού παραδείγματος της «*προσέγγισης του προβλήματος*» (*problem approach*) που με κυριότερο εκφραστή της -τον Brian Holmes, αναπτύχθηκε σημαντικά κατά τις δεκαετίες του '60 και '70. βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, ο.π., σελ. 25

²⁹ Στην δυνατότητα «*πρόβλεψης*» της πορείας και της εξέλιξης ενός εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος ασκήθηκε οξεία κριτική, κυρίως από νεομαρξιστές (Carnoy, Apple) οι οποίοι αμφισβήτησαν έντονα τη δυνατότητα αυτή, δεδομένου ότι ένα εκπαιδευτικό σύστημα δεν διαμορφώνεται σε σταθερές και αμετάβλητες συνθήκες (πάνω στις οποίες θα μπορούσε να στηριχθεί η πρόβλεψη) αλλά υπόκειται στις μεταβολές του συγκριμένου του.

Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε το γεγονός ότι για πολλές δεκαετίες ισχυρές πολιτικά χώρες που είχαν και έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν εκπαιδευτικές καταστάσεις, *εξήγγαλαν* συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές με κυριότερους αποδέκτες τις αποικίες τους. Η *εξαγωγή*, ή η *εισαγωγή* από την άλλη πλευρά των πρακτικών αυτών, γίνονταν υπό τη βεβαιότητα της δυνατότητας *πρόβλεψης* της πορείας ενός εκπαιδευτικού συστήματος και κατά συνέπεια της πεποίθησης για μελλοντική οικονομική ανάπτυξη. Οι προσδοκίες όμως διαψεύστηκαν. Η θέση των χωρών αυτών σήμερα είναι δυσχερής, ενώ οι περισσότερες από αυτές ανήκουν σε αυτό που ονομάζουμε «*Τρίτος Κόσμος*». Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις-αντιδράσεις των Freire και Illich στη κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι χώρες της Λατινικής Αμερικής και η Βραζιλία όπως επίσης και το σύγχρονο και έντονο ενδιαφέρον της Συγκριτικής Παιδαγωγικής για τις χώρες του «*Τρίτου Κόσμου*» και τις πρώην αποικίες των Δυτικοευρωπαίων.

Όσο αφορά το ενδιαφέρον της Συγκριτικής Παιδαγωγικής για τις χώρες που προαναφέραμε, βλέπε: Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο*,

οι διαπιστώσεις και τα ευρήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής μπορούν να αποτελέσουν «άσκηση», «γύμνασμα» για τη διεύρυνση και κατανόηση των εκπαιδευτικών προβλημάτων αλλά και να δώσουν μία νέα ώθηση στην αναζήτηση του “γιατί”.³⁰

Θα πρέπει τέλος να επισημάνουμε το γεγονός ότι, ο νέος αυτός επιστημονικός κλάδος προέκυψε από τη περιγραφική παρουσίαση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων.³¹ Η απλή όμως περιγραφή ενός ξένου εκπαιδευτικού συστήματος δεν μπορεί να εγείρει αξιώσεις συγκριτικής μελέτης ή έρευνας, και αυτό όχι μόνο γιατί δε προβαίνει σε σύγκριση αλλά κυρίως γιατί δεν συσχετίζει, δεν αναλύει και κατά συνέπεια δεν προσπαθεί να ερμηνεύσει τους λόγους και τις αιτίες που οδηγούν ένα εκπαιδευτικό φαινόμενο ή γεγονός να ακολουθήσει τη μία ή την άλλη πορεία.³² Δεν μπορεί με άλλα λόγια να δώσει απάντηση στο «γιατί» της πορείας και της διαδρομής ενός εκπαιδευτικού φαινομένου ή γεγονότος. Μέσα στα πλαίσια αυτά, η παρούσα εργασία στόχο έχει να διερευνήσει τη Συγκριτική Παιδαγωγική όπως αυτή αναπτύχθηκε στον ελληνικό χώρο μέσα από την ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία και να προσπαθήσει να καταγράψει σε γενικές γραμμές τις κυρίαρχες τάσεις και το επιστημολογικό και μεθοδολογικό της πλαίσιο όπως αυτό οριοθετείται από τον ελληνικό συγκριτικό παιδαγωγικό Λόγο. Ειδικότερα ελπίζουμε η παρούσα μελέτη να δώσει την αφορμή για περαιτέρω συζήτηση και προβληματισμό πάνω στο χώρο αυτό, προσεγγίζοντας μέσω του επιστημολογικού, μεθοδολογικού και ιδεολογικού προσανατολισμού της, το «στίγμα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής» στην Ελλάδα.

σύγχρονες τάσεις και προοπτικές, στο: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), Συγκριτική Παιδαγωγική: Συλλογικός τόμος - Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, σελ. 5-36.

Για το κίνημα της «αποσχολοποίησης» βλ. Paulo Freire, *Pedagogy of the oppressed*, Herder & Herder, New York, 1970. Ivan Illich, *Deschooling Society*, Harper & Row, New York, 1970

³⁰ Καλογιαννάκη Π., *Συγκριτική Εκπαίδευση και Εκπαιδευτικά Φαινόμενα. Μία θεωρητική – κριτική προσέγγιση*, ο.π., σελ. 39. Η θέση αυτή αποτελεί και τη σημαντικότερη αντιπρόταση της “συγκριτικής-ιστορικής ανάλυσης” στη δυνατότητα της πρόβλεψης.

³¹ «...ο νέος επιστημονικός κλάδος προέκυψε κυρίως από μια περιγραφική Παιδαγωγική Ξένων Χωρών», Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, ο.π., σελ. 14

³² Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, ο.π., σ.σ. 14-15

1.2. Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα

Το ενδιαφέρον για τις εκπαιδευτικές εξελίξεις των ξένων κρατών δεν είναι πρόσφατο. Εντοπίζεται και με την πλέον επίσημη έκφραση της, με την μορφή του «συγκριτικού επιχειρήματος»,³³ ακόμα και σε εισηγητικές εκθέσεις «περί οργάνωσης και διοικήσεως της γενικής (στοιχειώδους και μέσης) εκπαίδευσης» (Ν.Δ. 4379/1964).³⁴ Ωστόσο το ενδιαφέρον αυτό θα ενσωματωθεί στο χώρο των Επιστημών της Αγωγής υπό την σκέπη και το πεδίο μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η Συγκριτική Παιδαγωγική βέβαια δεν ασχολείται μόνο με τις διεθνείς εξελίξεις των εκπαιδευτικών συστημάτων αλλά και με θέματα που ήδη από τις αρχές του αιώνα μας έκαναν αισθητή την παρουσία τους στην διεθνή σκηνή, όπως ζητήματα μεθοδολογίας, εννοιολογικά και θεωρητικά ζητήματα. Στην Ελλάδα ωστόσο η Συγκριτική Παιδαγωγική ειδικότερα τις δεκαετίες του '50, του '60 και του '70 θα ασχοληθεί κυρίως με την περιγραφική παρουσίαση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων σηματοδοτώντας κατά αυτό τον τρόπο την μεταγενέστερη ανάπτυξη του μεθοδολογικού και θεωρητικού της προβληματισμού.

Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα διανύει τα τελευταία χρόνια, τα πρώτα βήματα της ενηλικίωσης της. Είναι αλήθεια ότι στον ελληνικό χώρο η Συγκριτική Παιδαγωγική αναπτύσσεται καθυστερημένα, αλλά με ρυθμούς συνεχώς επιταχυνόμενους. Για αυτή την εξέλιξη πολλοί είναι οι παράγοντες στους οποίους μπορεί κανείς να ανατρέξει για αιτίες (έλλειψη επιστημόνων και απουσία σχετικών μαθημάτων στη τριτοβάθμια εκπαίδευση, πλημμελή ενημέρωση για διεθνείς εξελίξεις, κ.α.). Για αρκετά μάλιστα χρόνια το αντικείμενο των «ερευνών» στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής περιορίστηκε σημαντικά στην απλή περιγραφή και παρουσίαση (πληροφοριακού τύπου) ξένων εκπαιδευτικών γεγονότων ή συστημάτων.

Παρόλα αυτά τις τελευταίες δυο δεκαετίες γίνονται εντατικές προσπάθειες και αναλαμβάνονται σημαντικές πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της σύγκλισης με τις διεθνείς εξελίξεις στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Το τελευταίο μάλιστα μισό

³³ βλ. Μπουζάκης Σ. & Κουστουράκης Γ. & Μπερδούση Ε., *Ο εκπαιδευτικός «δανεισμός» στην Επιχειρηματολογία των Διανοουμένων και των Πολιτικών κατά το Μεταρρυθμιστικό Επεισόδιο του 1964*, στο: Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό – συγκριτικές προσεγγίσεις, Τμητικός τόμος στον Α. Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σ.σ. 271-312

³⁴ βλ. Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τόμος Β'*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1999, σελ. 84

του αιώνα μας μπορεί κανείς διακρίνει σημαντικούς σταθμούς στην εδραίωση και ανάπτυξη του νέου και προκλητικού συνάμα πεδίου μελέτης και προβληματισμού.

Οι πρώτες αναφορές για το νέο πεδίο μελέτης και έρευνας στα πλαίσια της Παιδαγωγικής Επιστήμης θα γίνουν στα μέσα του αιώνα μας από τους καθηγητές της Παιδαγωγικής, Κ. Κίτσο και Ι. Πετρίτη οι οποίοι με τα συγγραφικά τους έργα³⁵ (παρουσίαση και ανάλυση των οποίων θα πραγματοποιηθεί σε επόμενο κεφάλαιο) θα αποτελέσουν τους προπομπούς για την είσοδο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στις Επιστήμες της Αγωγής. Ο Κ. Κίτσος και Ι. Πετρίτης θα αποτελέσουν επίσης την αφετηρία μιας μακράς πορείας δεκαετιών μετεξέλιξης μιας περιγραφικής και παραδοσιακής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, σε μια Συγκριτική Παιδαγωγική περισσότερο επιστημονική και μεθοδολογικά συστηματική.

Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα θα εδραιωθεί στη συνείδηση του επιστημονικού κόσμου το 1979 οπότε και με την συμβολή του καθηγητή Ανδρέα Καζαμιά θα ενταχθεί, για πρώτη φορά, το μάθημα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο πρόγραμμα σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ο ίδιος εξάλλου με την εμπειρία και τις γνώσεις του³⁶ στο χώρο της διεθνούς Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα δώσει νέα πνοή στη πορεία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Το παράδειγμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο οποίο εξάλλου το μάθημα της «Συγκριτικής Παιδαγωγικής» εντάσσεται και στα προγράμματα σπουδών του προπτυχιακού και μεταπτυχιακού της

³⁵ Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειο Κρήτης, 1959-60 & Κίτσος Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήναι 1963.

³⁶ Εκτός των άλλων, διετέλεσε και αρχισυντάκτης κατά την περίοδο, 15 Ιουνίου 1971 - 22 Οκτωβρίου 1978, του περιοδικού *Comparative Education Review*. Παράλληλα ανέπτυξε μια πλούσια συγγραφική και ερευνητική δραστηριότητα: Kazamias A. & Massialas B., *Tradition and Change in Education. A Comparative Study*, Prentice Hill, New York, 1965, Kazamias A., *Comparative Pedagogy. An Assignment for the 70s*, in: *Comparative Education Review*, 16, Oct. 1972, Kazamias A., *History, Science and Comparative Education. A Study in Methodology*, in: *International Review of Education*, VIII, 1963, Kazamias A., *Woozles and Wizzles in the Methodology of Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, 14, Oct. 1970, Kazamias A. & Schwartz K., *Intellectual and Ideological Perspectives in Comparative Education: An interpretation*, in: *Comparative Education Review*, vol. 21, nos. 2/3, 1977, Καζαμιάς Α. & Κασσωτάκης Μ., (επ.), *Ελληνική Εκπαίδευση. Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, εκδ. Σείριος, Αθήνα, 1995, Καζαμιάς Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: *Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990, Καζαμιάς Α., *Η κατάρα του Σίσυφου στην ελληνική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μια κοινωνικό-πολιτική και πολιτισμική ερμηνεία*, στο: Μπουζάκης Σ., (επ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, Καζαμιάς & Κασσωτάκης (επ.), *Η εκπαίδευση του Διδακτικού Προσωπικού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1987

κύκλου στη Σχολή των Επιστημών της Αγωγής, θα ακολουθήσουν αργότερα και τα άλλα Παιδαγωγικά Τμήματα διαφόρων Πανεπιστημίων της χώρας.

Σημαντική ώθηση για την ανάπτυξη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα θα προσδώσει η συγγραφική και ερευνητική δραστηριότητα του Σήφη Μπουζάκη³⁷ στο Πανεπιστήμιο Πατρών αλλά και του Δημήτρη Ματθαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να δοθεί στο τρίτομο έργο «*Συγκριτική Παιδαγωγική I, II, III*» (1988, 1990, 1993) υπό την επιμέλεια του Σήφη Μπουζάκη, το οποίο και φιλοξένησε για αρκετά χρόνια τον προβληματισμό και τον ελληνικό συγκριτικό «*Λόγο*» αλλά και το πρόσφατο «*Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις, Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*».³⁸

Την ίδια περίοδο, η Μαρία Ηλιού, εντάσσει το μάθημα «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» στο πρόγραμμα σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το 1980³⁹ και δημοσιεύει για την Συγκριτική Παιδαγωγική στην εφημερίδα *Το Βήμα*,⁴⁰ γεγονός που κάνει ευρύ γνωστό το πεδίο αυτό μελέτης και προβληματισμού. Σημαντικά επίσης σημεία για την ανάπτυξη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα μπορεί να επισημάνει κανείς στην προκήρυξη υποτροφιών του ΙΚΥ για μεταπτυχιακές σπουδές στο αντικείμενο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» από το 1982 και έπειτα, καθώς επίσης και στην προκήρυξη θέσεων ΔΕΠ για Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης των Πανεπιστημίων Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Πατρών και Κρήτης τον ίδιο χρόνο.

³⁷ Στα πλαίσια της πλούσιας συγγραφικής αυτής δραστηριότητας μπορεί κανείς να μνημονεύσει: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988, Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική εκπαίδευση. 1821-1985*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1991, Μπουζάκης Σ. (επιμ.), «*Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις, Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*», εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τόμος Α'*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1994, Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τόμος Β'*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1999, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, στο: *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ. 73, Αθήνα 1995

³⁸ Μπουζάκης Σ. (επιμ.), «*Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις, Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*», εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000

³⁹ Η Μαρία Ηλιού θα διδάξει επίσης «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» στη ΣΕΛΔΕ (1982-83) και τη ΣΕΛΜΕ (1981-82 & 1984-85).βλ. Ηλιού Μ., *Οι Εταιρίες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα Β'*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 79, 1994, σελ.22

⁴⁰ Πιο συγκεκριμένα δημοσιεύθηκαν δυο άρθρα της Μαρίας Ηλιού στο *Βήμα*, «*Οι επιστήμες της Αγωγής και η Συγκριτική Εκπαίδευση*» (5/3/1982) και «*Συγκριτική Εκπαίδευση. Αναφορές και διευκρινήσεις*» (2/4/1982).

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπισε αλλά και που συνεχίζει να απασχολεί την Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα είναι η έλλειψη και η αδυναμία στήριξης της με ανάλογη ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Η κατάσταση αυτή αν και βελτιώνεται σημαντικά την τελευταία δεκαετία εντούτοις οδήγησε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στην ανάγκη μετάφρασης έργων από το εξωτερικό. Μεταξύ των άλλων⁴¹ σημαντική θέση κατέχει ο τρίτος τόμος με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» του οκτάτομου έργου των M. Debesse και G. Mialaret, *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*, που εκδίδεται το 1984. Κατά τη δεκαετία του '80 ο προβληματισμός και η έρευνα της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα φιλοξενείται μεμονωμένα στις σελίδες διαφόρων περιοδικών. Αξίζει ωστόσο να μνημονευθεί το γεγονός ότι στο περιοδικό «*Σύγχρονη Εκπαίδευση*», από το 1991 ως και σήμερα, θα φιλοξενεί στις σελίδες του τη στήλη με τίτλο, «*Αναζητήσεις στην Συγκριτική Εκπαίδευση*» υπό την επιμέλεια της Μ. Ηλιού. Το γεγονός αυτό, (αν και δεν υπήρξε το πρώτο αυτής της μορφής,⁴²) και σε συνδυασμό με την ακόμα μεγαλύτερης σημασίας, ίδρυση της Ελληνικής Εταιρείας Συγκριτικής Εκπαίδευσης (ΕΛΕΣΕ) το 1991 θα οδηγήσει την Ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική στη νέα της πορεία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας που διανύουμε. Το πολύ σημαντικό έργο της ΕΛΕΣΕ θα κορυφωθεί το 1996 οπότε και θα αναλάβει με ιδιαίτερη επιτυχία την διοργάνωση στην Αθήνα του 17^{ου} Συνεδρίου της CESE (Comparative Education Society in Europe)⁴³ ενώ θα ακολουθήσουν μια σειρά από fora,⁴⁴ με πρωτοβουλία της ΕΛΕΣΕ και υπό το οργανωτικό πνεύμα του προέδρου της, Ανδρέα Καζαμιά, που θα καταγράψουν τις νέες «*ανησυχίες και προβληματισμούς*» της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Την ιδιαίτερα σημαντική θετική πορεία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα την τελευταία πενταετία καθώς επίσης και τα σημαντικά βήματα ανάπτυξης της θα ακολουθήσει και η έντονη παρουσία ανάλογης ελληνόγλωσσης

⁴¹ Anweiler & Kuebart & Liege (μετ. Δ. Θωϊδης), *Εκπαιδευτικά Συστήματα στην Ευρώπη*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1987.

Le Thanh Khoi., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: Mialaret G (μετ. Γ. Ζακοπούλου), *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996.

Σοκόλοβα & Κουζμίνα & Ροντιόνοφ (μετ. Κουτσούναλης & Καινούριος & Λαμπρινάκης. θεωρ.επ. Λ. Αγγελής), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986.

⁴² Είχε προηγηθεί στο περιοδικό «*Σχολείο και Ζωή*» στήλη με την ονομασία «*Διεθνής Εκπαιδευτική Κίνησης*» (επ. Γ. Ζομπανάκης) και η οποία από το 1967 (τ.10) μέχρι και το 1970 θα μετονομαστεί σε «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» υπό την επιμέλεια του Π. Μπαλαχάμη.

⁴³ “*Education and the Structure of the European Space: Centre – Periphery, North – South, Identity – Otherness*,” 17th CESE Conference, Athens, October 13-18, 1996.

⁴⁴ Οι θεματικές των forum αφορούσαν την *διαπολιτισμική εκπαίδευση, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, κ.α.*

βιβλιογραφίας. Στα πλαίσια αυτά κατατάσσονται τα έργα των: Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, Ματθαίου Δ., *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1997, Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1998, Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000 τα οποία θα προωθήσουν τον μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

2.1 Επιλογή και σημασία της έρευνας

Σε αντίθεση με την περίοπτη διεθνή θέση που κατέχει η Συγκριτική Παιδαγωγική στο χώρο του επιστημονικού προβληματισμού και κατά συνέπεια και στις σελίδες έγκυρων και διεθνώς αναγνωρισμένων παιδαγωγικών περιοδικών του εξωτερικού, στην Ελλάδα η Συγκριτική Παιδαγωγική μόλις την τελευταία δεκαετία αρχίζει να αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς. Ειδικότερα σε ότι αφορά τη χώρα μας, η συστηματική και σχολαστική ενασχόληση μας, σε μεταπτυχιακό πλέον επίπεδο, με το αντικείμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, μας κατέδειξε το σημαντικά μικρό αριθμό, τόσο των εργασιών που έχουν δημοσιευθεί στο χώρο αυτό, όσο και εκείνων που ασχολούνται σε επιστημονικό επίπεδο με το πεδίο αυτό μελέτης και προβληματισμού.

Ειδικότερα μάλιστα στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αρχικά στην Ελλάδα φαίνεται να δίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην περιγραφική ή δημοσιογραφική παρουσίαση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, σε αντίθεση με μελέτες που επιχειρούν μία ερμηνευτική σύγκριση εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων αλλά και μελέτες που ασχολούνται με το επιστημολογικό και μεθοδολογικό σκέλος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Σε αυτό το σημείο φαίνεται καθαρά ότι *“τα θεωρητικά και ερευνητικά βήματα είναι ιδιαίτερα αργά”*.⁴⁵

Η παρούσα μεταπτυχιακή μελέτη εντάσσεται στα πλαίσια του επιστημολογικού και μεθοδολογικού προβληματισμού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και θα προσπαθήσει, με συστηματικό τρόπο, να συγκεντρώσει, να καταγράψει και να κατηγοριοποιήσει την ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής (όπως αυτή έχει δημοσιευθεί στη χώρα μας), και σε ένα δεύτερο στάδιο της μελέτης να επιχειρήσει την ανάλυση και ερμηνευτική προσέγγιση των κυρίαρχων επιστημολογικών και μεθοδολογικών τάσεων της. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι αν και σχετικές μελέτες με τη δική μας εντοπίσαμε στη διεθνή βιβλιογραφία⁴⁶ εντούτοις

⁴⁵ βλ. Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 73, Αθήνα 1995, σελ. 130

⁴⁶ Shu-Ching Chen., *Research Trends in Mainland Chinese Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 38, no. 2, 1994, p. 233-252
Koehl R., *The Comparative Study of Education: Prescription and Practice*, in: *Comparative Education Review*, vol. 21, nos. 2/3, June/October, 1977, p. 177-194

στα ελληνικά δεν υπάρχει ανάλογη συστηματική καταγραφή, παρουσίαση και προσέγγιση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.⁴⁷

Οπωσδήποτε εάν θα ήθελε κανείς να ανατρέξει στην υπάρχουσα ελληνική «συγκριτική αρθρογραφία και βιβλιογραφία», το σίγουρο θα ήταν ότι δεν θα κατέβαλε κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια αναζήτησης και συγκέντρωσης του υλικού αυτού. Και αυτό γιατί το εάν θεωρήσουμε και αξιώσουμε αυστηρά πλαίσια «αναγνώρισης» μιας μελέτης ως συγκριτικής, τότε θα διαπιστώσουμε ότι το υλικό μας μειώνεται με καταγιγιστικούς ρυθμούς. Εάν δηλαδή θεωρήσουμε, ότι μια απλή περιγραφή και παρουσίαση ενός ξένου εκπαιδευτικού συστήματος δεν εγείρει αξιώσεις συγκριτικής μελέτης, θεώρηση διόλου αδικαιολόγητη αλλά και μεθοδολογικά απαραίτητη, τότε η ελληνική συγκριτική σκηνή έχει ελάχιστα να προσφέρει. Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Είναι γνωστό και σε διεθνές επίπεδο ότι ένα μεγάλο ποσοστό των επιστημονικών ερευνών αφορά περιπτώσεις περιγραφής ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων. Εάν μάλιστα θεωρήσουμε ότι το τελευταίο μισό του αιώνα μας η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα έχει περάσει από την προ-επιστημονική περίοδο (δεκαετίες: '50, '60, '70) μέσω της αναγνώρισης της (δεκαετία του '80) στη κατεξοχήν φάση της ανάπτυξης της (δεκαετία του '90) θα ήταν τουλάχιστον απαραίτητο να ανατρέξει κανείς στις συνθήκες και τις προϋποθέσεις που ώθησαν αυτή την πορεία.

2.2. Ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας.

Στην Ελλάδα η περιγραφική παρουσίαση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων αποτελεί το σύνηθες φαινόμενο στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Αυτό έχει ως συνέπεια, οι μελέτες που ασχολούνται συστηματικά και μεθοδευμένα με τη σύγκριση εκπαιδευτικών γεγονότων ή φαινομένων ή και ακόμα περισσότερο, μελέτες που ασχολούνται με επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής να είναι αισθητά μικρότερες σε αριθμό από εκείνες που προαναφέραμε

Tsuchimochi G., *Comparative Education In Japan*, in: *Comparative Education Review*, vol. 26, no. 3, p. 435-441

Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, στο: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Συλλογικός τόμος - Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, σελ. 5-36

⁴⁷ «ενδιαφέρον θα είχε να επισημανθεί η ύπαρξη δημοσιευμάτων Ελλήνων συγκριτικών της εκπαίδευσης στα ειδικά επιστημονικά περιοδικά, να γίνει σχετική καταγραφή και να αναλυθεί η θεματολογία τους...», Ηλιού Μ., *Οι Εταιρίες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα Β'*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 79, 1994, σελ.21

και οι οποίες είναι περισσότερο πληροφοριακές και περιγραφικές. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ανάλογες έρευνες, αναζήτησης των κυρίαρχων τάσεων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, απουσιάζουν από την ελληνική βιβλιογραφία.⁴⁸

Προγενέστερες έρευνες:

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ιδέα περί της αναζήτησης των κυρίαρχων τάσεων σε ένα ερευνητικό πεδίο έντονου προβληματισμού, όπως είναι το πεδίο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, δεν αποτέλεσε μέχρι σήμερα αντικείμενο συστηματικής έρευνας στον ελλαδικό χώρο. Η σχετική, με το θέμα μας βιβλιογραφία είναι πενιχρή. Λίγες είναι οι μελέτες εκείνες που έχουν ασχοληθεί ως σήμερα, σε αρκετή έκταση με την αναζήτηση των κυρίαρχων τάσεων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Και αυτό εξηγείται για δύο κυρίως λόγους.

- Την “μικρή ηλικία” της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Μόλις πριν από δύο περίπου δεκαετίες άρχισαν στη χώρα μας να ασχολούνται συστηματικά και με επιστημονική υπευθυνότητα, με το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.⁴⁹
- Το περιορισμένο σχετικά αριθμό εκείνων που ασχολούνταν αλλά και ασχολούνται σε πανεπιστημιακό επίπεδο με το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.⁵⁰

⁴⁸ Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, οπ.π., σελ. 28, Ηλιού Μ., *Τρόποι προσέγγισης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.72, Αθήνα 1993,σ.σ. 14-17

⁴⁹ Και αν στον ελλαδικό χώρο η Συγκριτική Παιδαγωγική αρχίζει μόλις την τελευταία δεκαετία να κάνει τα πρώτα συνειδητά της βήματα, μόλις πριν από μερικά χρόνια (1991) τοποθετείται εξάλλου η ίδρυση της Ελληνικής Εταιρίας Συγκριτικής Εκπαίδευσης (ΕΛ.Ε.Σ.Ε.), στον υπόλοιπο κόσμο [κυρίως αυτόν της δυτικής Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής (Η.Π.Α.- Καναδά)] η Συγκριτική Παιδαγωγική φαίνεται να διανύει την περίοδο της ενηλικίωσης της με όλες τις πιθανές παρενέργειες (π.χ. επιστημολογικός και μεθοδολογικός πλουραλισμός, εμφάνιση νέων πεδίων προβληματισμού και μελέτης (modernity-post modernity), συζήτηση για τις δυνατότητες της σύγκρισης, κ.λ.π.) που αυτό μπορεί να σημαίνει. βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, οπ.π., για την πορεία και την εξέλιξη των διεθνών εταιρειών Συγκριτικής Παιδαγωγικής βλ. Ηλιού Μ., *Βήματα εμπρός – βήματα πίσω*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1991, σ.σ. 21-71

⁵⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις επισημάνσεις του Σ. Μπουζάκη “για την ένταξη του νέου γνωστικού αντικείμενου στα Προγράμματα Σπουδών αρκετών Παιδαγωγικών Τμημάτων της χώρας”, μόλις τη δεκαετία του ’80 αλλά και τις προσπάθειες μιας μικρής ομάδας “συναδέλφων” για την ανάπτυξη του νέου πεδίου μελέτης και προβληματισμού και ειδικότερα τη συμβολή τους στην έκδοση των τριών τόμων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής I, II, III. βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, σελ.13

Όπως θα φανεί και στις επόμενες σελίδες, όπου περιγράφεται και παρουσιάζεται η αναδίφηση σε προγενέστερες έρευνες, οι σχετικές με το θέμα μας μελέτες αποτελούν ως επί τω πλείστον δημοσιευμένες μελέτες / άρθρα και λιγότερο αυτοτελή συγγραφικά έργα. Είναι αναμενόμενο επομένως ότι έρευνες σχετικές με τη παρούσα μελέτη έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς σε αγγλόφωνα περιοδικά Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Στα πλαίσια της ανασκόπησης της σχετικής με το θέμα μας βιβλιογραφίας αξίζει να μνημονευθεί η μελέτη του κινέζου μελετητή **Shu-Ching Chen (1994): “Research Trends in Mainland Chinese Comparative Education”**⁵¹, η οποία μελετά σε ένα γενικότερο πλαίσιο την ανάπτυξη και την διαδρομή της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Κίνα. Ειδικότερα η μελέτη αυτή, ασχολείται με την έμφαση που έδωσε ο κινεζικός επιστημονικός “συγκριτικός κόσμος” στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης του κινεζικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σκοπός της έρευνας είναι να αποκαλυφθούν οι κυρίαρχες τάσεις της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στη Κίνα σε συνάρτηση με το οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό status της χώρας. Στην προσπάθεια αυτή, της αναζήτησης των κυρίαρχων τάσεων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στη Κίνα, συγκεντρώθηκε ένα υλικό μελέτης από 2.697 άρθρα και 123 βιβλιοκρισίες έτσι όπως αυτά έχουν δημοσιευθεί στο Foreign Education Developments, Foreign Education, Foreign Education: Information and Reference και Studies of Foreign Education κατά τη περίοδο 1979 - 1989. Ειδικότερα η ανάλυση του «θεματικού προσανατολισμού» της κινεζικής συγκριτικής αρθρογραφίας βασίστηκε στις εξής θεματικές-μεταβλητές:

- Εκπαιδευτικά συστήματα στο σύνολο τους.
- Ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση.
- Πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.
- Προσχολική εκπαίδευση.
- Παιδαγωγική.
- Τεχνική και Επαγγελματική εκπαίδευση.
- Άτυπες μορφές εκπαίδευσης.
- Συγκριτική Παιδαγωγική.

⁵¹ Shu-Ching Chen., *Research Trends in Mainland Chinese Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 38, no. 2, p. 233-252

Ειδικότερα, ένας από τους κύριους στόχους της μελέτης, που συνοπτικά παρουσιάζουμε, αποτελεί και ο προσδιορισμός των σχέσεων της Κίνας, σε εκπαιδευτικό επίπεδο αλλά και όχι μόνο, με τις υπόλοιπες χώρες και ειδικότερα με την Σοβιετική Ένωση. Προς την κατεύθυνση αυτή επισημαίνεται ο ρόλος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Κίνα σε ότι αφορά την επικοινωνία και την ανάπτυξη σχέσεων με άλλα κράτη και πολιτισμούς. Ένας ρόλος αρκετά σημαντικός αν αναλογιστεί κανείς τη πολιτική παράδοση και πρακτική της χώρας αυτής. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν είναι τυχαίο το γεγονός της ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Κίνα αλλά και του ενδιαφέροντος που δείχνει η Συγκριτική Παιδαγωγική για την χώρα αυτή.⁵²

Ωστόσο η σημαντικότερη έρευνα που καλύπτει και σε ένα μεγάλο βαθμό τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και της δικής μας μελέτης, είναι αυτή του **Robert Koehl (1977): “The Comparative Study of Education: Prescription and Practice.”**⁵³ Στην έρευνα του, ο Koehl, ασχολείται με την αναζήτηση των κυρίαρχων τάσεων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής σε Αμερική και Ευρώπη έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από την ανάλυση των περιεχομένων των εξής περιοδικών: Comparative Education Review (1957-1976), Comparative Education (1964-1975) και International Review of Education (1954-1975). Ειδικότερα το υλικό της μελέτης του Koehl συνίσταται σε 1054 άρθρα και 1700 βιβλιοκρισίες.⁵⁴ Η ανάλυση του επικεντρώνεται στην κατηγοριοποίηση του υλικού αυτού σε τρεις μεγάλες κατηγορίες ανάλυσης:

- επιστημολογία και μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.
- διεθνικές συγκριτικές μελέτες.
- ενδοεθνικές συγκριτικές μελέτες.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στη μελέτη του Koehl πρωτεύοντα ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει η έννοια της σύγκρισης, η χρήση της και η επιλογή της. Ειδικότερα ενδιαφέρει τον μελετητή τι συγκρίνεται, ποιο είναι με άλλα λόγια το αντικείμενο της σύγκρισης, ποια είναι η έκταση της σύγκρισης, ποιος είναι ο χαρακτήρας της σύγκρισης,

⁵² Ειδικότερα την τελευταία δεκαετία είναι αισθητή η μελέτη της Κίνας στα σημαντικότερα περιοδικά Συγκριτικής Παιδαγωγικής. βλ. Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, στο: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), Συλλογικός τόμος - Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, σελ. 17-18

⁵³ Koehl R., *The Comparative Study of Education: Prescription and Practice*, in: Comparative Education Review, vol. 21, nos. 2/3, June/October, 1977, p. 177-194

ποιες πηγές χρησιμοποιήθηκαν για την σύγκριση και τέλος γιατί χρησιμοποιήθηκε η σύγκριση. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Koehl διακρίνει τα είδη της σύγκρισης σε:

- περιγραφική σύγκριση - Descriptive Comparison (ως κοινή πρακτική παρελθόντων ετών που έχει ωστόσο ξεπεραστεί),
- συσχετιστική σύγκριση - Correlational Comparison (ως η πλέον προσφιλής προσέγγιση στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών)
- συστηματική / ολιστική σύγκριση - Systematic Comparison (ως η προσέγγιση που θα ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και προκλήσεις του μέλλοντος).⁵⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η σχέση διαφόρων επιστημονικών περιοχών με τους προβληματισμούς και τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις των συγκριτικών μελετών που αναλύθηκαν. Στα πλαίσια αυτά φαίνεται καθαρά η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.⁵⁶

Η παραπάνω έρευνα ωστόσο, όπως προέκυψε και από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, δεν ήταν η μοναδική του είδους και του περιεχομένου που μας ενδιαφέρει. Όπως αναφέρει ο **Gary H. Tsuchimochi: “Comparative Education in Japan”**⁵⁷, σε μία μελέτη όπου περιγράφεται η πορεία και η εξέλιξη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ιαπωνία, ανάλογη έρευνα και με την ίδια θεματική και περίπου την ίδια μεθοδολογική προσέγγιση, που χρησιμοποιεί ο Robert Koehl, έχει διεξαχθεί και στη χώρα του, την Ιαπωνία, από το **Tetosuya Kobayashi (1981): “Trends in Comparative Education.”**⁵⁸ Η έρευνα αυτή έχει δημοσιευτεί μόνο στα Ιαπωνικά, ωστόσο ο Gary H. Tsuchimochi μας αναφέρει ορισμένα από τα ευρήματα της έρευνας του Tetosuya Kobayashi συγκρίνοντας τα μάλιστα, με εκείνα του Koehl. Σύμφωνα με αυτά ο μεθοδολογικός και επιστημολογικός προβληματισμός φαίνεται να είναι ασθενέστερος στην Ιαπωνία απ’ότι στην Αμερική ενώ σε ότι αφορά τις συγκριτικές

⁵⁴ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα περιεχόμενα καθενός από τα περιοδικά διακρίθηκαν σε άρθρα, ανασκοπήσεις βιβλίων, βιβλιογραφικές αναφορές και άλλες σημειώσεις (π.χ. ανακοινώσεις συνεδρίων κ.λ.π.).

⁵⁵ Koehl R., *The Comparative Study of Education: Prescription and Practice* οπ.π., σελ. 185-186

⁵⁶ οπ.π., σελ. 193

⁵⁷ Tsuchimochi G., *Comparative Education In Japan*, in: *Comparative Education Review*, vol. 26, no. 3, 1982, p. 435-441

⁵⁸ Tetosuya Kobayashi., *Trends in Comparative Education*, in: Hikaku Kyoikugaku (C,Ed.), ed. Yutaka Okihara, Tokyo: Yuchindo Kobunsha, 1981, p. 172 (in Japanese)

μελέτες φαίνεται ότι υπερέχουν αισθητά οι ενδοεθνικές (μελέτες «εθνικού χαρακτήρα») σε σχέση με τις διεθνικές.

Η πλέον πρόσφατη ωστόσο ξενόγλωσση μελέτη προέρχεται από τους **Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya (1999): “Research Strategies in Comparative Education.”**⁵⁹ Η έρευνα εστιάζει το αντικείμενο μελέτης της στην ανάλυση άρθρων που προέρχονται από τα εξής ξενόγλωσσα περιοδικά: Comparative Education Review (1957-1995), Comparative Education (1964-1995) και International Journal of Educational Development (1981-1995). Στη μελέτη αυτή αναπτύσσεται μια έντονη προβληματική για την ελλιπή εκπροσώπηση των μεθοδολογικών και θεωρητικών ερευνών στο χώρο της διεθνούς Συγκριτικής Παιδαγωγικής και ειδικότερα μάλιστα έρευνες όπου θα παρουσιάζεται μεθοδολογία συλλογής δεδομένων / υλικού (methods of data collection).⁶⁰ Σε αντίθεση, όπως παρατηρείται από τα ευρήματα και αυτής της έρευνας υπερεκπροσωπούνται ενδοεθνικές συγκριτικές μελέτες ή «*αναλύσεις εθνικού χαρακτήρα*». Ειδικότερα όπως διαπιστώνεται στην έρευνα αυτή, μόλις 65 άρθρα σε σύνολο 1969 ασχολούνται με μεθοδολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής (research methodology). Από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει επίσης ότι δεν υπάρχει καμία στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των τριών περιοδικών (Comparative Education Review, Comparative Education, International Journal of Educational Development) ως προς την πυκνότητα δημοσίευσης άρθρων μεθοδολογικού και θεωρητικού χαρακτήρα. Το κύριο μέρος της έρευνας ασχολείται με την κατηγοριοποίηση των άρθρων ανάλογα:

- α. με τις μεθόδους / στρατηγικές συλλογής υλικού (data collection research strategies)⁶¹
- β. με τα «επιστημολογικά παραδείγματα» ανάλυσης δεδομένων / υλικού (data analysis)⁶².

⁵⁹ Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, in: Comparative Education Review, vol. 43, no. 1, 1999, p. 86-109

⁶⁰ Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, ο.π.π., σελ. 88

⁶¹ Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, ο.π.π., σ.σ. 92-102

⁶² ο.π.π., σ.σ. 104-106

Σε ότι αφορά τις μεθόδους / στρατηγικές συλλογής υλικού⁶³ (data collection research strategies) οι ερευνητές της μελέτης κάνουν διάκριση στις παρακάτω τυπολογίες ερευνών (ανάλογα με τη μέθοδο / στρατηγική):

- Θεωρητικές ή εννοιολογικές έρευνες - (theoretical or conceptual studies).
- Πειραματικές έρευνες - (experimental studies)
- Εμπειρικές έρευνες ανάλυσης δεδομένων - (existing – data search)
- Φιλολογικές έρευνες (γλωσσολογία) - (literature)
- Ιστορικές έρευνες - (historical studies)
- Συγκριτικές έρευνες - (comparative research studies)
- Έρευνες - project - (project evaluations)
- Έρευνες ανάλυσης περιεχομένου - (content analysis studies)
- Έρευνες πεδίου με: i. Παρατήρηση, ii. Συνέντευξη, iii.ερωτηματολόγιο-(field research studies: i. Observation, ii. Interview, iii. Questionnaire).

Σε ότι αφορά τα επιστημολογικά παραδείγματα ανάλυσης των δεδομένων⁶⁴ γίνεται διάκριση μεταξύ:

- Ποσοτικής ανάλυσης δεδομένων (quantitative).
- Ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων (qualitative).
- Συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων.

Από τα ευρήματα της έρευνας αξίζει να αναφερθεί, η έλλειψη ερευνών με θεματικό άξονα τις τεχνικές και μεθόδους συλλογής και ανάλυσης του υλικού στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, η μικρή σε έκταση, και στα τρία περιοδικά της έρευνας, αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με θεωρητικούς και μεθοδολογικούς προβληματισμούς, το πολυσχιδές των μεθόδων / στρατηγικών συλλογής δεδομένων το οποίο και προβληματίζει⁶⁵ τους ερευνητές σε ότι αφορά την οριοθέτηση του

⁶³ Σύμφωνα με τους ερευνητές, η πλειονότητα των μεθόδων / στρατηγικών θα πρέπει να προέρχεται από το χώρο των Κοινωνικών Επιστημών. βλ. Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, ο.π., σελ. 93

⁶⁴ Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, ο.π., σ.σ. 104-106

⁶⁵ Όπως διακρίνουμε από τα ευρήματα της έρευνας οι συγκριτολόγοι που δημοσιεύουν στα τρία περιοδικά χρησιμοποιούν στις μελέτες τους μεθοδολογία που εκτείνεται σε όλο το φάσμα των μεθόδων (εξαιρεση αποτελεί η πειραματική μέθοδος) στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών. Αυτό σύμφωνα με τους μελετητές της έρευνας είναι θετικό ως προς τον μεθοδολογικό πλουραλισμό της Συγκριτικής

επιστημονικού χώρου, την υπεροχή των ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης δεδομένων έναντι των ποσοτικών και την στροφή του ενδιαφέροντος των ερευνών από τις ανεπτυγμένες χώρες (δεκαετία του '60), στις υπό ανάπτυξη και χώρες του Τρίτου Κόσμου (δεκαετία του '90).

Προς την κατεύθυνση της παραπάνω θεματικής προσέγγισης, σχετική είναι και η πρόσφατη μελέτη της **Π. Καλογιαννάκη (1999): “Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές.”**⁶⁶ Στη μελέτη αυτή καταγράφονται μεταξύ των άλλων, οι κυρίαρχες τάσεις του διεθνή προβληματισμού στην Συγκριτική Παιδαγωγική έτσι όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από την ανάλυση των μελετών που έχουν δημοσιευθεί στα περιοδικά Comparative Education, Comparative Education Review κατά τη χρονική περίοδο 1990-1997. Ειδικότερα, συνολικά εξετάστηκαν 56 τεύχη τα οποία περιείχαν 316 άρθρα. Η ανάλυση των συγκριτικών μελετών της συγκεκριμένης έρευνας καθώς επίσης και η κατηγοριοποίηση και αξιολόγηση τους, διακρίνεται ανάλογα με το περιεχόμενό τους σε:

- Μελέτες με θεωρητικό-μεθοδολογικό προσανατολισμό
- Συγκριτικές μελέτες σε διεθνές επίπεδο
- Συγκριτικές μελέτες σε εθνικό επίπεδο

Με βάση την παραπάνω μεθοδολογική προσέγγιση επιδιώκεται να καταγραφούν η θεματολογία / ο θεματικός προσανατολισμός των μελετών, οι γεωγραφικές περιοχές που εκπροσωπούνται στις συγκριτικές μελέτες, οι επιστημονικές περιοχές από τις οποίες αντλούνται τα κυριότερα εργαλεία ανάλυσης και σύγκρισης και τέλος η πορεία και η εξέλιξη του διεθνούς συγκριτικού προβληματισμού κατά τη τελευταία δεκαετία.

Από τα ευρήματα της έρευνας μπορεί κανείς να επισημάνει την αριθμητική υπεροχή των συγκριτικών μελετών σε εθνικό επίπεδο έναντι των υπολοίπων. Πιο συγκεκριμένα:

- Μελέτες με θεωρητικό-μεθοδολογικό προσανατολισμό. (CER: 13%, CE: 8,8%)
- Συγκριτικές μελέτες σε διεθνές επίπεδο.(CER: 26%, CE: 43%)

Παιδαγωγικής αλλά και επικίνδυνο σε ότι αφορά την οριοθέτηση και την αυτονομία του πεδίου μελέτης και έρευνας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

⁶⁶ Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, στο: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις, Τόμος - Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σ.σ. 5-36

- Συγκριτικές μελέτες σε εθνικό επίπεδο. (CER: 61%, CE: 48,2%)

Γενικότερα μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι: α. Στο *Comparative Education Review* δημοσιεύονται μελέτες που αφορούν τον ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό, ιδεολογικό-οικονομικό και παιδαγωγικό χώρο, β. Το *Comparative Education* επικεντρώνει το ενδιαφέρον του σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές που σχετίζονται με την εκπαίδευση και την οικονομία, την πολιτική και την ευρύτερη κοινωνία, γ. και για τα δύο περιοδικά της έρευνας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εκπαίδευση στην Ευρώπη, και δ. εντοπίζονται κοινοί νέοι προσανατολισμοί του ενδιαφέροντος των μελετητών όπως το Χονγκ-Κονγκ και οι χώρες της Αφρικής. Μεταξύ των άλλων αξίζει να μνημονευθεί, από τα ευρήματα της έρευνας, ο σχετικά μικρός αριθμός των μελετών με θεωρητικό και μεθοδολογικό περιεχόμενο, γεγονός που διαπιστώνεται επίσης και στις έρευνες τις οποίες έχουμε ήδη συνοπτικά παρουσιάσει, σε αντίθεση με τη έντονη παρουσία των μελετών εθνικού επιπέδου ή μελέτες “εθνικών περιπτώσεων”⁶⁷ καθώς επίσης και την ισχυρή παρουσία της χώρας μας (μόλις δύο φορές) στις σελίδες των περιοδικών *Comparative Education*, *Comparative Education Review*.

Τέλος εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη μελέτη του **Halls, W. D., *Comparative Education: contemporary issues and trends***,⁶⁸ όπου καταγράφεται, μέσα από μία αντιστοιχία με την δική μας διαδικασία συλλογής του υλικού (συγγραφικά έργα και περιοδικά), η εικόνα και οι κυρίαρχες τάσεις της Συγκριτικής Παιδαγωγικής σε διάφορες χώρες του κόσμου. Ειδικότερα καταγράφεται η εικόνα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ευρώπη,⁶⁹ στη Βόρεια Αμερική,⁷⁰ στη Λατινική Αμερική,⁷¹ στην Ωκεανία,⁷² στη Κίνα, Ινδία, Κορέα και Ιαπωνία,⁷³ στην Αφρική,⁷⁴ στα Αραβικά Εμιράτα⁷⁵ και των διεθνών οργανισμών στις σοσιαλιστικές χώρες.⁷⁶

⁶⁷ οπ.π., σελ. 20

⁶⁸ Halls, W. D., *Comparative Education: contemporary issues and trends*, London: J. Kingsley Publishers, Paris: Unesco, 1990, Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990

⁶⁹ Holmes B., *L'éducation comparée en Europe occidentale*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 67-107

⁷⁰ Lawson R., *L'éducation comparée en Amérique du Nord*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 148-177

⁷¹ Oliveros A., *L'éducation comparée en Amérique latine*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 178-200

⁷² Burns R., *L'éducation comparée en Australie, en Nouvelle-Zélande et dans le Pacifique*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 201-232

⁷³ Tetsuya Kobayashi, *L'éducation comparée en Chine, en Inde, au Japon et en Corée*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 233-258

Από την αναδίφηση της βιβλιογραφίας και από τα ευρήματα των ερευνών που παρουσιάσαμε μπορεί να διακρίνει κανείς ορισμένα βασικά και κοινά στοιχεία μεταξύ τους. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια διαδικασία «έμμεσης επαλήθευσης» των ευρημάτων των παραπάνω μελετών που αποδεικνύει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους καθώς επίσης και την ύπαρξη ορισμένων βασικών αρχών και κυρίαρχων τάσεων που διακρίνει κανείς στη «διεθνή συγκριτική σκηνή». Οι σημαντικότερες από αυτές τις διαφαινόμενες τάσεις είναι: ο μικρός αριθμός μελετών μεθοδολογικού και επιστημολογικού χαρακτήρα στο πεδίο των συγκριτικών ερευνών, η υπεροχή ερευνών παρουσίασης και ανάλυσης εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων – «αναλύσεις εθνικού χαρακτήρα», η στροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος στις αναπτυσσόμενες και υπό ανάπτυξη χώρες, η αδυναμία ή παράλειψη των ερευνητών να προσδιορίσουν με ακρίβεια την μεθοδολογική τους προσέγγιση και η εμφάνιση ορισμένων χωρών της Ευρώπης ως μητροπολιτικά κέντρα εστίασης του ενδιαφέροντος των ερευνών. Οι παραπάνω κοινές διαπιστώσεις θα φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες στην παρούσα μεταπτυχιακή εργασία για την παρουσίαση της προβληματικής της έρευνας μας, η οποία και θα παρουσιαστεί σε επόμενο κεφάλαιο.

2.3. Το υλικό της έρευνας

Προς την κατεύθυνση της καταγραφής των κυρίαρχων τάσεων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα κρίνουμε ως καταλληλότερο υλικό έρευνας την αντίστοιχη αρθρογραφία και βιβλιογραφία της. Εξάλλου όπως θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό και από την ανασκόπηση και την ανάλυση προγενέστερων σχετικών ερευνών, η ίδια πρακτική ακολουθείται και σε αυτές τις έρευνες. Στη δική μας περίπτωση προστίθεται στο υλικό της έρευνας και η βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής ώστε να διαμορφώσουμε μια ευκρινέστερη εικόνα του πεδίου μελέτης στον ελληνικό χώρο. Το υλικό έρευνας επομένως που θα χρησιμοποιηθεί για την διεξαγωγή της παρούσας μελέτης αποτελούν:

⁷⁴ Fafunwa A. B., *L'éducation comparée en Afrique*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 259-294

⁷⁵ Benhamida K., *L'éducation comparée dans les Etats arabes*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 295-322

⁷⁶ Hofmann et Zia Malkova, *Travail de recherché et organisations d'éducation comparée des pays socialistes*, in: Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990, pp. 108-147

- οι δημοσιευμένες μελέτες με αντικείμενο την Συγκριτική Παιδαγωγική έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από τη μελέτη περιπτώσεων έξι (6) ελληνόγλωσσων παιδαγωγικών περιοδικών. Το υλικό αυτό θα αποτελέσει την ενότητα **«ελληνική αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής»**.
- και τα συγγραφικά έργα που έχουν δημοσιευθεί από έλληνες μελετητές. Το υλικό αυτό θα αποτελέσει την ενότητα **«ελληνική βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής»**.

2.3.1. Η ελληνική αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

Όπως είναι γνωστό, στην Ελλάδα απουσιάζει ένα περιοδικό Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο οποίο και θα μπορούσαμε να ανατρέξουμε για την εύρεση και τη συλλογή του υλικού μας. Για το λόγο αυτό, η συγκέντρωση του υλικού μας θα προέρθει έπειτα από την αναλυτική ανασκόπηση της ελληνικής παιδαγωγικής αρθρογραφίας. Πιο συγκεκριμένα η συγκέντρωση και η καταγραφή του υλικού μελέτης, αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, θα επιτευχθεί μετά από έρευνα της ελληνικής παιδαγωγικής αρθρογραφίας έτσι όπως αυτή μας παρουσιάζεται στο σύνολο της, το χρονικό διάστημα **1953-1998**⁷⁷, σε έξι (6) ελληνικά περιοδικά, εκείνα που κυρίως ασχολούνται, εκτός από γενικότερα παιδαγωγικά ζητήματα, και με θέματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Τα περιοδικά τα οποία ερευνήσαμε είναι τα ακόλουθα:

Σχολείο και Ζωή: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1953 ως και το 1998.

Νέα Παιδεία: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1977 ως και το 1998.

Σύγχρονη Εκπαίδευση: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1980 ως και το 1998.

Παιδαγωγική Επιθεώρηση: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1984 ως και το 1998.

⁷⁷ Ο χρονικός προσδιορισμός, για τη μελέτη του υλικού μας, ξεκινάει από τη πρώτη χρονιά έκδοσης κάθε περιοδικού. Το 1955 εκδίδεται το πρώτο (1) τεύχος του περιοδικού *Σχολείο και Ζωή*. Η έκδοση του πρώτου τεύχους των υπόλοιπων περιοδικών της έρευνας μας είναι μεταγενέστερη.

Νεοελληνική Παιδεία: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1985 ως και το 1992.

Εκπαιδευτικά: Η συγκέντρωση του υλικού έρευνας αρχίζει από το πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1985/86 ως και το 1998.

2.3.2. Η ελληνική βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

Η συγκέντρωση του υλικού μελέτης της Συγκριτικής Βιβλιογραφίας δε δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα σε ότι αφορά τη διαδικασία συλλογής της. Ειδικότερα τα παρακάτω έργα κατατάσσονται στο θεωρητικό και εννοιολογικό χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και διακρίνονται κατά αυτό το τρόπο από άλλα συγγραφικά έργα, των οποίων το περιεχόμενο είναι περισσότερο γενικό. Τα συγγραφικά έργα τα οποία εντάξαμε στο «προς εξέταση» υλικό της *Συγκριτικής Βιβλιογραφίας* είναι τα ακόλουθα:

Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειον Κρήτης, 1959-60.

Κίτσος Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1963.

Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988.

Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990.

Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993.

Ματθαίου Δ., *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1997.

Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1998.

Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998.

Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί στο σημείο αυτό η ύπαρξη μεταφρασμένων έργων με αντικείμενο τη Συγκριτική Παιδαγωγική γεγονός που αποδεικνύει από τη μία το ενδιαφέρον του επιστημονικό και εκδοτικό κόσμου στην Ελλάδα για το πεδίο αυτό μελέτης και προβληματισμού, αλλά και από την άλλη, την προσπάθεια κάλυψης του συγγραφικού κενού στο χώρο της ελληνικής βιβλιογραφίας. Οι σημαντικότερες από αυτές τις μεταφράσεις είναι:

- Anweiler & Kuebart & Liege.(μετ. Δ. Θωίδης), *Εκπαιδευτικά Συστήματα στην Ευρώπη*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1987.

- Debesse M. & Mialaret G.(μετ. Α. Τζώρτζη), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*, τομ. 3, Αθήνα, 1984.
- Le Thanh Khoi., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: Mialaret G.(μετ. Γ. Ζακοπούλου), *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996.
- Σοκόλοβα & Κουζμίνα & Ροντιόνοφ.(μετ. Κουτσούκαλης & Καινούριος & Λαμπρινάκης. θεωρ.επ. Λ. Αγγελής), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986.

Τα παραπάνω συγγράμματα αν και δεν αποτελούν το κύριο μέρος του υλικού της έρευνας μας, εντούτοις θα αποτελέσουν χρήσιμες αναφορές και προσεγγίσεις της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στον ελλαδικό χώρο. Προς την κατεύθυνση αυτή, της “θέασης” της εικόνας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα και την προσπάθεια ένταξής της σε ένα ευρύτερο «συγκείμενο», θα χρησιμοποιηθούν επίσης δευτερογενείς πηγές, σχετική βιβλιογραφία και αρθρογραφία.

2.4. Η προβληματική της έρευνας

Η παρούσα έρευνα έχει ως βασικό σκοπό της, την αναζήτηση και την παρουσίαση των κυρίαρχων επιστημολογικών και μεθοδολογικών τάσεων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Μία εργασία ωστόσο, η οποία προϋποθέτει τη συλλογή και τη συγκέντρωση του υλικού της έρευνας. Ξεπερνώντας αυτή τη μεθοδολογική ανύσχεση, σε ότι αφορά τη συγκέντρωση του υλικού «*αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*», και συγκεντρώνοντας το συνολικό υλικό της έρευνας μας, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις στα ακόλουθα διερευνητικά ερωτήματα.⁷⁸ Έχοντας μάλιστα υπόψη τα ευρήματα των μελετών που αναλύσαμε, στη φάση της αναδίφησης σε προγενέστερες έρευνες, τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να διατυπωθούν ως εξής:

- Ποια είναι η θεματολογία, ο θεματολογικός προσανατολισμός των μελετών της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας και πως ερμηνεύεται η επιλογή των θεμάτων αυτών; Που επικεντρώνεται το ενδιαφέρον των μελετητών;

⁷⁸ Κρίνουμε απαραίτητη και καταλληλότερη την «*διατύπωση ερωτημάτων προς διερεύνηση*» για τη μορφή αυτή των μελετών από ότι τη «*διατύπωση υποθέσεων*» που συνηθίζεται κυρίως στις εμπειρικές έρευνες.

Σε μελέτες με θεωρητικό, εννοιολογικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό; Στη παρουσίαση και ανάλυση εκπαιδευτικών συστημάτων; Στην επιμέρους σύγκριση εκπαιδευτικών ζητημάτων, φαινομένων ή γεγονότων; Σε διεθνείς συγκρίσεις; Ειδικότερα στη διεθνή συγκριτική σκηνή φαίνεται να αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στις συγκριτικές μελέτες εθνικού επιπέδου, μελέτες «εθνικού χαρακτήρα», παρά σε μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό. Υπό αυτή την έννοια, οι συγκριτικοί της εκπαίδευσης φαίνεται να εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στα πρακτικά ζητήματα της εκπαίδευσης (ανάλυση εκπαιδευτικών φαινομένων ή γεγονότων), ζητήματα που θα μπορούσαν να αποδώσουν μια «ρεαλιστική» εικόνα των αναγκών και των θεμάτων των εκπαιδευτικών συστημάτων, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και έκταση, από τις μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό.

- Ποιος είναι ο γεωγραφικός προσανατολισμός του προβληματισμού και του ενδιαφέροντος της «ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής»; Ποιες χώρες και ήπειροι υπερεκπροσωπούνται και με τι αποτελέσματα; Την τελευταία δεκαετία φαίνεται ο διεθνής συγκριτικός διάλογος να προωθεί ολοένα και περισσότερο ζητήματα και θέματα που αφορούν τα εκπαιδευτικά συστήματα της Ασίας (Χονγκ Κονγκ, Ταϊβάν, Ανατολική Ασία), την αναλυτική κατηγορία της «Ευρώπης», τις χώρες της Λατινικής Αμερικής και του Τρίτου Κόσμου. Η στρόφη αυτή του ερευνητικού ενδιαφέροντος μόνο τυχαία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Οι νέες αναδυόμενες οικονομικές αγορές της Ασίας⁷⁹ («οι τέσσερις ασιατικές τίγρεις»: Χονγκ Κονγκ, Ταϊβάν, Σιγκαπούρη, Νότια Κορέα), το πρόσφατα αυτονομημένο Χονγκ Κονγκ και οι αντίστοιχες βλέψεις και προθέσεις της Ταϊβάν, ο νέος ρόλος που θέλει να διαδραματίσει η αχανής Κίνα σε μία «νέα τάξη πραγμάτων», η έννοια της Ευρώπης και τα «υπό κατασκευή» και διαμόρφωση εννοιολογικά της μορφώματα: *ευρωκεντρισμός, Νέα Ευρώπη, Ολοκληρωμένη Ευρώπη, Ευρώπη των Εθνών, Ευρώπη των Πολιτών, Ευρωπαϊκή Κουλτούρα, Ανοιχτή Ευρώπη*, αλλά και τα, ανέκαθεν, επίκαιρα (για την Συγκριτική Παιδαγωγική) εκπαιδευτικά ζητήματα των χωρών του Τρίτου Κόσμου και Λατινικής Αμερικής, αιτιολογούν σε ένα

⁷⁹ βλ. P. Morris, *Asia's Four Tigers: a comparison of the role of education in their development*, in: *Comparative Education*, 32/1, 1994, 95-110

αριετά μεγάλο βαθμό την κατεύθυνση του σύγχρονου συγκριτικού ενδιαφέροντος.

- Ποια είναι η ταυτότητα των μελετητών της ελληνικής αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας και ποια είναι η σχέση τους με το αντικείμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής; Ποιες πηγές χρησιμοποιούν; Ποιες βιβλιογραφικές παραπομπές;⁸⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η εξέταση της ταυτότητας του μελετητή. Ειδικότερα τα θέματα της «ιδεολογίας» του συγκριτικού της εκπαίδευσης έχουν αποτελέσει ένα σημαντικό κομμάτι και πεδίο μελέτης και προβληματισμού στο χώρο της μεθοδολογίας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.⁸¹
- Που επικεντρώνεται ο σύγχρονος παιδαγωγικός συγκριτικός προβληματισμός και πως αξιολογούνται συγκριτικά τα εκπαιδευτικά συστήματα ή γεγονότα; Ποια έκταση και πόση σημασία έχουν καταλάβει ως σήμερα οι προβληματισμοί της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο χώρο της «ελληνικής παιδαγωγικής αρθρογραφίας»; Ποια είναι η αντίστοιχη εικόνα για την «ελληνική βιβλιογραφία» και πως αυτή ερμηνεύεται;
- Ποιοι είναι οι κυρίαρχοι μεθοδολογικοί προσανατολισμοί των ερευνητών της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα σε ότι αφορά την μεθοδολογία συλλογής (1) και ανάλυσης (2) του υλικού, όπως αυτές αναδεικνύονται ή και οφείλεται να παρουσιάζονται από τους ίδιους (τους ερευνητές) στις μελέτες τους, στο χώρο της ελληνικής συγκριτικής παιδαγωγικής αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας; Ένα σημαντικό μέρος του σύγχρονου ενδιαφέροντος στο χώρο της μεθοδολογίας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αντανακλάται στο κεντρικό ερώτημα, «τι συγκρίνεται και πώς;». Η απαίτηση ενός μεθοδολογικού

⁸⁰ Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση των Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, οι οποίοι επισημαίνουν την ύπαρξη ερευνών στα περιοδικά (Comparative Education Review, Comparative Education, International Journal of Educational Development), οι οποίες ενώ πρεσβεύουν ότι ασχολούνται με θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής εντούτοις δεν εμπεριέχουν καμία βιβλιογραφική παραπομπή στους κατεξοχήν “σακαπανείς” της Μεθοδολογίας και Θεωρίας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται οι Michael Sadler, Isaac Kandel, Nicholas Hans, Friedrich Schneider, Franz Hilker, Pedro Rossello, George Bereday, Brian Holmes, Harold Noah, Max Eckstein, C. Arnold Anderson, Reginald Edwards, W. D. Halls, Joseph Lauwerys, Andreas Kazamias. βλ. Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, in: Comparative Education Review, vol. 43, no. 1, 1999, p. 102

⁸¹ Ειδικότερα με θέματα που άπτονται της «ιδεολογίας του ερευνητή» έχει ασχοληθεί εκτενώς στο συγγραφικό του έργο ο Le Than Khoi.

πλουραλισμού, της κριτικής – ερμηνευτικής αλλά και διεπιστημονικής προσέγγισης του αντικειμένου έρευνας του συγκριτικού της εκπαίδευσης αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά αλλά και ζητούμενα στο χώρο της σύγχρονης Συγκριτικής Παιδαγωγικής⁸².

- Πως φαίνεται να διαμορφώνονται οι κυρίαρχες αλλά και οι νέες τάσεις μέσα από τον ελληνικό συγκριτικό προβληματισμό; Ποια είναι η σχέση των τάσεων αυτών με την εξέλιξη του διεθνούς “συγκριτικού Λόγου”; Ειδικότερα στο χώρο της διεθνούς συγκριτικής σκηνης παρατηρείται μια, άλλοτε περισσότερη και άλλοτε λιγότερη συμφωνία, των διαφόρων επιστημονικών τάσεων και προσεγγίσεων (αγγλόφωνη, αμερικανική, γερμανική ή γαλλική Σ.Π., κ.ο.κ.), ως προς τα αντικείμενα ενδιαφέροντος, τον θεματολογικό προσανατολισμό τους και την γεωγραφική κατεύθυνση του συγκριτικού διαλόγου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει σε αυτή την περίπτωση η εξέταση του ζητήματος, εάν ο ελληνικός συγκριτικός προβληματισμός φαίνεται να επηρεάζεται από μια συγκεκριμένη επιστημονική τάση και προσέγγιση ή εάν η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική ακολούθησε ή ακολουθεί μια δική της, ξεχωριστή, πορεία.

⁸² Ειδικότερα προς αυτή την κατεύθυνση ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται σήμερα στις έννοιες της «γνώσης» και της «κοινοσύνης», του «εκσυγχρονισμού» και του «μετά-μοντερνισμού», της «διεθνοποίησης» και της «οικομενοποίησης» της εκπαίδευσης. Η Συγκριτική Παιδαγωγική αποκτά τα χαρακτηριστικά μιας ανθρωπιστικής, κριτικό-στοχαστικής Επιστήμης με προσανατολισμό περισσότερο, αναστοχαστικό. βλ. Καλογιαννάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον Αγγλόφωνο Επιστημονικό Περιοδικό Τύπο, Σύγχρονες Τάσεις και Προοπτικές*, στο: Τόμος Αφιέρωμα στον Α. Καζαμιά. Ιστορικό-συγκριτική προσέγγιση, (επιμ. Σ. Μπουζάκης), εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σελ. 22

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Περιορισμοί της έρευνας

Η έρευνα θα ασχοληθεί με την αναζήτηση των κυρίαρχων τάσεων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα εξετάζοντας το περιεχόμενο των ανακοινώσεων που έχουν κατά καιρούς δημοσιευτεί στον περιοδικό παιδαγωγικό τύπο της χώρας⁸³. Αντίστοιχη μελέτη θα επιχειρηθεί και για τα συγγράμματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής που έχουν δημοσιευθεί στην Ελλάδα. Σε ότι αφορά τα συγγράμματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής, θα χρησιμοποιηθούν εκείνα με αυστηρό θεματικό περιεχόμενο που αφορά την εννοιολογική και μεθοδολογική προσέγγιση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής ενώ θα αποκλειστούν άλλα με γενικότερο παιδαγωγικό ενδιαφέρον ανεξάρτητα εάν ορισμένα σημεία των περιεχομένων τους αφορούν τα ενδιαφέροντα και του προβληματισμούς της Συγκριτικής Παιδαγωγικής⁸⁴.

Η οριοθέτηση χρονολογικών περιορισμών είναι άκρως απαραίτητη σε τέτοιου είδους έρευνες που αφορούν την εξέταση και την επιλογή του κατάλληλου υλικού έρευνας από μία πλειάδα εκατοντάδων άρθρων και συγγραμμάτων. Σε ότι αφορά την επιλογή του υλικού της έρευνας στην ελληνική αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αυτή περιορίζεται χρονικά από το **1953** ως και το **1998**. Ενώ σε ότι αφορά το υλικό έρευνας της συγκριτικής βιβλιογραφίας ο αντίστοιχος χρονικός περιορισμός εκτείνεται από το **1959/60**, όπου και συναντάμε την πρώτη συγγραφική απόπειρα με θέμα την Συγκριτική Παιδαγωγική⁸⁵, ως και το **1998**. Η επιλογή του υλικού έρευνας σε ότι αφορά την αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής εκτείνεται, για όλες τις περιπτώσεις και των έξι (6) περιοδικών, από την πρώτη ημέρα έκδοσης του περιοδικού ως και το τελευταίο τεύχος του έτους 1998.

⁸³ Η έρευνα αυτή θα περιοριστεί στην εξέταση και αξιολόγηση του υλικού που έχει δημοσιευθεί μόνο στα παιδαγωγικά περιοδικά χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζει το γεγονός ότι συγκριτικού χαρακτήρα έρευνες και μελέτες έχουν δημοσιευθεί επίσης και σε άλλα περιοδικά ή τόμους π.χ. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Μαθηματική Επιθεώρηση, Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια / Λεξικό, κ.α.*

⁸⁴ Τέτοιο έργο μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει το: Καζαμίας & Κασσωτάκης (επ.), *Η εκπαίδευση του Διδακτικού Προσωπικού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1987

⁸⁵ βλ. Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειον Κρήτης, 1959-60.

Η μελέτη θα περιορισθεί στην αναζήτηση των κυριάρχων τάσεων στον ελλαδικό χώρο με βάση συγκεκριμένες κατηγορίες ανάλυσης. Αναλυτικότερη παρουσίαση των οποίων θα πραγματοποιηθεί στις αμέσως επόμενες σελίδες.

3.2. Φάση της συλλογής του προς εξέταση υλικού

Στη φάση αυτή της συγκέντρωσης του υλικού, πάνω στην οποία και θα βασιστεί η μελέτη, κρίνεται ως καταλληλότερο μεθοδολογικό εργαλείο η ανάλυση περιεχομένου, τεχνική η οποία αναπτύχθηκε στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20ου αιώνα. Και αυτό γιατί, όπως πιστεύουμε θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό, η συλλογή του προς εξέταση και έρευνα υλικού, όσο αφορά τουλάχιστο το μέρος της αρθρογραφίας, θα γίνει από το σύνολο της ελληνικής παιδαγωγικής αρθρογραφίας γεγονός που επιβάλλει την ανάλυση των περιεχομένων των άρθρων αυτών.

Η ανάλυση περιεχομένου περιεχομένου αποτελεί μία βασική μέθοδο έμμεσης παρατήρησης. Κατά την ανάλυση περιεχομένου ο ερευνητής αναλύει κάποιο συγκεκριμένο μήνυμα (στη περίπτωση μας γραπτό) εντοπίζοντας τις διάφορες ενότητες εννοιών, τα διάφορα θέματα που περιέχονται σ'αυτό, μετρώντας τη συχνότητα τους και επιχειρώντας την ερμηνεία τους.⁸⁶ Σύμφωνα με τον B.Berelson, η ανάλυση περιεχομένου είναι *“μία τεχνική έρευνας που εφαρμόζεται για να επιτευχθεί η αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του εμφανούς περιεχομένου των επικοινωνιών με τελικό στόχο την ερμηνεία τους”*⁸⁷. Όπως θα γίνεται αντιληπτό από τον παραπάνω ορισμό της ανάλυσης περιεχομένου, η τεχνική αυτή δεν είναι αποκλειστικά ποσοτική μέθοδος μπορεί κάλλιστα να είναι και ποιοτική ανάλογα με το περιεχόμενο της μελέτης και του σκοπού ή των σκοπών που θέτει ο ίδιος ο ερευνητής.

Ειδικότερα μάλιστα στη δική μας περίπτωση (όπως θα γίνει εξάλλου αντιληπτό στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο) ο ορισμός ή ο προσδιορισμός της ανάλυσης περιεχομένου έτσι όπως αυτός δίδεται από τον Lasswell το 1949 φαίνεται να ικανοποιεί σε ένα μεγάλο βαθμό τις ανάγκες της παρούσας μελέτης. Σύμφωνα μ'αυτόν *“ η ανάλυση*

⁸⁶ Λαμπίρη-Δημάκη Ιωάν., *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σελ.75, για την μέθοδο της «παρατήρησης» βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική Επιστήμη*, ο.π., σ.σ. 121-123

⁸⁷ Βάμβουκας Μ., *Εισαγωγή στη Ψυχολογική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1988, σ.σ. 263-264

περιεχομένου ενδιαφέρεται σε τελευταία ανάλυση για το: ποιος μιλά; για να πει τι; πως; σε ποιόν; και με τι αποτέλεσμα;»⁸⁸

3.3. Φάση της ανάλυσης του προς εξέταση υλικού

Η τάση του θετικισμού που κορυφώθηκε το περασμένο αιώνα επηρέασε τη μεθοδολογία των Επιστημών. Για πολλές δεκαετίες ο χώρος των Επιστημών της Αγωγής αλλά και όχι μόνο αυτός, συμμετείχε σε έναν μεθοδολογικό δυϊσμό που πρέσβευε την χρησιμοποίηση είτε εμπειρικών / αναλυτικών μεθόδων ανάλυσης, είτε συνθετικών / ερμηνευτικών μεθόδων ανάλυσης. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι, στο χώρο της Παιδαγωγικής διακρίνουμε δυο αντιμαχόμενες τάσεις και μεθοδολογικές προσεγγίσεις – τη Νοολογική ή Ερμηνευτική Παιδαγωγική (Φιλοσοφία της Ζωής, Σχολή του Dilthey) και την Εμπειρική ή Πειραματική Παιδαγωγική (Φιλοσοφία του Κριτικού Ορθολογισμού).⁸⁹

Σήμερα ωστόσο ο μεθοδολογικός διχασμός έχει ξεπεραστεί με τη προσέγγιση των γνωστικών περιεχομένων από δυο, μεθοδολογικά, διαφορετικές σκοπιές, την εμπειρική – αναλυτική και τη συνθετική – ερμηνευτική προσέγγιση. Η πρώτη αποσκοπεί στη εξήγηση του φαινομένου και την υπαγωγή του στο σχήμα Αίτιο-Αποτέλεσμα για τη διατύπωση νομοτελειικών προτάσεων ενώ η δεύτερη αποικαθιστά τη σχέση του φαινομένου με το κοινωνικό, πολιτιστικό και ιστορικό του πλαίσιο, το συγκείμενο.

Την παραπάνω μεθοδολογική φιλοσοφία και προσέγγιση θα ακολουθήσει και η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, σε ότι αφορά τη φάση “*ανάλυσης του προς εξέταση υλικού*”. Εξάλλου δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι η διεπιστημονική προσέγγιση⁹⁰ των θεμάτων της Παιδείας είναι σήμερα απαραίτητη και ότι ολοένα και μεγαλύτερος σε αριθμός ερευνών συνδυάζουν ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης του υλικού έρευνας.⁹¹

⁸⁸ Λαμπίρη-Δημάκη Ιωάν., *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, όπ.π., σελ. 77

⁸⁹ Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική Επιστήμη*, όπ.π., σ.σ. 64-67, 138-153, Ξωχέλλης Π.Δ., *Υπαρξιακά προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης στο παρελθόν και σήμερα*, στο: «*Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη τάσεις και προοπτικές*», επιμ. Μ.Ι. Βάμβουκας – Α.Γ. Χουρδάκης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σ.σ. 18-20

⁹⁰ βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή...*, όπ.π., «*Παιδαγωγική και Φιλοσοφία*», σ.σ. 70-71, «*Παιδαγωγική και Ψυχολογία*», σ.σ. 72-73, «*Παιδαγωγική και Κοινωνιολογία*», σ.σ. 73-75.

⁹¹ Προς την άποψη αυτή συνηγορεί και μέρος των ευρημάτων της έρευνας των Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi, *Research Strategies in Comparative Education*, όπ.π., σελ. 105

3.3.1. Η ποσοτική ανάλυση του υλικού

Μετά την συλλογή του υλικού ακολουθεί η διαδικασία της ποσοτικής ανάλυσης του. Όπως γίνεται αντιληπτό η φάση αυτή της ποσοτικής ανάλυσης θα είναι σε θέση να μας δώσει ορισμένες καταρχήν απαντήσεις ή αν θέλετε ενδείξεις «κυρίαρχων τάσεων» για τα διερευνητικά ερωτήματα που έχουμε θέσει κατά την διατύπωση της προβληματικής της έρευνας. Φυσικά η περαιτέρω διερεύνηση με ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης (ιστορικό-ερμηνευτική) θα είναι σε θέση να μας ερμηνεύσει τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης και να μας δώσει απαντήσεις στο «γιατί» των ερωτημάτων.

Η ποσοτική αυτή ανάλυση θα γίνει για δύο ξεχωριστές ενότητες:

- α. Την αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής,
- β. Την βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Ειδικότερα για το στάδιο της ποσοτικής ανάλυσης θα χρησιμοποιήσουμε τους εξής θεματικούς άξονες/κατηγορίες ανάλυσης που αποτελούν συνάμα και το περιορισμό του περιεχομένου της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα το υλικό θα καταχωρηθεί με βάση τις εξής κατηγορίες ανάλυσης:

A. Μεθοδολογία και επιστημολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Στη κατηγορία αυτή ανάλυσης εντάσσονται μελέτες με εννοιολογικό, επιστημολογικό και μεθοδολογικό προβληματισμό που αφορούν το θεωρητικό μέρος της Σ.Π.

B. Συγκριτικές Μελέτες

B.1. Παρουσίαση και ανάλυση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων.

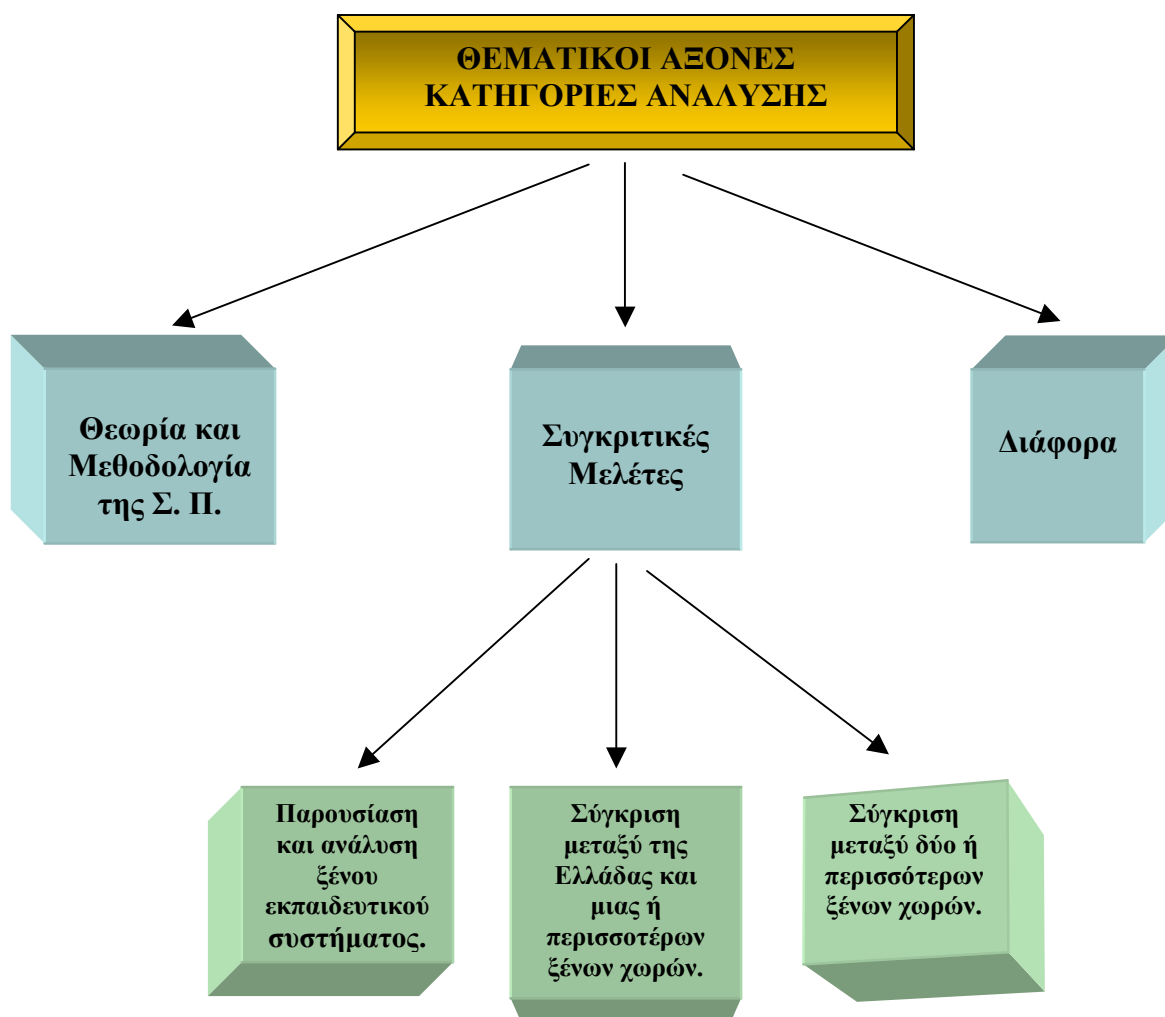
Στη κατηγορία αυτή ανάλυσης εντάσσονται συγκριτικές μελέτες «εθνικού χαρακτήρα» στις οποίες η σύγκριση επικεντρώνεται: στη δομή και τη διάρθρωση ενός «ξένου» εκπαιδευτικού συστήματος, σε επιμέρους εκπαιδευτικά γεγονότα ή φαινόμενα και σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής ενός «ξένου» εκπαιδευτικού συστήματος.

B. 2. Σύγκριση μεταξύ της Ελλάδας και μιας ή περισσότερων χωρών.

Στη κατηγορία αυτή ανάλυσης εντάσσονται συγκριτικές μελέτες διεθνικού χαρακτήρα κατά τις οποίες το ένα συγκρινόμενο εκπαιδευτικό σύστημα είναι οπωσδήποτε το ελληνικό. Ειδικότερα στις μελέτες αυτές συγκρίνεται και αναλύεται η δομή και η διάρθρωση, τα φαινόμενα ή γεγονότα, η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού

εκπαιδευτικού συστήματος, με μίας ξένης χώρας (δυναδική σύγκριση), με δύο ξένων χωρών (τριαδικές συγκρίσεις) ή με περισσότερες των δύο ξένων χωρών (πολλαπλές συγκρίσεις).

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Ι. Θεματικοί άξονες – κατηγορίες ανάλυσης του υλικού έρευνας.

B. 3. Σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων χωρών.

Στη κατηγορία αυτή ανάλυσης εντάσσονται μελέτες κατά τις οποίες συγκρίνονται και αναλύονται εκπαιδευτικά συστήματα, εκπαιδευτικά γεγονότα ή

φαινόμενα, εκπαιδευτικές πολιτικές δύο «ξένων» χωρών ή μιας «ομάδας ξένων» χωρών (υπερεθνικές συγκρίσεις) με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά (π.χ. οικονομικά, πολιτιστικά, γεωγραφικά κ.λ.π.)

Γ. Διάφορα

Στη κατηγορία αυτή ανάλυσης εντάσσονται μελέτες οι οποίες δεν πληρούν τις προϋποθέσεις ένταξης σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες αλλά που το περιεχόμενο τους εντάσσεται στο χώρο και το πεδίο μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Όπως είναι γνωστό το πεδίο μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής δεν οριοθετείται απλά και μόνο στα ερευνητικά πλαίσια της ανάλυσης και σύγκρισης «εθνικών περιπτώσεων» αλλά παράλληλα με τις διαμορφούμενες εξελίξεις στα σύνορα επιστημονικά πεδία μελέτης των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, διευρύνει αλλά και ανανεώνει το πεδίο μελέτης της σύγχρονης Συγκριτικής Παιδαγωγικής με μελέτες που αφορούν, θέματα ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση, διαπολιτισμικές – συγκριτικές μελέτες, ζητήματα εκσυγχρονισμού και αποκέντρωσης της εκπαίδευσης, μελέτες που ασχολούνται με την έννοια του «άλλου ή ξένου» στην εκπαίδευση, κ.λ.π.

3.3.2. Η ποιοτική ανάλυση του υλικού

Σε αυτή τη φάση διεξάγεται η ποιοτική ανάλυση του υλικού μας και ειδικότερα των ευρημάτων και των στοιχείων που μας έχουν αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια της αμέσως προηγούμενης φάσης της έρευνας, της ποσοτικής ανάλυσης του υλικού. Η ποιοτική ανάλυση της φάσης αυτής θα βασιστεί στην ιστορική ερμηνευτική προσέγγιση⁹²

⁹² Η ερμηνευτική μέθοδος, με βασικούς εκπροσώπους της τους οπαδούς της σχολής του Dilthey αντιμετωπίζει τόσο ιστορικά φαινόμενα (ως ιστορική μέθοδος) όσο και σύγχρονα παιδαγωγικά προβλήματα με στόχο να τα “ερμηνεύσει”, δηλαδή να ανιχνεύσει τη προέλευση τους, καθώς και τους παράγοντες που τα διαμορφώνουν και να αποτιμήσει τη σημασία τους εντάσσοντας τα στα εκάστοτε κοινωνικοπολιτιστικά δεδομένα. Η ερμηνευτική αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη δράση σε σχέση με κάποιο ευρύτερο όλο-σύνολο που της δίδει νόημα. Ο K. Mannheim διατυπώνει παρόμοιες απόψεις. Υποστηρίζει ότι οι ατομικές πολιτιστικές εκδηλώσεις μπορούν να κατανοηθούν, αν τις δούμε ως μέρος μιας ευρύτερης κοσμοθεωρίας. Εξάλλου, όπως υποστηρίζει και ο Weber, η ερμηνεία είναι ο κύριος στόχος της συγκριτικής μεθόδου και των συγκριτικών μελετών γενικότερα. Ειδικότερα μάλιστα η συγκριτική-ιστορική ανάλυση προσπαθεί να συνδυάσει την Ιστορία με την κοινωνική επιστημονική θεωρία. Βασικότερο χαρακτηριστικό της συγκριτικής ιστορικής ανάλυσης είναι το ότι ασχολείται με την κατανόηση και την ερμηνεία αντί της πρόβλεψης. Πρόκειται ουσιαστικά για μια “ανασκοπική” παρά “προβλεπτική” ανάλυση. βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική Επιστήμη*, ..., οπ.π., σ.σ. 100-114, Abercrombie N. & Hill S. & Turner B., *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1991, σελ. 135, Καζαμιάς Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, οπ.π., σελ. 4434

μέσα από την οποία επιδιώκουμε την αποκατάσταση της σχέσης του φαινομένου με το κοινωνικό, πολιτιστικό και ιστορικό του πλαίσιο, το συγκείμενο. “Η επιστημονική θεωρία είναι μια ιστορική οντότητα, έχει ιστορικό χαρακτήρα.”⁹³

Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμίσουμε ότι στη παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, η ποιοτική και η ποσοτική ανάλυση δεν εκλαμβάνονται ως δύο διαδικασίες / στρατηγικές ανεξάρτητες η μια από την άλλη. Οι έρευνες στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών αποδεικνύουν μέρα με τη μέρα, ότι δεν υπάρχουν αυστηρές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των ποιοτικών και ποσοτικών αναλύσεων. Το τι είδους ερωτήματα θέτει ο ερευνητής, ποιες κατηγορίες – μεταβλητές επιλέγει (από ένα σύνολο μεταβλητών και κατηγοριών) για να προσεγγίσει με όσο το δυνατό μεγαλύτερη ακρίβεια και εγκυρότητα το αντικείμενο της έρευνας του, είναι ποιοτικό αποτέλεσμα ερμηνευτικών διεργασιών.⁹⁴ Εξάλλου δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η ερμηνευτική διαδικασία είναι παρούσα και ενεργή σε όλα τα στάδια της μελέτης μιας έρευνας. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι ακόμα και η επιλογή του θέματος μιας εργασίας θεωρείται και είναι προϊόν μιας «υποκειμενικής» ερμηνευτικής αξιολόγησης ενός ολόκληρου πεδίου έρευνας από τον μελετητή.

Υπό αυτή την έννοια μια συνδυασμένη ποσοτική και ποιοτική ανάλυση απαιτεί σε μία δεύτερη φάση την ανάλυση του υλικού μας, με βάση τις εξής μεταβλητές:

Χρονολογία δημοσίευσης.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στη χρονολογία δημοσίευσης του υλικού και στις διαφοροποιήσεις των περιεχομένων, των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και της πυκνότητας των δημοσιευμάτων ανά χρονική περίοδο.

Περιοδικό δημοσίευσης της μελέτης

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στο περιοδικό όπου δημοσιεύονται οι μελέτες της έρευνας και στις διαφοροποιήσεις που τυχόν παρουσιάζουν στην φιλοξενία του υλικού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Επιστημονική ταυτότητα του συγγραφέα.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στη σχέση του εκάστοτε ερευνητή με το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο βαθμό που μπορέσαμε να βρούμε στοιχεία.

⁹³ Βασική θέση των Kuhn και Feyerabend που εκφράζει την “ιστορικιστική στροφή” ή τη “ρεαλιστική στροφή” μετά τη δεκαετία του ’60.

⁹⁴ βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική Επιστήμη*, ο.π., σελ. 118

Επιμέρους θεματολογία του υλικού έρευνας.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στο θεματικό προσανατολισμό των δημοσιευμάτων. Ειδικότερα εξετάζονται οι θεματικές περιοχές του ενδιαφέροντος των ερευνητών π.χ. διάρθρωση και οργάνωση της εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια, μέση, τριτοβάθμια, κ.λ.π.), θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής (εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις), γνωστικά αντικείμενα κ.ο.κ.

Μεθοδολογία συλλογής του υλικού έρευνας.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στις τεχνικές / στρατηγικές συλλογής του υλικού μελέτης από τον εκάστοτε ερευνητή.

Μεθοδολογία ανάλυσης του υλικού έρευνας.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στις τεχνικές / στρατηγικές ανάλυσης του υλικού μελέτης από τον εκάστοτε ερευνητή.

Πηγές της μελέτης.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στις πηγές της και στην εγκυρότητα και την αξιοπιστία των πηγών αυτών.

Κάτω από αυτό το πρίσμα, σκοπός της παρούσας έρευνας δεν είναι η απλή «καταγραφή» των κυρίαρχων μεθοδολογικών και επιστημολογικών τάσεων στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Αντίθετα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η δυνατότητα ερμηνείας ή ερμηνειών του τρόπου και του ρυθμού ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην χώρα μας. Παράλληλα, στα πλαίσια της διεξαγωγής της παρούσας μελέτης επιδιώκουμε από τη μία πλευρά, τη γνωριμία και την εξοικείωση μας με τον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής έτσι όπως αυτός διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες στον ελληνικό χώρο. Από την άλλη ωστόσο, θεωρείται εξίσου σημαντική η συγκέντρωση, καταγραφή και συστηματική αξιολόγηση των μελετών της υπάρχουσας *ελληνικής συγκριτικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας*, η οποία ελπίζουμε ότι θα οριοθετήσει του βασικούς προσανατολισμούς της Επιστήμης αυτής στη χώρα μας, θα αναδείξει τα σημεία του προβληματισμού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα και θα εντοπίσει ενδεχομένως και τα γενικότερα βιβλιογραφικά κενά στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, με σκοπό να οδηγηθούμε σε νέους προβληματισμούς, ερευνητικά ενδιαφέροντα αλλά και νέες αφετηρίες.

B' ΜΕΡΟΣ

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Περιγραφή και ανάλυση του υλικού «αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής» στην Ελλάδα.

Ένας από τους σημαντικότερους τρόπους καταγραφής και ανάλυσης της πορείας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στον ελλαδικό χώρο αποτελεί η έρευνα και κατηγοριοποίηση της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας. Σε προηγούμενη ενότητα έχουμε παρουσιάσει διεξοδικότερα την μεθοδολογία καθώς επίσης και τις πηγές συλλογής της αρθρογραφίας αυτής. Σε αυτή την ενότητα θα επιχειρηθεί η συστηματική παρουσίαση και ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας σε ότι αφορά το σκέλος της «ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας».

Για την συλλογή της αρθρογραφίας (βλ. ΠΙΝΑΚΑΣ Ι) χρησιμοποιήθηκαν έξι (6) περιοδικά (μελέτη περίπτωσης έξι παιδαγωγικών περιοδικών που δημοσιεύουν και θέματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής), από το πρώτο τεύχος της έκδοσης τους ως το 1998. Τα περιοδικά αυτά περιλάμβαναν 837 τεύχη, τα οποία περιείχαν συνολικά 6997 άρθρα περίπου.⁹⁵

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι για την καταμέτρηση και την συλλογή του υλικού της έρευνας δεν χρησιμοποιήθηκαν τα «περιεχόμενα» του κάθε τεύχους αλλά εξετάστηκε αναλυτικά κάθε τεύχος ξεχωριστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Τεύχη και άρθρα των Ελληνικών Παιδαγωγικών Περιοδικών

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	Αριθμός Τευχών	Αριθμός Άρθρων
Σχολείο και Ζωή (1953-1998)	548	3903
Παιδαγωγική Επιθεώρηση (1984-1998)	24	165
Νεοελληνική Παιδεία (1985-1992)	26	295
Νέα Παιδεία (1977-1998)	88	1005
Τα Εκπαιδευτικά (1985-1998)	48	561
Σύγχρονη Εκπαίδευση (1980-1998)	403	1068
ΣΥΝΟΛΟ	837	6997

⁹⁵ Οι όποιες αμφιβολίες υπάρχουν, εκ μέρους μας, για τον ακριβή αριθμό των άρθρων (6997), αφορά κυρίως τις δυσκολίες καταμέτρησης των άρθρων των παλαιών τευχών, του περιοδικού *Σχολείο και Ζωή* όπου και η διάταξη της ύλης και των άρθρων που εμπεριέχονται σε κάθε τεύχος δεν είναι ιδιαίτερα ευκρινής. Είναι γεγονός ωστόσο ότι ο «πραγματικός» αριθμός του συνόλου της αρθρογραφίας (χωρίς να αποκλείεται να είναι ο αριθμός της δικής μας καταμέτρησης) θα κυμαίνεται κοντά στην δική μας καταμέτρηση. Ούτως ή άλλως, ο αριθμός αυτός δεν έρχεται να αποδείξει ή να επιβεβαιώσει κάποιους από τους σκοπούς και τους στόχους της παρούσας έρευνας αλλά αποτελεί κυρίως ένα ενδιαφέρον στοιχείο πληροφόρησης.

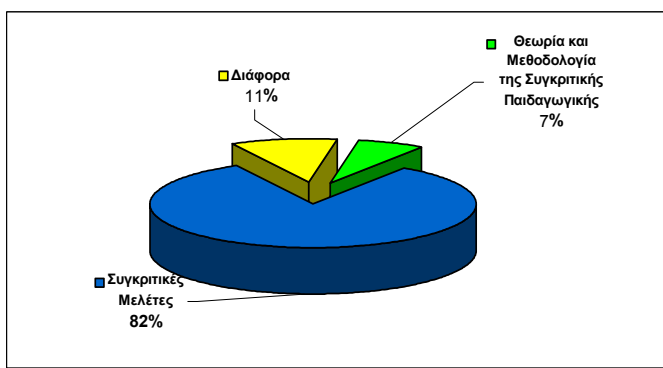
Οι διαφορές στον αριθμό των τευχών και κατά συνέπεια μεταξύ των άρθρων των περιοδικών της έρευνας οφείλεται αφενός στα έτη κυκλοφορίας του κάθε περιοδικού και αφετέρου στο γεγονός ότι άλλα περιοδικά είναι μηνιαίας (π.χ. Σχολείο και Ζωή) και άλλα τετραμηνιαίας έκδοσης (π.χ. Παιδαγωγική Επιθεώρηση).

Με βάση τις κατηγορίες ανάλυσης που έχουν παρουσιασθεί σε προηγούμενη ενότητα (σελ. 30) και έχοντας πάντα υπόψη μας τα απαραίτητα χαρακτηριστικά στοιχεία που θα πρέπει να πληρεί ένα άρθρο για να αποτελέσει μέλος της ενότητας «αρθρογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής», παρουσιάζουμε αμέσως στον παρακάτω πίνακα την εικόνα της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας με βάση τις κατηγορίες ανάλυσης της παρούσας έρευνας (βλ. ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ. Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά και κατηγορίες ανάλυσης

Περιοδικά	Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής	Συγκριτικές Μελέτες	Διάφορα	ΣΥΝΟΛΟ
Σχολείο και Ζωή	7	152	16	175
Παιδαγωγική Επιθεώρηση	1	22	2	25
Νέα Παιδεία	2	31	3	36
Νεοελληνική Παιδεία	-	15	1	16
Τα Εκπαιδευτικά	3	7	5	15
Σύγχρονη Εκπαίδευση	8	33	9	50
ΣΥΝΟΛΟ	21 (7%)	266 (82%)	34 (11%)	321

Από τα ευρήματα της έρευνας διαπιστώνουμε την εμφανή, όπως και αναμενόταν άλλωστε, υπεροχή των συγκριτικών μελετών (85%) έναντι των μελετών με θεωρητικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον (7%).

Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά και την περιθωριοποίηση του θεωρητικού και μεθοδολογικού προβληματισμού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην

Ελλάδα. Εξάλλου δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι χώρες με μακριά παράδοση και ιστορία στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, (Η.Π.Α., Αγγλία, κ.λ.π.) παρουσιάζουν μια παρόμοια, τηρουμένων των αναλογιών, εικόνα.⁹⁶ Εάν μάλιστα αναλογιστούμε την σχετικά «μικρή ηλικία» της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα αλλά κυρίως το γεγονός ότι την τελευταία δεκαετία υπάρχει μία σχετική άνθηση του ενδιαφέροντος για μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής,⁹⁷ θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα διανύει τα πρώτα βήματα της ενηλικίωσης της. Η διδασκαλία και η έρευνα του νέου γνωστικού αντικείμενου στα Πανεπιστήμια, την τελευταία δεκαετία, η ίδρυση της ΕΛ.Ε.Σ.Ε. με πρωτοβουλία του Α. Καζαμία και της Μ. Ηλιού, τα fora που διοργανώνονται τα τελευταία χρόνια από την ΕΛ.Ε.Σ.Ε. και η επιτυχημένη διοργάνωση του Διεθνούς Συνεδρίου της CIES στην Ελλάδα το 1996, έδωσαν νέα πνοή στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής και ώθησαν ένα μεγάλο μέρος των ελλήνων συγκριτολόγων να συμμετάσχουν με τις ανακοινώσεις τους σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια και να δημοσιεύσουν τις μελέτες του σε ελληνικά και ξένα περιοδικά.⁹⁸

Όπως φαίνεται από τον σχετικό πίνακα, το μεγαλύτερο κομμάτι στο χώρο της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας καταλαμβάνουν οι συγκριτικές μελέτες (85%). Η ακριβής εικόνα των συγκριτικών μελετών με βάση τις επιμέρους κατηγορίες ανάλυσης που έχουν παρουσιασθεί σε προηγούμενη ενότητα (σελ. 29) παρουσιάζεται αναλυτικά στον παρακάτω πίνακα (βλ. ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ)

Από τα ευρήματα της έρευνας είναι εμφανής η αριθμητική υπεροχή των αναλύσεων εθνικού χαρακτήρα (ξένου εκπαιδευτικού συστήματος) σε αντίθεση με αναλύσεις /συγκρίσεις σε διεθνές επίπεδο. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζεται και στις Η.Π.Α. και Αγγλία,⁹⁹ αν και στη χώρα μας φαίνεται να έχουν εξαιρετικά μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους ερευνητές οι αναλύσεις αυτού του τύπου.

⁹⁶ Στο περιοδικό *Comparative Education Review* την περίοδο 1990-1997 οι μελέτες με θεωρητικό /μεθοδολογικό ή επιστημολογικό προσανατολισμό καλύπτουν το 13% επί του συνόλου των δημοσιευμάτων. Το αντίστοιχο ποσοστό για το περιοδικό *Comparative Education* και για την ίδια χρονική περίοδο είναι 8,8%. βλ. Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, ο.π., σελ. 9

⁹⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι οι 12 από τις 20 μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό δημοσιεύονται από το 1991 ως το 1998.

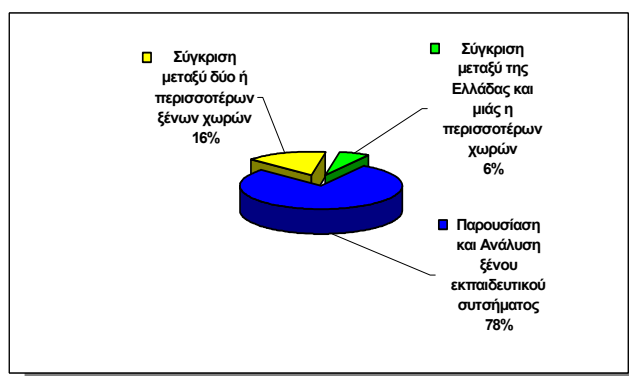
⁹⁸ Μπουζάκης Σ., *Πρόλογος*, στο: Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans, ...*, ο.π., σελ. 10

⁹⁹ Οι αναλύσεις εθνικού χαρακτήρα καλύπτουν το 61% και 48,2% για τα περιοδικά *Comparative Education Review* και *Comparative Education* αντίστοιχα. βλ. Καλογιαννάκη-Χουρδάκη Π., *Η*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ. Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά και Συγκριτικές Μελέτες

Περιοδικά	Παρουσίαση και ανάλυση ξένου εκπαιδευτικού συστήματος	Σύγκριση Ελλάδας και μιας ή περισσότερων χωρών	Σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων χωρών	ΣΥΝΟΛΟ
Σχολείο και Ζωή	127	10	15	152
Παιδαγωγική Επιθεώρηση	17	3	2	22
Νέα Παιδεία	29	1	1	31
Νεοελληνική Παιδεία	7	1	7	15
Τα Εκπαιδευτικά	4	-	3	7
Σύγχρονη Εκπαίδευση	31	-	2	33
ΣΥΝΟΛΟ	215	15	30	266

Τους λόγους και τις πιθανές αιτίες για την πορεία και την μορφή, το είδος των αναλύσεων και ερμηνειών, την υπεροχή και την υπερ-ειπροσώπηση ορισμένων κατηγοριών ανάλυσης για την ενότητα της «ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας»

θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε με συστηματικό τρόπο στις αμέσως επόμενες σελίδες. Ειδικότερα θα παρουσιασθούν και θα αναλυθούν εκτενώς κάθε μία κατηγορία ανάλυσης ξεχωριστά.

4.1.1. Θεωρία και μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

Ένας από τους σημαντικότερους, και πολυσύχναστος σε αντιπαράθεσεις, κλάδους στο χώρο του συγκριτικού διαλόγου αποτελεί το κομμάτι της θεωρίας και μεθοδολογίας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ειδικότερα το κομμάτι αυτό τροφοδότησε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, μια περίοδο έντονων αντιπαράθεσεων και διαξιφισμών για το αντικείμενο, την χρησιμότητα, τον σκοπό και την μεθοδολογική προσέγγιση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.¹⁰⁰ Αποτέλεσε για το λόγο αυτό και το σημαντικότερο επιχείρημα αμφισβήτησης¹⁰¹ της επιστημονικότητας της αλλά και της αναγκαιότητας ύπαρξής της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κριτικής διάθεσης απέναντι στο πεδίο αυτό μελέτης και προβληματισμού αποτελεί η επίκριση του πλουραλισμού των μεθοδολογικών προσεγγίσεων¹⁰² στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Δεν πρέπει ωστόσο να ξεχνάμε το γεγονός ότι για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα κάθε επιστημονικός κλάδος χαρακτηριζόταν και προσδιοριζόταν από την μεθοδολογία του. Υπό αυτές τις συνθήκες η κριτική και η αμφισβήτηση που δέχτηκε η Συγκριτική Παιδαγωγική ήταν αναμενόμενη. Σήμερα οι ανασχές αυτές δεν έχουν απλά ξεπεραστεί με την διεπιστημονικότητα των μεθοδολογικών προσεγγίσεων¹⁰³

¹⁰⁰ Στις απαρχές της, η Συγκριτική Παιδαγωγική, δεν ανέπτυξε κάποιο ή κάποια ιδιαίτερα και αυτόνομα μεθοδολογικά εργαλεία. Δεν θα μπορούσε άλλωστε, μια και η ίδια, αναπόσπαστο κομμάτι των Επιστημών της Αγωγής ταλαντεύτηκε, όπως και η Παιδαγωγική Επιστήμη, μεταξύ της Ιστορίας και της Φιλοσοφίας, παλαιότερα, και των Κοινωνικών Επιστημών (ιδιαίτερα τη Ψυχολογία) σε πιο πρόσφατες περιόδους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τον πλουραλισμό των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και παραδειγμάτων. Ο George Z. F. Bereday υποστήριζε την ανάπτυξη μιας αυτόνομης μεθοδολογίας για την Συγκριτική Παιδαγωγική γεγονός που θα έδινε στο χώρο χαρακτήρα επιστημονικότητας και αξιοπιστίας (discipline). Άλλοι πάλι (Harold J. Noah & Max A. Eckstein) πίστευαν στην ανάπτυξη μιας αυστηρά εμπειρικής μεθοδολογίας ενώ άλλοι (C. Arnold Anderson) επιχειρηματολογούσαν υπέρ της οικειοποίησης και χρησιμοποίησης μεθοδολογικών εργαλείων από το χώρο των Κοινωνικών Επιστημών. βλ. Altbach G. Philip, *Trends in Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 35, no. 3, 1991, p. 491, Καζαμίας Α., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική, λήμμα,...*, ο.π., σ.σ. 4429-4434, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική θεμελίωση,...*, ο.π., σ.σ. 17-19, 34-37, επίσης βλ. Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ. 73, Αθήνα 1995

¹⁰¹ Η αμφισβήτηση αυτή επικεντρώθηκε όχι μόνο στην έλλειψη ενός αυτόνομου μεθοδολογικού εργαλείου αλλά και ενός αυστηρά προσδιορισμένου πεδίου έρευνας. «*Comparative education looks in many directions at once, and this has helped to shape a field that at the same time is left without a clearly defined center.*» Altbach G. Philip, *Trends in Comparative Education*, ο.π., p. 491 και βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική θεμελίωση,...*, ο.π., σελ. 14

¹⁰² "There are now many schools of thought in comparative education an none has dominance." *ibid.*, p. 493

¹⁰³ «Are you a "relativist", a "hologeistic", a "neopositivist", "pretheoretical", a "neo-Marxist", "epistimocentric", a "structural functionalist", "metascientific", "evolutionary", a "debandista", a "new realist", a "benevolent ethnocentricist", "melioristic", a "phenomenologist", a "determinist", an "educologist", or perhaps, "morphogenetic?"

και την εν γένει θετική και πολυδιάστατη παρουσία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο χώρο των Επιστημών της Αγωγής. Αλλά έχουν προσδώσει και μια σημαντική δυναμική και ανάπτυξη στο πεδίο της έρευνας.¹⁰⁴

Ο κλάδος της θεωρητικής και εννοιολογικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, κομμάτι που προωθεί σε ένα σημαντικό βαθμό τον προβληματισμό αλλά και τον διάλογο σε θέματα μεθοδολογίας, δεν αποτέλεσε αλλά και φαίνεται να συνεχίζει να μην αποτελεί, το αγαπημένο αντικείμενο του ενδιαφέροντος και του προβληματισμού του «συγκριτικού μελετητή».¹⁰⁵ Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα των αντίστοιχων ερευνών,¹⁰⁶ που έχουν παρουσιαστεί σε προηγούμενη ενότητα, σύμφωνα με τα οποία οι μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον υστερούν αριθμητικά έναντι των υπολοίπων και ειδικότερα των αναλύσεων «εθνικού χαρακτήρα». Η Ελλάδα σε ότι αφορά την περίπτωση αυτή δεν φαίνεται να ξεφεύγει από την γενικότερη διεθνή εικόνα με την έννοια ότι και στη χώρα μας οι μελέτες με μεθοδολογικό και επιστημολογικό ενδιαφέρον υστερούν σε αριθμό από τις υπόλοιπες. Για την εικόνα που παρουσιάζει ο ελληνικός μεθοδολογικός και επιστημολογικός προβληματισμός στην Συγκριτική Παιδαγωγική θα αναφερθούμε ευθύς παρακάτω.

Before you decide, you may ask yourself a question: Does it really matter? I think not...». Psacharopoulos George, Comparative Education: From Theory to Practice, or Are you A:\neo. or B:*.ist?, in: Comparative Education Review, vol. 34, no. 3, 1990, p. 369*

¹⁰⁴ Altbach G. Philip, *Trends in Comparative Education*, *ibid*, p. 493. Επίσης βλ. Phillip G. Altbach & Gail P. Kelly, eds., *New Approaches to Comparative Education*, University of Chicago Press, Chicago, 1986

¹⁰⁵ «Την περίοδο που η Συγκριτική Παιδαγωγική ασχολούνταν κυρίως με την περιγραφή εκπαιδευτικών συστημάτων, ζητήματα μεθοδολογίας δεν ήταν πρωταρχικής σημασίας. Όσο άρχισε να ενδιαφέρεται για θέματα ανάλυσης και προσέγγισε τον χώρο των Κοινωνικών Επιστημών, η μεθοδολογία άρχισε να αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον». Altbach G. Philip, *Trends in Comparative Education*, *ibid*, p. 498

¹⁰⁶ Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τα αποτελέσματα των ερευνών των Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, σύμφωνα με τα οποία οι μελέτες με μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και ειδικότερα μέσα από την ανάλυση των περιοδικών, *Comparative Education Review*, *Comparative Education*, *International Journal of Educational Development*, είναι σαφώς μικρότερη σε αριθμό σε σχέση με άλλες. Επίσης ο *Tetsuya Kobayashi*, *Trends in Comparative Education*, αναφέρει ότι η παραπάνω διαπίστωση έχει ισχύ και για την Ιαπωνία και μάλιστα σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό. Τέλος στη πρόσφατη μελέτη της Π. Καλογιαννάκη, *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον Αγγλόφωνο Επιστημονικό Περιοδικό Τύπο*, η παραπάνω διαπίστωση επαληθεύεται για ακόμη μια φορά και μάλιστα φαίνεται να αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα και για την τελευταία δεκαετία. Πιο συγκεκριμένα οι μελέτες με μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό καλύπτουν το 13% για το CER και το 8,8% για το CE του συνολικού αριθμού των δημοσιευμένων μελετών για το διάστημα 1990-1997.

4.1.1.1. Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση

Έχοντας υπόψη μας την διεθνή εικόνα σε ότι αφορά τον αριθμό των δημοσιευμάτων με αντικείμενο τον μεθοδολογικό και επιστημολογικό προβληματισμό στην Συγκριτική Παιδαγωγική, δεν μας προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας μας (βλ. Πίνακας ΙΙ), ο ελληνικός συγκριτικός *Λόγος* φαίνεται να δίδει τη λιγότερη¹⁰⁷ έμφαση στον θεωρητικό και μεθοδολογικό διάλογο. Μάλιστα, οι μελέτες αυτές στο προς εξέταση υλικό της έρευνας μας («ελληνική συγκριτική αρθρογραφία») καλύπτουν ένα ποσοστό της τάξεως του 7%. Το ποσοστό αυτό, αν και μικρό, εντούτοις δεν προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση από την άποψη ότι αντίστοιχα χαμηλά ποσοστά (π.χ. 13% για το Comparative Education Review 1990-1997 και 8,8% για το Comparative Education 1990-1997) εμφανίζονται και για τα ξενόγλωσσα περιοδικά. Η διαφορά των ποσοστών δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα σημαντική ή ακόμα και να εκπλήσσει, από την άποψη ότι τα ποσοστά ούτως ή άλλως είναι χαμηλά, και στη μία και στην άλλη περίπτωση, και οι όποιες διαφορές οφείλονται, κατά τη γνώμη μας, στους παρακάτω λόγους:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.

Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά και Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

Περιοδικά	Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής
Σχολείο και Ζωή	7
Παιδαγωγική Επιθεώρηση	1
Νέα Παιδεία	2
Νεοελληνική Παιδεία	-
Τα Εκπαιδευτικά	3
Σύγχρονη Εκπαίδευση	8
ΣΥΝΟΛΟ	21 (7%)*

*Το ποσοστό προκύπτει επί του συνολικού αριθμού των άρθρων του υλικού μας (n=305)

¹⁰⁷ Το χαρακτηριστικό της αδυναμίας αυτής εκφράζεται μέσα από την έλλειψη, για μεγάλες χρονικές περιόδους, ειδικευμένων επιστημόνων που κατείχαν το αντικείμενο.

Πρώτος λόγος: η περιορισμένη και όψιμη ανάπτυξη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι 12 από τις 20 μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον, δημοσιεύονται την τελευταία δεκαετία (από το 1991 και μετά) όπου και αρχίζει να εξαπλώνεται η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα.

Δεύτερος λόγος: ο συγκριτικός μεθοδολογικός και επιστημολογικός Λόγος σε διεθνές επίπεδο εικόνα της διεθνούς συγκριτικής σπουδής προέρχεται μέσα από την παρουσιάζει ανάλογη εικόνα οπότε είναι αναμενόμενη και η εικόνα της περιορισμένης προσέγγισης της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Δεν πρέπει άλλωστε να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η ανάλυση εξειδικευμένων με την θεματολογία της, περιοδικών. Σε αντίθεση, με την Ελλάδα, όπου η όποια ανάλυση, λόγω της έλλειψης ενός περιοδικού Συγκριτικής Παιδαγωγικής, θα προέρχεται μέσα από την καταγραφή και ανάλυση περιοδικών ευρύτερου παιδαγωγικού χαρακτήρα.

Και τρίτος λόγος: τα επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα θεωρούνται πολυδιάστατα και συχνά περίπλοκα, με έντονες *θεωρητικές διαμάχες και αντιπαραθέσεις*. Για το λόγο αυτό το ενδιαφέρον των ερευνητών συχνά μετατοπίζεται σε πιο «πρακτικά» θέματα στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Σε ότι αφορά τα επιμέρους περιοδικά της έρευνας μας δεν παρατηρούμε κάποια αξιοσημείωτη διαφορά στην ύλη και τα περιεχόμενα τους, με την έννοια ότι θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε κάποιο από αυτά ως αντιπροσωπευτικό εκπρόσωπο ή «αγγελιοφόρο» της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι το επίσημο όργανο της Ελληνικής Παιδαγωγικής Εταιρείας, η «Παιδαγωγική Επιθεώρηση», φιλοξενεί στις σελίδες του, μία μόλις μελέτη (βλ. Mitter Wolfgang, Συγκριτική Παιδαγωγική, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.22, 1995, σ.σ. 59-78) με μεθοδολογικό και επιστημολογικό ενδιαφέρον και αυτή μάλιστα μετάφραση.

Μία ευκρινέστερη ωστόσο εικόνα του μεθοδολογικού και επιστημολογικού διαλόγου στον ελληνικό περιοδικό τύπο θα επιχειρήσουμε να διαμορφώσουμε στις αμέσως επόμενες σελίδες, όπου και θα ακολουθήσει η ποιοτική ανάλυση των επιμέρους άρθρων της έρευνας μας. Στην παρουσίαση αυτή θα τηρηθεί η χρονολογική σειρά

δημοσίευσης του εκάστοτε δημοσιεύματος έτσι ώστε να είναι απρόσκοπτη και συνεχής η «θέαση» της διαδρομής του ελληνικού συγκριτικού διαλόγου.

Γάκης Μ, Προβλήματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 5, 1957, σ.σ. 204-209. Το πρώτο δημοσίευμα που συναντάμε με τίτλο που εμπεριέχει την έννοια της Συγκριτικής Παιδαγωγικής είναι το 1957. Ωστόσο παρά τον πολλά υποσχόμενο τίτλο του άρθρου, Προβλήματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής, το ουσιαστικό περιεχόμενο του είναι επιεικώς αναντίστοιχο. Το άρθρο αναφέρεται για τις δυνατότητες και τις προοπτικές της εκπαίδευσης, σε γενικότερο επίπεδο, κατά την μεταπολεμική περίοδο και είναι χαρακτηριστικό ότι ο όρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής δεν αναφέρεται σε κανένα άλλο σημείο του άρθρου πλην του τίτλου ενώ δεν γίνεται και λόγος για τα προβλήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η αναφορά σε γενικότερες απόψεις για την παιδεία του Pedro Rossello, γνωστού μελετητή στο χώρο της Συγκριτικής, δεν επαρκεί και φυσικά δεν δικαιολογεί σε καμία περίπτωση την υιοθέτηση του τίτλου του άρθρου.

Τέτοιου είδους και περιεχομένου άρθρα μας παρέχουν χρήσιμες “ιστορικές” πληροφορίες για το πώς αντιλαμβάνονταν την έννοια της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, και μάλιστα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ο εκπαιδευτικός κόσμος της χώρας. Υπό αυτή την έννοια, ο συγγραφέας φαίνεται να συγχύζει τον όρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και να του δίδει ένα ευρύτερα διεθνές εκπαιδευτικό περιεχόμενο, ως μία «Διεθνή Παιδαγωγική».¹⁰⁸

Ιωαννίδης Ι.Δ. Στη Ρώμη με μια Ρωμαία... Συγκριτική, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 7/8, 1975, σ.σ. 333-335. Στην ίδια κατεύθυνση με το παραπάνω άρθρο κινείται και η ανάλυση για την μελέτη του Ι.Δ. Ιωαννίδη. Το άρθρο περιγράφει την γνωριμία του συγγραφέα με την Juliana Limiti, καθηγήτρια της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, και τον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής γενικότερα. Εκφράζει, με άλλα λόγια, την επιθυμία και την δυνατότητα επικοινωνίας του εκπαιδευτικού κόσμου¹⁰⁹ με τον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ο ίδιος αναφέρει μεταξύ άλλων, «...η εκπρόσωπος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής δίνει μια ώθηση για κρίση και

¹⁰⁸ Κατά την περίοδο της «Προ-επιστημονικής φάσης» ο όρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής συχνά εκφραζόταν και από άλλους όρους, όπως: Παιδαγωγική της Αλλοδαπής, Διεθνής Παιδαγωγική, Παιδαγωγική των Ξένων Κρατών, κ.λ.π.

*σύγκριση που προάγει το πνεύμα. Άμποτε, ότι καλό ενός τόπου να γίνεται γνώρισμα και του άλλου, προς δόξα του υπό διάπλαση ανθρώπου».*¹¹⁰

Ζαχαρενάκης Κ, Μέθοδοι της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 5/6, 1979, σ.σ. 201-207. Η μελέτη ασχολείται κυρίως με την μέθοδο της σύγκρισης και τον πλουραλισμό των «μεθοδικών βημάτων»¹¹¹ επίτευξης της, που προτείνουν και αναλύουν διάφοροι μελετητές της συγκριτικής επιστημολογίας και μεθοδολογίας. Πιο συγκεκριμένα ο συγγραφέας μνημονεύει τους εξής για τα στάδια της σύγκρισης:

Franz Hilker: Περιγραφή, Ερμηνεία, Αντιπαράθεση, Σύγκριση.

Saul B. Robinsohn: Ιδέα και Υπόθεση, εξακριβωση παραγόντων και ποσοτικών δεδομένων, ταξινόμηση σχηματισμός τύπων, τροποποίηση της υπόθεσης, επίδραση νέων δεδομένων.

George Bereday: Γεωγραφία της Εκπαίδευσης, Χρήση άλλων Κοινωνικών Επιστημών, Επεξεργασία μεμονωμένων προβλημάτων, Ολοκληρωτική Ανάλυση

Herrmann Rohrs: Παιδαγωγική της Αλλοδαπής, ... (συνεχίζεται).

Ζαχαρενάκης Κ, Μέθοδοι της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 7/8, 1979, σ.σ. 277-281. (συνέχεια από προηγούμενο)

Herrmann Rohrs: ..., Δομή, Διεθνής συνεργασία, Tertium Comparationis

Pedro Rossello: Περιγραφική Συγκριτική Παιδαγωγική, Ερμηνευτική Συγκριτική Παιδαγωγική, Παιδαγωγικά Ρεύματα.

Ουσιαστικά η μελέτη εκφράζει τον πλουραλισμό των μεθόδων και των τεχνικών που χαρακτηρίζουν μία Συγκριτική Μελέτη. Ο συγγραφέας φαίνεται να γνωρίζει όψεις της διεθνούς συγκριτικής μεθοδολογίας και επιστημολογίας. Ο ίδιος ωστόσο, επηρεασμένος και από την εκεί διαμονή του, φαίνεται να χρησιμοποιεί σε αραιετά μεγάλη έκταση την γερμανική συγκριτική βιβλιογραφία ενώ αγνοεί αντίστοιχα σημαντικά έργα της αγγλοσαξονικής συγκριτικής σχολής.

Σοφιανού – Ροδανάκη Α., Συγκριτική Παιδαγωγική: Περιεχόμενο, μέθοδος και σκοποί, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 12, 1980, 456-463. Σε αντίθεση με την

¹⁰⁹ Ο Ιωαννίδης διετέλεσε Υποδιευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ηρακλείου.

¹¹⁰ Ιωαννίδης Ι.Δ., *Στη Ρώμη με μια Ρωμιά... Συγκριτική*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 7/8, 1975, σελ. 335

¹¹¹ Ζαχαρενάκης Κ, *Μέθοδοι της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 7/8, 1979, σελ. 201

προηγούμενη έρευνα, η οποία ασχολήθηκε με μεθοδολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, η συγγραφέας είναι περισσότερο εισαγωγική στο χώρο της Συγκριτικής. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται και διατυπώνονται το αντικείμενο, οι σκοποί και η μεθοδολογία του νέου πεδίου μελέτης και προβληματισμού. Ωστόσο θα πρέπει να επισημανθεί ότι και σε αυτή την μελέτη, όπως και στην προηγούμενη, δεν αποφεύγεται η μονομέρεια της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης. Σε αυτή την μελέτη, χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον μελέτες που εκφράζουν τις απόψεις του, γνωστού στον συγκριτικό κόσμο, κύκλου της εμπειρικής-επιστημονικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν μελέτες των Brian Holmes, George Bereday, Edmund King, Noah & Eckstein. Φυσικά και δεν είναι αρνητική η ταύτιση του συγγραφέα με μία οποιαδήποτε μεθοδολογική ή επιστημολογική προσέγγιση, ωστόσο πιστεύουμε ότι μια σφαιρικότερη θέαση του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής¹¹², και ειδικότερα όταν αυτή εντάσσεται στα πλαίσια μιας εισαγωγής του αναγνώστη στο χώρο της συγκριτικής σπουδής, θα ήταν ενδεχομένως περισσότερο ολοκληρωμένη από πλευράς βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης. Υπό αυτή την έννοια με μια προσεκτική ματιά, ο μελετητής του άρθρου θα «αναγνώσει» το κείμενο, όχι ως μία εισαγωγή στο αντικείμενο, τους σκοπούς και την Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αλλά μια αντίστοιχη για την Σχολή της «προσέγγισης με αφετηρία τα προβλήματα» (*problem approach*).

Χατζηγιαννάκης Κ.Δ., Η Συγκριτική Παιδαγωγική και ο Σύγχρονος ρόλος της, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 2, 1983, σ.σ. 78-81. Και η εργασία αυτή εντάσσεται στο τύπο των μελετών που θα χαρακτηρίζαμε ως «Εισαγωγή στην Συγκριτική Παιδαγωγική». Γίνεται αναφορά στο αντικείμενο του επιστημονικού πεδίου, τους σκοπούς του καθώς επίσης και στις απαρχές της συγκριτικής σπουδής (αρχαιότητα, ρωμαϊκοί χρόνοι). Επίσης κατά τον μελετητή μπορούμε να διακρίνουμε τρεις σχολές μεταξύ των μελετητών της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, τους «παραδοσιακούς» (Mallinson, Halls, Grant), τους «σχολιαστές» (Bereday, King, Kazamias, Husen) και τους «επιστήμονες» (Holmes, Farrell). Επισημαίνεται επίσης ο ρόλος που θα πρέπει να διαδραματίσει, αλλά και η σημασία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στον σύγχρονο κόσμο, ενώ δεν λείπουν και οι επικρίσεις για την όψιμη ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα, «... δε διαφαίνεται προς το παρόν καμία σχεδόν σημαντική προσπάθεια για τη διάδοση και διδασκαλία του σοβαρού

¹¹² Για παράδειγμα δεν αναφέρονται καθόλου τα ονόματα των Kandel, Sadler, Hans, κ.λ.π.

αυτού επιστημονικού κλάδου της Παιδαγωγικής στα Πανεπιστήμια και στις Παιδαγωγικές σχολές μας».¹¹³

Χατζηθεοδωρίδης Β., Γνωριμία με την Επιστήμη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 5/6, 1986, σ.σ. 219-222 & 239. Άλλη μία έρευνα η οποία όπως μαρτυρά και ο τίτλος της, εντάσσεται στις «Εισαγωγές» στην Συγκριτική Παιδαγωγική. Παρουσιάζονται, όπως και σε προγενέστερες μελέτες, η ιστορική διαδρομή, το αντικείμενο, οι σκοποί και η μεθοδολογία του χώρου.

Ηλιού Μ., Η πρόταση του Lê Thàn Khôi για μια γενική θεωρία της Παιδείας, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 61, 1991, σ.σ. 20-23. Το άρθρο αυτό αποτελεί την πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια παρουσίασης και επισήμανσης των βασικών σημείων μιας εργασίας¹¹⁴ ενός αναγνωρισμένου ξένου συγκριτολόγου όπως ο Lê Thàn Khôi¹¹⁵. Ειδικότερα παρουσιάζονται οι βασικοί παράγοντες (α) λαοί και γλώσσες, β) φυσικό περιβάλλον, γ) τρόπος παραγωγής, δ) ιδέες και αξίες, ε) δομές και κοινωνικό-πολιτικά κινήματα, στ) ο ρόλος των προσωπικοτήτων και ζ) οι διεθνείς σχέσεις) με τους οποίους η εκπαίδευση βρίσκεται σε αμφίδρομη σχέση. Παράλληλα, επισημαίνεται η πρόθεση του συγγραφέα (Lê Thàn Khôi) να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια του πολιτισμού ως κατηγορία ανάλυσης και στην διαλεκτική ως μεθοδολογική προσέγγιση.

Ματθαίου Δ, Εθνικός χαρακτήρας και Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Εννοιολογικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές αναζητήσεις της Αγγλικής Συγκριτικής σκέψης, στο: Τα Εκπαιδευτικά, τ. 27/28, 1992, σ.σ. 234-255. Η μελέτη αυτή πραγματεύεται συστηματικά μεθοδολογικά και επιστημολογικά ζητήματα του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.¹¹⁶ Ειδικότερα η μελέτη εξετάζει

¹¹³ Χατζηγιαννάκης Κ.Δ., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική και ο Σύγχρονος ρόλος της*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 2, 1983, σελ. 81

¹¹⁴ Lê Thàn Khoi, *Toward a general Theory of Education, Comparative Education Review*, vol. 31, no. 1, 1986, p.p. 12-29

¹¹⁵ Οι απόψεις και οι θέσεις του βιετναμέζου καθηγητή της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Παρίσι V, κρίνονται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες όχι μόνο για το περιεχόμενο τους αλλά επίσης και για το γεγονός ότι κοντά του έχουν μαθητεύσει έλληνες συγκριτολόγοι της χώρας μας όπως η Μ. Ηλιού και Π. Καλογιαννάκη.

¹¹⁶ Ειδικότερα η μελέτη αυτή αποτελεί την πρώτη προσπάθεια έλληνα συγκριτολόγου να πραγματευθεί μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η θέση αυτή ισχύει βέβαια για την ενότητα «Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής» και αφορά το υλικό (αρθρογραφία) της έρευνας μας. Δεν παραβλέπουμε το γεγονός ότι έχουν προηγηθεί και άλλες μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον σε άλλα περιοδικά ή εκδόσεις.(βλ. Καζαμίας Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990)

την χρήση και τις προσεγγίσεις της έννοιας του «εθνικού χαρακτήρα», που εισήγαγε ο Sadler, ως κατηγορία ανάλυσης στο χώρο των συγκριτικών μελετών. Η έννοια του «εθνικού χαρακτήρα» αναλύεται συστηματικά από τον χρόνο εμφάνισης του ως και τις πιο πρόσφατες εκφάνσεις του. Πιο συγκεκριμένα αναλύεται η έννοια του «εθνικού χαρακτήρα» στην κλασική ιστορική του προσέγγιση: α. M. Sadler (το ζωντανό πνεύμα της εκπαίδευσης), β. N. Hans (εθνικός χαρακτήρας και παράγοντες που τον διαμορφώνουν), γ. V. Mallinson (ολιστική θεώρηση του εθνικού χαρακτήρα)...(συνεχίζεται).

Ματθαίου Δ, Εθνικός χαρακτήρας και Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Εννοιολογικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές αναζητήσεις της Αγγλικής Συγκριτικής σκέψης, στο: Τα Εκπαιδευτικά, τ. 29/30, 1993, σ.σ. 187-213.

Η συνέχεια της μελέτης παρουσιάζει μια σημαντική επιστημονική προσέγγιση: την έννοιας του «εθνικού χαρακτήρα» μέσα από τις θεωρήσεις των E. King και B. Holmes οι οποίοι όπως τονίζεται από τον συγγραφέα αλλά όπως γνωρίζουμε και από την διεθνή βιβλιογραφία, έδωσαν στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής την ώθηση μιας περισσότερο επιστημονικής μεθοδολογικής προσέγγισης.¹¹⁷

Ηλιού Μ., Τρόποι προσέγγισης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 72, 1993, σ.σ. 14-17. Η Μαρία Ηλιού όπως και σε προηγούμενο άρθρο της, συνηθίζει να παρουσιάζει συνοπτικά νέες και ιδιαίτερα σημαντικές για το αντικείμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, εκδόσεις. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται συνοπτικά τα έργα: του *Henk Van daele, L' Education Comparée, P.U.F., Paris, 1993* και του *Σήφη Μπουζάκη, Συγκριτική Παιδαγωγική III, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993.*

Ηλιού Μ., Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο πλαίσιο μαθήματος Συγκριτικής εκπαίδευσης, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 73, 1993, σ.σ. 23-26. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται οι προσπάθειες, οι συνθήκες και τα αποτελέσματα της διεξαγωγής μαθήματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα (σε συνεργασία με την Διεθνή Αμνηστία και υπό την εποπτεία της Μ. Ηλιού) στο πλαίσιο του Μαθήματος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

¹¹⁷ Ο ίδιος ο Ματθαίου, φαίνεται να αποδέχεται και να υιοθετεί την επιστημονική προσέγγιση του «εθνικού χαρακτήρα». Εξάλλου ο ίδιος μαθήτευσε κοντά στον B. Holmes και είναι φυσιολογικό να έχει επηρεαστεί από την αγγλική «επιστημονική» προσέγγιση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Ηλιού Μ, Οι Εταιρείες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 78, 1994, σ.σ. 17-20. Στη μελέτη αυτή αποτυπώνονται και παρουσιάζονται οι διεθνείς εταιρείες / οργανώσεις της Συγκριτικής Παιδαγωγικής (Comparative and International Education Society – CIES / Comparative Education Society in Europe - CESE), το έργο και η δραστηριότητα τους. Επίσης αποκαλύπτεται η συμμετοχή των ελλήνων συγκριτικών ερευνητών στις δραστηριότητες (π.χ. συνέδρια) των εταιριών αυτών.

Ηλιού Μ, Οι Εταιρείες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα (Β'), στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 79, 1994, σ.σ. 21-23. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας ολοκληρώνεται η παρουσίαση των διεθνών εταιριών / οργανώσεων Συγκριτικής Παιδαγωγικής (Association Francophone d' Education Compareé - AFEC), παρουσιάζονται οι σημαντικότεροι σταθμοί ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα και τέλος παρατίθενται οι προσπάθειες και οι δραστηριότητες της Ελληνικής Εταιρίας Συγκριτικής Εκπαίδευσης (ΕΛ.Ε.Σ.Ε.).

Μπουζάκης Σ. & Κουστουράκης Γ., Επιστημολογικά παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: Σύγχρονες Τάσεις, στο: Νέα Παιδεία, τ. 73, 1995, σ.σ. 97-134. Ένα από τα σημαντικότερα άρθρα με θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό είναι αυτό που υπογράφουν οι Μπουζάκης / Κουστουράκης. Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται τα επιστημολογικά παραδείγματα και προσεγγίσεις (παλαιές και νέες) στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η παρουσίαση των επιστημολογικών αυτών παραδειγμάτων συνοδεύεται από τις αντιπροσωπευτικότερες μελέτες κάθε παραδείγματος. Ειδικότερα οι μελέτες αυτές κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το επιστημολογικό παράδειγμα που ακολουθούν. Πιο συγκεκριμένα:

Θετικισμός – Δομολειτουργισμός, Max A. Eckstein, Ο Συγκριτικός Νους, Joseph P. Farrel, Η αναγκαιότητα των συγκρίσεων στην εκπαιδευτική έρευνα, Mary Jean Bowman, Ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο για την ανάλυση της εξάπλωση της εκπαίδευσης στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες,

Σχετικισμός, Brian Holmes, Μετακινήσεις παραδειγμάτων στην Συγκριτική Παιδαγωγική.

Εθνομεθοδολογία, Richard H. Pfau, Η Συγκριτική Μελέτη των τρόπων συμπεριφοράς στην τάξη

Νεομαρξιστικές προσεγγίσεις, Michael W. Apple, Ιδεολογία, αναπαραγωγή και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Martin Carnoy, Η εκπαίδευση για εναλλακτική ανάπτυξη, Mathew Zachariah, Συγκριτικοί ερευνητές και Διεθνείς Πολιτικές Ανάπτυξης
Προσπάθεια Υπέρβασης, *Lê Thàn Khôi*, Προς μια γενική θεωρία της Παιδείας, *Ανδρέας Καζαμίας*, *Η κατάρα του Σίσυφου στην Ελληνική Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: Μια κοινωνικό-πολιτιστική ερμηνεία.*

Ηλιού Μ, Παιδεία και πολιτισμοί: η συγκριτική προσέγγιση του Lê Thàn Khôi, στο: **Σύγχρονη Εκπαίδευση**, τ. 86, 1996, σ.σ. 21-23. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται μέρη του έργου του *Lê Thàn Khôi*, «*Εκπαίδευση και Πολιτισμοί. Κοινωνίες του Χθες*» Στο έργο αυτό όπως επισημαίνει και η ίδια ο Lê Thàn Khôi φιλοδοξεί να προβάλλει την εφαρμογή της γενικής του θεωρίας για την εκπαίδευση την οποία η συγγραφέας έχει συνοπτικά παρουσιάσει σε προηγούμενο άρθρο της.

Ηλιού Μ, Παιδεία και πολιτισμοί: η συγκριτική προσέγγιση του Lê Thàn Khôi, στο: **Σύγχρονη Εκπαίδευση**, τ. 86, 1996, σ.σ. 21-23. Το άρθρο αυτό αποτελεί την συνέχεια της προηγούμενης εργασίας και επιχειρεί να προβάλλει την πανοραμική ματιά του Lê Thàn Khôi, στις κοινωνίες και τους πολιτισμούς από την Αρχαία Ελλάδα ως το Ισλάμ.

Ματθαίου Δ., Πραγματικότητα και εκπαιδευτική πολιτική. Απεικασμάτων έλεγχος συγκριτικός και επιστημολογικός, στο: **Τα Εκπαιδευτικά**, τ. 43, 1997, σ.σ. 80-87. Στη μελέτη αυτή ο Δ. Ματθαίου εκφράζει τον προβληματισμό του για την σχέση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με την διαμορφούμενη εκπαιδευτική πολιτική. Ειδικότερα ο συγγραφέας εστιάζει το ενδιαφέρον του στην φιλονικία των συγκριτικών της εκπαίδευσης για την δυνατότητα προσδιορισμού μιας αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας (συγκριμένου), επομένως και εκπαιδευτικής, και για την χρησιμότητα και την επιστημονικότητα των προβλέψεων στο πεδίο της εφαρμογής των εκπαιδευτικών πολιτικών.

Ματθαίου Δ., Ταξιδεύοντας στην Αγγλία με τον Νίκο Καζαντζάκη. Η οπτική της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, στο: **Νέα Παιδεία**, τ. 87, 1998, σ.σ. 89-101. Η πρωτότυπη αυτή μελέτη του Δημήτρη Ματθαίου αποτελεί την προσπάθεια οριοθέτησης του πεδίου της συγκριτικής σπουδής και στον χώρο της Λογοτεχνίας. Ειδικότερα αποκαλύπτονται οι «λανθάνουσες συγκριτικές» θέσεις του Νίκου

Καζαντζάκη, μέσα από το έργο του «Ταξιδεύοντας στην Αγγλία», και αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο του έναν διανοούμενο μελετητή των κοινωνιών και επομένως των μορφών αγωγής με την ευρύτερη έννοια του όρου. Ειδικότερα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι έμμεσες τοποθετήσεις του Καζαντζάκη για τον «υποκειμενισμό της παρατήρησης- ιδεολογία του ερευνητή» και για την «αναλυτική κατηγορία» του «εθνικού χαρακτήρα». Η μελέτη αυτή θα εισάγει και μια νέα αντίληψη για τα κριτήρια που θα πρέπει να πληρούν οι συγκριτικές έρευνες αλλά και του «μέρους» που θα πρέπει να ανατρέχουν οι συγκριτικοί της εκπαίδευσης για την συλλογή των συγκριτικών τους στοιχείων. «...οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις δεν συνιστούν πάντοτε παρεκκλίσεις, ούτε αναγκαστικά εντάσσονται στην παραφιλολογία της συγκριτικής σπουδής της εκπαίδευσης.»¹¹⁸

4.1.1.2. Συζήτηση

Το σιέλος του θεωρητικού και μεθοδολογικού προβληματισμού θεωρείται για το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής – όπως και για τις άλλες επιστήμες εξάλλου – ως ένα δύσκολο προσπελάσιμο πεδίο μελέτης. Στη θέση αυτή δεν καταλήγει κανείς έχοντας απλά και μόνο υπόψη του, την πορεία και την διαδρομή της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται και σε διεθνές επίπεδο. Αν αναλογιστεί κανείς ότι, αν και η πρώτη αναφορά¹¹⁹ για την Συγκριτική Παιδαγωγική ως επιστήμη γίνεται το 1817 (Marc Antoine Joulieu de Paris: *Esquisse et Vues Préliminaires d'un Ouvrage sur l'Education Comparée*), εντούτοις οι πρώτες ουσιαστικές επιστημολογικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές ανησυχίες εμφανίζονται σχεδόν ένα αιώνα αργότερα με κυρίαρχες τις μορφές των Sadler, Kandel και Hans. Στο

¹¹⁸ Ματθαίου Δ., *Ταξιδεύοντας στην Αγγλία με τον Νίκο Καζαντζάκη. Η οπτική της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ. 87, 1998, σελ. 91.

Αξίζει να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι κατά την διάρκεια της αναδίφησης και της συλλογής του υλικού της έρευνας μας, συναντήσαμε «κείμενα» τα οποία και αν δεν ανήκουν στον αμιγή χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής εντούτοις, παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την ζωή και την κοινωνική οργάνωση ξένων εθνών. Για ευνόητους λόγους τα κείμενα αυτά δεν αποτέλεσαν μέρος της ενότητας της «ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας» ωστόσο κρίνουμε σκόπιμο μια και ο «διάλογος» για το ζήτημα αυτό μόλις φαίνεται να αρχίζει, τουλάχιστο στη χώρα μας, να καταγράψουμε και αυτό το υλικό. Βλ. Πλατανιάς Θ., *Ιαπωνία 1975*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1976, σ.σ. 91-96, Πλατανιά Θ., *Αφρική 1976*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1976, σ.σ. 264-266, Πλατανιά Θ., *Ισπανία - Πορτογαλία 1974*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1978, σ.σ. 261-263, Πλατανιά Θ., *Ιταλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 7/8, 1975, 349-347

¹¹⁹ Παρά το γεγονός ότι ρίζες συγκριτικών λόγων μπορούν να εντοπιστούν ήδη από την αρχαιότητα. Για παράδειγμα, οι ταξιδιωτικές συγκρίσεις (ήθη-έθιμα, παιδεία, κ.α.) του Ηροδότου (490-425 π.Χ.), η συγκριτική αντιπαράθεση της Αθήνας με τη Σπάρτη του Θουκυδίδη (460-404 π.Χ.), η «Κύρου Παιδεία» του Ξενοφών (428-354 π.Χ.) και οι πολιτικού χαρακτήρα συγκρίσεις του Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.), βλ. Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική...*, οπ.π., σ.σ. 21- 35

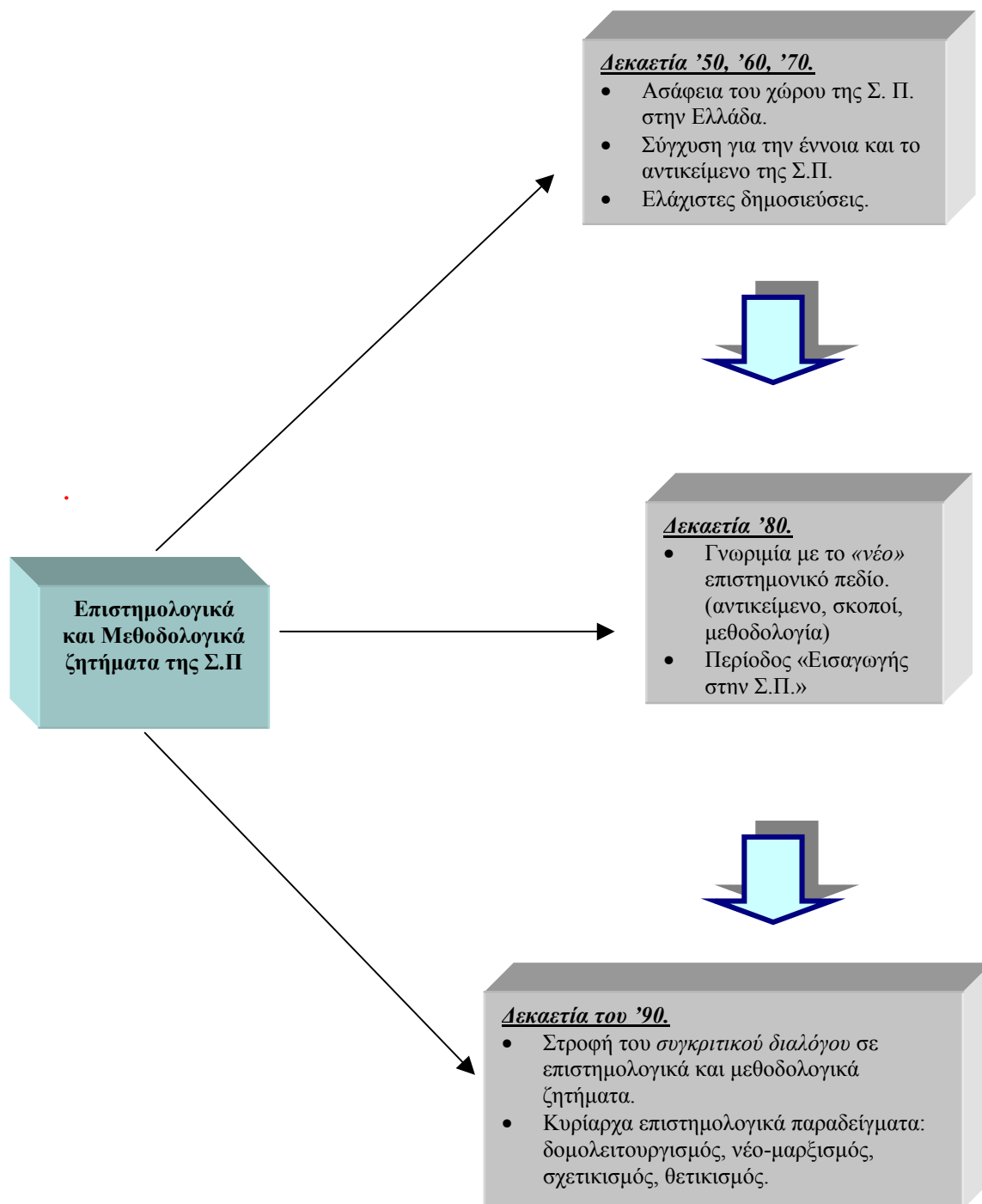
μεσοδιάστημα, της προεπιστημονικής περιόδου, ο χώρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αναλώθηκε κυρίως στην πληροφόρηση και την περιγραφή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων. Αβίαστα επομένως μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ο θεωρητικός, επιστημολογικός και μεθοδολογικός προβληματισμός, όποτε και αν αυτός εμφανίζεται, ουσιαστικά επικυρώνει την είσοδο του πεδίου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στη φάση της ωριμότητας του. Το ελληνικό παράδειγμα φαίνεται να επιβεβαιώνει και να ενισχύει την άποψη αυτή. Η πορεία του θεωρητικού, μεθοδολογικού και επιστημολογικού προβληματισμού στη χώρα μας διένυε και συνεχίζει να διανύει μια αντίστοιχη διαδρομή ανάπτυξης, όμοια με εκείνης της διεθνούς συγκριτικής σκηνής. Ειδικότερα στο τελευταίο μισό του αιώνα μας (βλ. Σχεδιάγραμμα II), η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική φαίνεται να διανύει την περίοδο μετάβασης από την προ-επιστημονική της φάση (δεκαετίες: '50, '60, '70) σε αυτήν της αναγνώρισης (δεκαετία: '80) και της ανάπτυξης του θεωρητικού και μεθοδολογικού προβληματισμού (δεκαετία: '90).

Η προ-επιστημονική φάση της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής εκτείνεται χρονικά κατά τις περιόδους των δεκαετιών '50, '60 και '70.¹²⁰ Ειδικότερα κατά τη περίοδο αυτή επικρατεί μια σχετική, ασάφεια για το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και σύγχυση για την έννοια και το αντικείμενο του νέου αυτού πεδίου. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τον πολύ μικρό αριθμό των δημοσιευμάτων με θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό σε αντίθεση με τα, αντίστοιχα χρονικά, δημοσιεύματα (όπως θα διαπιστώσουμε έπειτα σε σχετικό κεφάλαιο) περιγραφής και ανάλυσης «ξένων» εκπαιδευτικών συστημάτων. Ακόμα όμως και οι ελάχιστες αυτές δημοσιεύσεις χαρακτηρίζονται από γενικότητες και ασάφειες για το αντικείμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και κυρίως δεν εκφράζουν ανησυχίες του ελληνικού συγκριτικού κόσμου. Θα πρέπει ωστόσο, για την φάση αυτή, να επισημάνουμε και την απουσία ειδικευμένων ερευνητών που θα προωθούσαν (όπως έκαναν αργότερα) τον διάλογο σε θέματα θεωρίας και μεθοδολογίας. Η φάση της αναγνώρισης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής εκτείνεται χρονικά κατά τη δεκαετία του '80. Η δεκαετία αυτή χαρακτηρίζεται από την ουσιαστική, πλέον, γνωριμία με το πεδίο μελέτης και

¹²⁰ Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι οι χρονικοί διαχωρισμοί ανά δεκαετίες δεν θα πρέπει να ελαμβάνονται ως αυστηρά χρονολογικά πλαίσια αλλά ως ευρείς χρονολογικοί προσδιορισμοί για την καταγραφή των κυρίαρχων τάσεων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα.

έρευνας της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, το αντικείμενο, τους σκοπούς και την μεθοδολογία της. Θα την χαρακτηρίσαμε ουσιαστικά ως περίοδο «Εισαγωγής στην Συγκριτική Παιδαγωγική».

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ II: Κυρίαρχες τάσεις της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα.

Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η περίοδος αυτή της αναγνώρισης του πεδίου στην χώρα μας συμπίπτει με την είσοδο του μαθήματος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στα προγράμματα σπουδών των περισσότερων Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης, στην προκήρυξη υποτροφιών του ΙΚΥ με θέμα τη Συγκριτική Παιδαγωγική και της έκδοσης της σειράς «*Συγκριτική Παιδαγωγική*», επιμ. Σ. Μπουζάκη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988/1990/1992.¹²¹

Η περίοδος της δεκαετίας που διανύουμε ('90) είναι η φάση της ανάπτυξης του μεθοδολογικού και θεωρητικού προβληματισμού στο χώρο της Ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από την δημοσίευση σημαντικών άρθρων με θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό. Είναι επίσης η περίοδος εκείνη στην οποία συναντάμε όχι μόνο την πλειοψηφία (12 από τα συνολικά 20) των άρθρων της ενότητας «*Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*», αλλά και κυρίως εκείνα με την ουσιαστική βιβλιογραφική τεκμηρίωση, τη συστηματική μεθοδολογία και το αυστηρό και συγκεκριμένο περιεχόμενο.

Ειδικότερα την περίοδο αυτή υπάρχει ένα συνεχώς εντονότερο ενδιαφέρον για τον διεθνή προβληματισμό και τις νέες εκδόσεις στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής¹²² ενώ παράλληλα εμφανίζονται αργά αλλά σταθερά οι πρώτες σημαντικές προσπάθειες προώθησης του ελληνικού προβληματισμού για τα θέματα της θεωρίας, της μεθοδολογίας και της επιστημολογίας του χώρου.¹²³ Κατά την γνώμη μας είναι αρκετά πρόωρο να προσδιορίσει κανείς – εάν αυτό βέβαια ήταν το άμεσο ζητούμενο- ποιο ή ποια είναι τα επιστημολογικά παραδείγματα που κυριαρχούν στον θεωρητικό και μεθοδολογικό Λόγο της χώρας μας. Σε ότι αφορά την ενότητα της ελληνικής

¹²¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες για την εικόνα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα, βλέπε ενότητα της παρούσας εργασίας, 1.2. *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα, σ.σ. 8-10*

¹²² βλ. Ηλιού Μ., *Τρόποι προσέγγισης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.72, Αθήνα 1993, σ.σ. 14-17

¹²³ βλ. Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 73, Αθήνα 1995, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική Προσέγγιση*, στο: Συγκριτική Παιδαγωγική II, επιμ. Σ. Μπουζάκης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.27/28 Αθήνα 1992 & τ.29/30, Αθήνα 1993, Ματθαίου Δ., *Πραγματικότητα και εκπαιδευτική πολιτική. Απεικασμάτων έλεγχος συγκριτικός και επιστημολογικός*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.43, 1997,

συγκριτικής αρθρογραφίας φαίνεται να εκπροσωπούνται εξίσου μελέτες με ιστορικό - ερμηνευτικά παραδείγματα και μελέτες με εμπειρικό – επιστημονικό προσανατολισμό.

4.1.2. Συγκριτικές Μελέτες

Το μεγαλύτερο κομμάτι στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής καταλαμβάνει η κατηγορία ανάλυσης των συγκριτικών μελετών με τις επιμέρους κατηγορίες ανάλυσης.

- α. Παρουσίαση και ανάλυση ξένου εκπαιδευτικού συστήματος,
- β. Σύγκριση Ελλάδας και μιας ή περισσότερων ξένων χωρών και
- γ. Σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων χωρών.

Το πεδίο αυτό έρευνας φαίνεται να είναι το ευρύ και περισσότερο προσιτό από τους έλληνες ερευνητές (βλ. Πίνακας II, σελ. 35), ιδιαίτερα μάλιστα στην περίοδο – της προεπιστημονικής φάσης της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής – όπου και μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό σχεδόν απουσίαζαν. Ειδικότερα μάλιστα, η κατηγορία **«Παρουσίαση και Ανάλυση ξένου εκπαιδευτικού συστήματος»** (Πίνακας III, σελ. 36) υπερέχει συντριπτικά έναντι των υπολοίπων κατηγοριών ανάλυσης για την ενότητα της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας. Η εικόνα αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και σε διεθνές επίπεδο.¹²⁴ Οι συγκρίσεις σε διεθνές επίπεδο (βλ. κατηγορίες β. και γ.) αποτελούν τόσο στη διεθνή συγκριτική σκηνή όσο και στη χώρα μας, την μειοψηφία των συγκριτικών μελετών (για λόγους που θα αναλυθούν σε επόμενη ενότητα).

4.1.2.1. Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση

Την μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης σε ότι αφορά το σκέλος των συγκριτικών μελετών παρουσιάζουν οι μελέτες εκείνες οι οποίες ασχολούνται με την **«περιγραφή / παρουσίαση και ανάλυση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων (γεγονότων ή φαινομένων)»**. Συνολικά οι 215 μελέτες από τις 266 των συγκριτικών μελετών που εντοπίσαμε δηλαδή ποσοστό 78%, ασχολούνται με αναλύσεις σε εθνικό επίπεδο. Το ποσοστό αυτό, αν και αρκετά υψηλό, εντούτοις δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση μια και είναι γνωστό ότι στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής οι έρευνες και οι μελέτες

¹²⁴ βλ. υποσημείωση 75, 77.

αυτού του είδους αποτελούν την πλειοψηφία των εργασιών στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αλλά και αλλού.¹²⁵ Αντίθετα, οι κατηγορίες, «**Σύγκριση Ελλάδας και μιας ή περισσότερων ξένων χωρών**» και «**Σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων χωρών**» καταλαμβάνουν το 6% και 12% αντίστοιχα, επί του συνόλου των «**Συγκριτικών Μελετών**». Θα πρέπει επίσης στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι σε ένα μεγάλο ποσοστό των μελετών αυτών δεν υπάρχει μια συστηματική μεθοδολογική προσέγγιση, με την έννοια ότι η πλειονότητα των εργασιών αποσκοπεί κυρίως στην πληροφόρηση των εκπαιδευτικών εξελίξεων / δομών σε διεθνές επίπεδο. Με αυτή την έννοια το πλήθος των περιγραφών και των αναλύσεων ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων δεν αποσκοπεί στη συνειδητή ενίσχυση του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα, αλλά αντικατοπτρίζει ουσιαστικά την προσπάθεια και την προθυμία του ελληνικού παιδαγωγικού κόσμου να γνωρίσει «*τι συμβαίνει έξω από τα σύνορα της χώρας του*». ¹²⁶

- Αναλυτική παρουσίαση του υλικού των συγκριτικών μελετών -

Στην παρούσα φάση της εργασίας κρίνεται σκόπιμο να παρουσιασθεί αναλυτικά το σύνολο του υλικού της έρευνάς μας που αποτελεί την κατηγορία ανάλυσης των «**συγκριτικών μελετών**» για την ενότητα της αρθρογραφίας της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η παρουσίαση αυτή για μεθοδολογικούς λόγους αλλά και για την -κατά

¹²⁵ βλ. Καλογιαννάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον Αγγλόφωνο...*, οπ.π., σ.σ. 195-223

¹²⁶ Αυτό το σκόπο έρχεται να υπηρετήσει και ο Γ. Ζομπανάκης εκδότης του περιοδικού *Σχολείο και Ζωή* όταν επιμελούνταν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (από το 1953 και μετά) τη στήλη «*Διεθνής Εκπαιδευτική Κίνηση*». Ειδικότερα η στήλη αυτή αποτελεί το μέρος όπου παρουσιάστηκαν συνοπτικά, σε μέγεθος παραγράφου, οι σημαντικότερες εξελίξεις ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων.

Πιο συγκεκριμένα παρέχονται *πληροφορίες* για τα εκπαιδευτικά συστήματα των παρακάτω κρατών: Γερμανία (13 αναφορές), Βέλγιο (11), Καναδάς, Η.Π.Α. (10), Γαλλία (9), Αυστραλία (8), Ισπανία (7), Αυστρία, Σουηδία, Αγγλία (6), Σοβιετική Ένωση, Δανία, Βουλγαρία, Ιταλία, Αργεντινή (5), Περού, Ισραήλ, Ελβετία (4), Μεξικό, Γιουγκοσλαβία, Κίνα, Τουρκία, Ιαπωνία, Τσεχοσλοβακία (3), Νορβηγία, Ουγγαρία, Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, Ινδία, Βραζιλία, Φινλανδία (2), Πορτογαλία, Αίγυπτος, Δομινικανή Δημοκρατία, Ονδούρα, Ισλανδία, Νοτιοαφρικανική Ένωση, Βιετνάμ, Ουρουγουάη, Λίβανος, Νιγηρία, Νέα Ζηλανδία, Πακιστάν, Παναμάς, Κεϋλάνη, Κολομβία, Κούβα, Ανατολική Γερμανία, Αλγερία, Αφγανιστάν, Γκάνα, Λευκορωσία, Κένυα, Καμερούν (1).

Θεωρήθηκε μεθοδολογικά συστηματικότερο, το σύνολο των αρθρογραφικών αυτών αναφορών για τις εξελίξεις στα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα να μην αποτελέσουν μέρος της ενότητας «*αρθρογραφία της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής*» της παρούσας έρευνας και αυτό για να μην «*αλλοιωθούν*» τα κυρίως ευρήματα της έρευνας και τα οποία παρουσιάζουν μια διαφορετική αλλά και πιο συγκροτημένη εικόνα. Θεωρείται ωστόσο σκόπιμο να παρουσιασθούν οι παραπάνω αναφορές όχι μόνο για ιστορικούς λόγους

το δυνατόν- μεγαλύτερη και ευκολότερη πρόσβαση του αναγνώστη στο υλικό της έρευνάς μας, χωρίζεται σε δεκαετίες, όπως φαίνεται παρακάτω:

Δεκαετία του '50 (1953 - 1959)

Σε ότι αφορά τον **θεματολογικό προσανατολισμό** των «*Συγκριτικών Μελετών*» την **δεκαετία του '50** και ειδικότερα για την κατηγορία ανάλυσης «*παρουσίαση και ανάλυση ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, φαινομένου ή γεγονότος*» μπορεί κανείς να επισημάνει μελέτες για: την δομή και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος του «*κantonίου της Γενεύης*»,¹²⁷ της δημοτικής εκπαίδευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹²⁸ της μέσης εκπαίδευσης στην Κύπρο,¹²⁹ στη Γαλλία,¹³⁰ της προσχολικής αγωγής στην Γαλλία,¹³¹ της προσχολικής και δημοτικής εκπαίδευσης στη Λωζάννη,¹³² της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ιταλία.¹³³ Επίσης της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στη Γενεύη¹³⁴ και στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹³⁵ της ειδικής αγωγής στη Βιέννη,¹³⁶ της «*Νέας Αγωγής και του Νέου Σχολείου*» στην Ελβετία,¹³⁷ την Γαλλία¹³⁸ και τις Βρυξέλες,¹³⁹ των

αλλά κυρίως γιατί προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για το ενδιαφέρον του ελληνικού παιδαγωγικού κόσμου για τις διεθνείς εκπαιδευτικές εξελίξεις.

¹²⁷ Κυριαζιγίδης Ι., Η σχολική οργάνωση εν τω Καντονίω της Γενεύης και τα εξ' αυτής δι' ημάς πορίσματα, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.8/9, 1954, σ.σ. 344-353 & Κυριαζιγίδης Ι., Η σχολική οργάνωση εν τω Καντονίω της Γενεύης. Γ' Ανώτατη εκπαίδευσις, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1955, σ.σ. 18-26

¹²⁸ Μερτζιώτου Ε., *Σύντομες ματιές στην Αμερικάνικη σχολική ζωή*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1954, σ.σ. 140-144

¹²⁹ Οικονομάκου Γρ., Το παγκύπριον γυμνάσιον, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1955, σ.σ. 455-461
Σπυριδάκης Κ., Αι σχολικά έορταί εις το παγκύπριον γυμνάσιον, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 7, 1955, σ.σ. 305-309

¹³⁰ Παπακωστούλα Γ., Ο σχολικός προσανατολισμός και τα νέα Γαλλικά Αύκεια, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1957, σ.σ. 504-508

¹³¹ Βασδέκης Γ., Τα νηπιαγωγεία εις την Γαλλίαν, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1957, σ.σ. 42-45 & Πετρούτσου Μ., *Εντυπώσεις από επισκέψεις Γαλλικών Νηπιαγωγείων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1957, σ.σ. 89-90 & Herbiniere-Lebert S (μετ: Κυριαζοπούλου-Βιλανάνκη Τ.), Η διπλή αποστολή, κοινωνική και εκπαιδευτική, του Γαλλικού Νηπιαγωγείου, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1957, σ.σ. 213-217

¹³² Γάκη Μ., Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Λωζάννης, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1959, σ.σ. 406-410 & Γάκη Μ., Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Λωζάννης, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1959, σ.σ. 451-453

¹³³ Μιχοπούλου Μ., Το πανεπιστήμιο για ξένους στη Περούτζια της Ιταλίας, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, σ.σ. 1958, σ.σ. 43-45

¹³⁴ Κυριαζιγίδης Ι., Η πανεπιστημιακή μόρφωση των δημοδιδασκάλων εν τω Καντονίω της Γενεύης, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1956, σελ. 11-13

¹³⁵ Ζομπανάκης Γ., Η αμερικάνικη εκπαίδευση, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1956, σ.σ. 91-94 & Ζομπανάκης Γ., Η αμερικάνικη εκπαίδευση, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1956, σ.σ. 40-43

¹³⁶ Radl H., Τα ειδικά σχολεία της Βιέννης, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1954, σ.σ. 78-83

¹³⁷ Μαρχέτου Σ., Τα ιδρύματα θεραπευτικής παιδαγωγικής στην Ελβετία, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1954, σελ. 468-471

¹³⁸ Μιχαηλίδης Κ., Το μόνιμο υπαίθριο σχολείο στο προάστιο του Παρισιού Σουρέν, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1954, σ.σ. 88-93 & Ρούσικας Γ., Η ζωή και η εργασία ενός Γαλλικού σχολείου, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1954, σ.σ. 178-181

«αγροτικών σχολείων» στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹⁴⁰ του «Ενιαίου Σχολείου» στη Σουηδία.¹⁴¹ Εντοπίζονται επίσης, μελέτες που ασχολούνται με την παιδεία των ομογενών στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹⁴² την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της μέσης εκπαίδευσης σε Γαλλία¹⁴³ και Τουρκία,¹⁴⁴ ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹⁴⁵ αλλά και μελέτες με ενδιαφέρον για γενικότερα θέματα της παιδείας της Κύπρου,¹⁴⁶ για το «πνευματικό επίπεδο» των μαθητών της Γαλλίας,¹⁴⁷ τον επαγγελματικό προσανατολισμό στη Γαλλία¹⁴⁸, την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού στη Γαλλία,¹⁴⁹ στην Ιταλία¹⁵⁰ και στη Γιουγκοσλαβία.¹⁵¹

Σε ότι αφορά τον θεματολογικό προσανατολισμό των μελετών της δεύτερης (2) κατηγορίας ανάλυσης «*σύγκριση Ελλάδας με ξένο ή ξένα εκπαιδευτικά συστήματα, γεγονότα ή φαινόμενα*» εντοπίζουμε μία (1) μόνο μελέτη αυτής της κατηγορίας που

¹³⁹ Πάγκαλος Α., Ένα σύγχρονο σχολείο "Decroly" στις Βρυξέλλες, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1954, σ.σ. 405-409 & Σαφαρίνα Α., Το νέο σχολείο στις Βρυξέλλες, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1958, σ.σ. 447-449

¹⁴⁰ Kandel L (μετ: Ζομπανάκης Γ.), Η αγροτική εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1956, σ.σ. 145-148 & Kandel L (μετ: Ζομπανάκης Γ.), Τα αγροτικά σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1956, σ.σ. 193-196

¹⁴¹ Χαρολαμπίδη Θ., Η εξέλιξις του ενιαίου αλλά ελαστικού εννεαετούς σχολείου στη Σουηδία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1959, σ.σ. 184-186

¹⁴² Ζομπανάκης Γ., Η ελληνική παιδεία εις Ηνωμ. Πολιτείας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1959, σ.σ. 380-382

¹⁴³ Βασιδάκη Γ., Η μεταρρύθμιση της παιδείας στη Γαλλία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1957, σ.σ. 411-413 & Μούστου Ν., Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαίδευσως, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1957, σ.σ. 233-236 & Μούστου Ν., Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαίδευσως, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1957, σ.σ. 282-284 & Μούστου Ν., Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαίδευσως, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1957, σ.σ. 356-359

¹⁴⁴ Ζομπανάκης Γ., Εκπαιδευτική Μεταρρύθμισις στην Τουρκία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7, 1953, σ.σ. 312-313

¹⁴⁵ Λαζαρίδης Α., Ο κώδικας της επαγγελματικής ηθικής των αμερικανών δασκάλων, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1953, σ.σ. 411-413

¹⁴⁶ Σπυριδάκης Κ., Η Ελληνική εκπαίδευσις εις την Κύπρον, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 3, 1955, σ.σ. 89-100 & Οικονομάκου Γ., Νέα Ελλάς και Κύπρος, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1956, σ.σ. 103-107

¹⁴⁷ Ευροτύρη Η., Μια έρευνα γύρω από το πνευματικό επίπεδο των μαθητών της Γαλλίας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1956, σ.σ. 473-478

¹⁴⁸ Δημητριάδης Μ., Προσανατολισμός των μαθητών κατά το εν' Γαλλία εκπαιδευτικόν σύστημα και η λειτουργία των προτύπων σχολείων εν Γαλλία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 5, 1955, σ.σ. 160-165 & Παπαδάκη-Χουρδάκη Μ., Ο επαγγελματικός προσανατολισμός στη Γαλλία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6/7, 1954, σελ. 274-277 & Παπακωστούλα Γ., Ο σχολικός προσανατολισμός και τα νέα Γαλλικά Λύκεια, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1957, σ.σ. 504-508

¹⁴⁹ Θεοδοσόπουλος Κ., Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Γαλλίαν, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1959, σ.σ. 138-140

¹⁵⁰ Θεοδοσόπουλος Κ., Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Ιταλίαν, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1959, σ.σ. 37-38

¹⁵¹ Θεοδοσόπουλος Κ., Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Γιουγκοσλαβίαν, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1959, σελ. 89

ασχολείται με την *εκπαίδευση των εκπαιδευτικών* στη Γαλλία και την Ελλάδα.¹⁵² Ενώ σε ότι αφορά την κατηγορία ανάλυσης «*σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων*» μπορεί κανείς να επισημάνει μελέτες που έχουν ως αντικείμενο μελέτης, ιδρύματα προσχολικής αγωγής στην Γενεύη και το Βέλγιο,¹⁵³ την «*το μάθημα της Γεωμετρίας*» στο Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ελβετία, Νορβηγία και Ολλανδία,¹⁵⁴ αλλά και γενικότερα θέματα της παιδείας στην Αγγλία, Σοβιετική Ένωση, Γαλλία και Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.¹⁵⁵

Δεκαετία του '60 (1960 - 1969)

Το ενδιαφέρον του παιδαγωγικού συγκριτικού Λόγου στην Ελλάδα για τις διεθνείς εξελίξεις και τα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα θα συνεχιστεί με αμείωτη ένταση και κατά την **δεκαετία του '60**, ενώ η θεματολογία των μελετών δε θα παρουσιάσει ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις από εκείνη της προηγούμενης δεκαετίας. Ειδικότερα, σε ότι αφορά την **πρώτη κατηγορία ανάλυσης** των συγκριτικών μελετών θα συναντήσουμε μελέτες που θα ασχοληθούν με τη *δομή και την οργάνωση* του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ιταλία,¹⁵⁶ την Σουηδία,¹⁵⁷ το Ισραήλ,¹⁵⁸ την Ελβετία,¹⁵⁹ την Ολλανδία,¹⁶⁰ την Νορβηγία,¹⁶¹ την Γαλλία,¹⁶² το Βέλγιο,¹⁶³ την Μεγάλη Βρετανία,¹⁶⁴ την Αυστρία,¹⁶⁵ τη

¹⁵² Ζαμπετάκης Μ., *Αι Παιδαγωγικά Ακαδημίας εν Ελλάδι και Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1955, σ.σ. 27-31

¹⁵³ Πετρούτσου Μ., *Τα νηπιαγωγεία εις το Βέλγιον και η Maison des Petits εις την Γενεύην*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1956, σ.σ. 359-364

¹⁵⁴ Παναγάκης Κ., *Πρώτη εισαγωγή εις το μάθημα της Γεωμετρίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1959, σ.σ. 439-443 & Παναγάκης Κ., *Πρώτη εισαγωγή εις το μάθημα της Γεωμετρίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1959, σ.σ. 492-497

¹⁵⁵ Dubois R (μετ: Κρέτση Α), *Οι μεγάλες δυνάμεις και οι πρόοδοι της εκπαίδευσως*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1956, σ.σ. 505-510

¹⁵⁶ Ζομπανάκης Γ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιταλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1960, σ.σ. 3-9 & Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ιταλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1969, σ.σ. 36-40

¹⁵⁷ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Σουηδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1969, σ.σ. 355-350

¹⁵⁸ Ζομπανάκης Γ., *Η εκπαίδευσις στο Ισραήλ*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1962, σ.σ. 127-134

¹⁵⁹ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ελβετίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7, 1968, σ.σ. 330-334

¹⁶⁰ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ολλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1969, σ.σ. 504-509

¹⁶¹ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Νορβηγίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1969, σ.σ. 244-248

¹⁶² Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1968, σ.σ. 140-143 & Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1968, σ.σ. 187-190

Βόρειο Ιρλανδία,¹⁶⁶ τη Σινοτία,¹⁶⁷ την Ισπανία,¹⁶⁸ την Ισλανδία,¹⁶⁹ την Δανία¹⁷⁰ και την Δυτική Γερμανία.¹⁷¹ Επίσης, συναντάμε μελέτες με αντικείμενο ενδιαφέροντος την *προσχολική αγωγή* στη Δανία¹⁷² και την Κύπρο,¹⁷³ την *παιδεία των ομογενών* στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής,¹⁷⁴ την *επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση* στην Σοβιετική Ένωση,¹⁷⁵ την *εκπαίδευση των εκπαιδευτικών* στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹⁷⁶ την *ειδική αγωγή* στην Ολλανδία,¹⁷⁷ θέματα *εκπαιδευτικής πολιτικής* στη Ρωσία¹⁷⁸ και εκπαιδευτικής

¹⁶³ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα του Βελγίου*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1967, σ.σ. 434-437

¹⁶⁴ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Μ. Βρετανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1967, σ.σ. 488-492 & Γιανοπούλου Α., *Μια επίσκεψις εις τα σχολεία της Μ.Βρετανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1964, σ.σ. 181-185

¹⁶⁵ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυστρίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1967, σ.σ. 389-394

¹⁶⁶ Μπαλαχάμης Π., *Βόρειος Ιρλανδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1968, σ.σ. 187-190 & Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ιρλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1968, σ.σ. 394-398

¹⁶⁷ Μπαλαχάμης Π., *Σκωτία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1968, σ.σ. 41-44

¹⁶⁸ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ισπανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1968, σ.σ. 505-510

¹⁶⁹ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ισλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1968, σ.σ. 460-464

¹⁷⁰ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Δανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1968, σ.σ. 276-281

¹⁷¹ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Δυτικής Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1968, σ.σ. 231-236

¹⁷² Κυριαζοπούλου-Βαλκηάκη Τ., *Τα νηπιαγωγεία στη Δανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1962, σ.σ. 261-263

¹⁷³ Βλαχούτση – Καρρά Ειρ., *Ένα σεμινάριο για την προσχολική αγωγή στην Κύπρο*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1964, σ.σ. 133-135

¹⁷⁴ Φίλιππος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1962, σ.σ. 541-544 & Φίλιππος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1962, σ.σ. 585-591 & Φίλιππος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1962, σ.σ. 623-628

¹⁷⁵ Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.8, 1963, σ.σ. 297-301 & Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1963, σ.σ. 375-379 & Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1963, σ.σ. 429-434

¹⁷⁶ Dyer Ed., *Η εκπαίδευσις των διδασκάλων εις Αμερικήν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1964, σ.σ. 165-170

¹⁷⁷ Καλαντζής Κ.Γ., *Η μέριμνα για το νοητικά καθυστερημένο παιδί. Τα ιδρύματα της Ολλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1960, σ.σ. 309-320

¹⁷⁸ Καμπίτσης Β., *Κομμουνιστική Αγωγή-Λαϊκή Παιδεία-Επιστήμη και Εκπολιτισμός*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1965, σ.σ. 220-223 & Έκθεση της Αμερικανικής Κυβερνητικής Εκπαιδευτικής Αποστολής (μετ. Ατσαβέ Α.), *Η εκπαίδευσις εις την Ένωσιν Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1960, σ.σ. 210-213 & Έκθεση της Αμερικανικής Κυβερνητικής Εκπαιδευτικής Αποστολής (μετ. Ατσαβέ Α.), *Η εκπαίδευσις εις την Ένωσιν Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1960, σ.σ. 244-250

μεταρρύθμισης στην Μεγάλη Βρετανία¹⁷⁹ αλλά και γενικότερα θέματα παιδείας όπως ο ρόλος των σχολικών βιβλιοθηκών στις Η.Π.Α.¹⁸⁰ και Δανία,¹⁸¹ τις «αντιλήψεις των εφήβων» στην Αγγλία,¹⁸² η «οικογενειακή αγωγή» στην Ιαπωνία,¹⁸³ η εκπαιδευτική έρευνα στην Δανία¹⁸⁴ και τέλος ζητήματα από την παιδεία των Η.Π.Α.¹⁸⁵ και την πορεία του κυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος.¹⁸⁶

Η **δεύτερη κατηγορία ανάλυσης** εκπροσωπείται, την δεκαετία του '60, από μια (1) μελέτη που ασχολείται στο επίπεδο των πολιτικών επιλογών με τον «σχεδιασμό των κρατικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων» στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας, της Αφρικής, της Ευρώπης, της Βορείου Αμερικής και της Ελλάδας.¹⁸⁷ Από την άλλη, η **τρίτη κατηγορία ανάλυσης** συμπεριλαμβάνει μελέτες οι οποίες θα ασχοληθούν με θέματα εκπαίδευσης όπως είναι, η «εκπαίδευση ενηλίκων» στις Σκανδιναβικές Χώρες,¹⁸⁸ προγράμματα σπουδών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Γερμανία και την Γαλλία,¹⁸⁹ η έρευνα στις Γαλλόφωνες Χώρες¹⁹⁰ και η χρήση του «ραδιοφώνου ως μέσου αγωγής» στις Σκανδιναβικές Χώρες.¹⁹¹

¹⁷⁹ Μπαρτζιελώτη Λ., *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη Μ.Βρετανία και ο James Drever*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1965, σ.σ. 264-269

¹⁸⁰ Κωστούλας Π., *Οι σχολικές βιβλιοθήκες στις Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1968, σ.σ. 263-267

¹⁸¹ Ξεφλούδα Σ., *Οι παιδικές βιβλιοθήκες στη Δανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1969, σ.σ. 153-154

¹⁸² Κυριαζόπουλος Γ., *Οι προτιμήσεις των εφήβων. Τα αποτελέσματα μιας πειραματικής έρευνας στο Λονδίνο*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1961, σ.σ. 61-63

¹⁸³ Isoko Hatano, *Η οικογενειακή αγωγή στην Ιαπωνία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1966, σ.σ. 40-49

¹⁸⁴ Haugband A. (μετ: Ζομπανάκης Α.), *Εκπαιδευτική έρευνα στη Δανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1960, σ.σ. 289-292

¹⁸⁵ Σαμπαζιώτου-Καραμπέτσου Ε., *20ος αιώνας: Εποχή της αναθεώρησης της παιδείας στην Αμερική*, τ.6, 1968, σ.σ. 281-283

¹⁸⁶ Ζομπανάκης Γ., *Πως είδα την Παιδεία της Κύπρου*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1961, σ.σ. 289-294 & Κουτσουλέλος Δ., *Η Κύπρος και η παιδεία της*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1963, σ.σ. 522-531

¹⁸⁷ Κίτσος Κ., *Ο σχεδιασμός των κρατικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Τάσεις εκπαιδευτικού σχεδιασμού σε διάφορες χώρες. Λατ.Αμερική, Ασία, Αφρική, Ευρώπη και Β. Αμερική*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1966, σ.σ. 417-423

¹⁸⁸ Σαμπαζιώτου Ελ., *Η μόρφωση των ενηλίκων στις Χώρες της Σκανδιναβίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1964, σ.σ. 43-46 & Σαμπαζιώτου Ελ., *Η μόρφωση των ενηλίκων στις Χώρες της Σκανδιναβίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1964, σ.σ. 87-90

¹⁸⁹ Μπαλαχάμης Π., *Παιδαγωγικόφιλοσοφικές σπουδές στη Γερμανία και τη Γαλλία. Μια σύντομη συγκριτική ανασκόπηση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1967, σ.σ. 285-287

¹⁹⁰ Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1960, σ.σ. 14-18 & Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1960, σ.σ. 67-71 & Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1960, σ.σ. 107-111

¹⁹¹ Σαμπαζιώτου Ελ., *Το ραδιόφωνο ως μέσο αγωγής στη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση στη Σκανδιναβία*, 1967, σ.σ. 395-398

Δεκαετία του '70 (1970 - 1979)

Ο θεματικός προσανατολισμός της πρώτης κατηγορίας ανάλυσης περιλαμβάνει μελέτες που θα ασχοληθούν με, την δομή και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος της Δυτικής Γερμανίας,¹⁹² της Ιταλίας¹⁹³ και της Φινλανδίας,¹⁹⁴ της δομής και οργάνωσης της δημοτικής εκπαίδευσης στο Βέλγιο¹⁹⁵ και στις Η.Π.Α.,¹⁹⁶ καθώς επίσης και της μέσης εκπαίδευσης στο Βέλγιο¹⁹⁷ και στην Αγγλία.¹⁹⁸ Επίσης θα εντοπιστούν μελέτες με αντικείμενο την ειδική αγωγή στη Γαλλία,¹⁹⁹ την παιδεία των μεταναστών στο Βέλγιο²⁰⁰ και την Γερμανία,²⁰¹ αλλά και την παιδεία των ομογενών στην Δυτική Γερμανία,²⁰² την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στις Η.Π.Α.,²⁰³ στην Σοβιετική Ένωση²⁰⁴ αλλά και την εκπαίδευση των ενηλίκων στη Γαλλία²⁰⁶

¹⁹² Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργάνωσης και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1973, σ.σ. 472-477 & Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργάνωσης και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1973, σ.σ. 472-477

¹⁹³ Κρυσσανάκης Γ., *Η οργάνωση της Ιταλικής εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1972, σ.σ. 241-249

¹⁹⁴ Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Φινλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1970, σ.σ. 85-90

¹⁹⁵ Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία δημοτικής εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1975, σ.σ. 139-142 & Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία δημοτικής εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1975, σ.σ. 186-189

¹⁹⁶ Ψαθάς Α., *Η στοιχειώδης εκπαίδευση εις τας Ηνωμένες Πολιτείας της Αμερικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1972, σ.σ. 480-483

¹⁹⁷ Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία μέσης εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1973, σ.σ. 374-382 & Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία μέσης εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1973, σ.σ. 432-435

¹⁹⁸ Καραγεώργη Α., *Το μέσο σχολείο στην Αγγλία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.2, 1977, σ.σ. 80-85

¹⁹⁹ Ζαράρη Γ., *Το σχολείο και το παιδί. Οι Γάλλοι διδάσκαλοι ειδικών σχολείων μιλούν για τα ελατήρια της σχολικής πρόοδου του παιδιού*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 2, 1978, σ.σ. 86-89

²⁰⁰ Τρούλης Γ., *Προβλήματα που θέτει η εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών στο Βέλγιο*, τ. 9, 1979, σ.σ. 436-443

²⁰¹ Τζανετάκος Γ., *Παιδιά ξένων εργαζομένων στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1975, σ.σ. 444-447 & Τζανετάκος Γ., *Παιδιά ξένων εργαζομένων στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1975, σ.σ. 490-494

²⁰² Δαμανάκης Μ., *Τα ελληνόπουλα της Δ. Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1979, σ.σ. 32-39

²⁰³ Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των δασκάλων. Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1974, σ.σ. 133-137

²⁰⁴ Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των διδασκάλων στην USSR*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1972, σ.σ. 77-81

²⁰⁵ Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των διδασκάλων εις την Ινδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1972, σ.σ. 436-437

²⁰⁶ Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων εν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1973, σ.σ. 79-83 & Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων εν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1973, σ.σ. 139-140 & Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων εν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1973, σ.σ. 184-187 & Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων εν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1973, σ.σ. 302-305 & Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων εν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1973, σελ. 382

και τις Η.Π.Α.²⁰⁷ Την ίδια περίοδο θα εντοπιστούν επίσης μελέτες ή άρθρα με ενδιαφέρον για το «νέο σχολείο» στη Γαλλία²⁰⁸ και την Αγγλία,²⁰⁹ για θέματα *σχολικής οργάνωσης* των σχολείων στη Καλιφόρνια,²¹⁰ αλλά και για γενικότερα ζητήματα της εκπαίδευσης όπως είναι, ο θεσμός των *σχολικών βιβλιοθηκών* στις Η.Π.Α.²¹¹ και στην Αγγλία,²¹² η πορεία της εκπαίδευσης στην Γερμανία²¹³ αλλά και οι «τελευταίες» εξελίξεις στα εκπαιδευτικά συστήματα των Η.Π.Α.²¹⁴ και της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας.²¹⁵

Και κατά την περίοδο αυτή (δεκαετία του '70) δεν εντοπίζεται συγγραφή πληθώρας μελετών που αφορούν τις δυο επόμενες κατηγορίες ανάλυσης. Για τη **μεν δεύτερη κατηγορία ανάλυσης** η μελέτη που θα εντοπισθεί θα ασχοληθεί με το «*περιεχόμενο των αναγνωστικών της Ε' τάξης του δημοτικού σχολείου*» στην Ελλάδα, την Γαλλία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο.²¹⁶ Αντίστοιχα για την **τρύτη κατηγορία ανάλυσης** θα εντοπίσουμε, επίσης, μια (1) αναφορά, περιγραφική στα κυριότερα μέρη της, για τις δυσχέρειες της «*εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών*» σε διάφορες χώρες του κόσμου.²¹⁷

²⁰⁷ Τσούνη Αικ., *Ο ρόλος του σχολείου στην Αμερική*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1978, σ.σ. 445-447

²⁰⁸ Παλαιογεωργίου-Χριστοφιλάκη Μ., *Η παιδαγωγική Freinet και το μοντέρνο Γαλλικό σχολείο*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1972, σ.σ. 114-117

²⁰⁹ Neil A.S., *Αγάπη και επιδοκιμασία στο Σάμερχιλ*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 1, 1973, σ.σ. 34-38

²¹⁰ Λολώνη Δ., *Ο νόμος στα σχολεία της Καλιφόρνια*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1979, σ.σ. 247-253 & Λολώνη Δ., *Ο νόμος στα σχολεία της Καλιφόρνια*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1979, σ.σ. 344-349

²¹¹ Ψαθάς Α., *Αί βιβλιοθήκαι των Η.Π.Α.*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1974, σ.σ. 444-446

²¹² Χαραλαμποπούλου Β., *Αι παιδικαί βιβλιοθήκαι εις την Αγγλίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1972, σ.σ. 25-28 & Χαραλαμποπούλου Β., *Αι σχολικαί βιβλιοθήκαι εις την Αγγλίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1972, σ.σ. 224-227

²¹³ Ζαχαρενάκης Κ., *Πνευματική κίνηση στη Γερμανία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 5/6, 1975, σ.σ.160-166

²¹⁴ Πλατανιάς Θ., *Η παιδεία στις Η.Π.Α.*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1974, σ.σ. 36-39 & Πλατανιάς Θ., *Η παιδεία στις Η.Π.Α.*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1974, σ.σ. 89-93 & Καψάλη Α.Γ., *Ματιές στην οργάνωση και τα προβλήματα της αμερικανικής εκπαίδευσης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1976, σ.σ. 235-246

²¹⁵ Καπώνης Τ., *Η παιδεία στη Λ.Δ. Γερμανίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1977, σ.σ. 398-400

²¹⁶ Γάκης Μ., *Το περιεχόμενο των αναγνωστικών της Ε' τάξης του στοιχειώδους σχολείου των γαλλόφωνων χωρών της Ευρώπης και της Ελλάδος*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1975, σ.σ. 250-261 & Γάκης Μ., *Το περιεχόμενο των αναγνωστικών της Ε' τάξης του στοιχειώδους σχολείου των γαλλόφωνων χωρών της Ευρώπης και της Ελλάδος*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1975, σ.σ. 336-347

²¹⁷ Κωστούλα Π., *Συγκριτική μελέτη του προβλήματος της εκπαίδευσης των διδασκάλων εις διάφορους χώρες του κόσμου*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.12, 1973, σ.σ. 569-571

Δεκαετία του '80 (1980 -1989)

Η δεκαετία του '80 θα σημάνει όχι μόνο την έκδοση νέων παιδαγωγικών περιοδικών, αλλά και την συνακόλουθη αύξηση των συγκριτικών μελετών και των δημοσιεύσεων γενικότερα. Η ανάπτυξη αυτή δεν μπορεί και δεν θα έπρεπε να χαρακτηριστεί μονάχα ως ποσοτική αλλά και ποιοτική και αυτό το μαρτυρούν όχι μόνο τα περιεχόμενα των δημοσιευμένων μελετών της περιόδου αυτής, αλλά και η διεύρυνση των του είδους των συγκριτικών μελετών. Ειδικότερα σε ότι αφορά την **πρώτη κατηγορία ανάλυσης** (*«παρουσίασης και ανάλυσης ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, φαινομένου ή γεγονότος»*) μπορεί κανείς να επισημάνει την ύπαρξη μελετών που παρουσιάζουν και αναλύουν την δομή και οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος της Σοβιετικής Ένωσης,²¹⁸ της Κύπρου,²¹⁹ της Ανατολικής Γερμανίας,²²⁰ της Δυτικής Γερμανίας,²²¹ της Δανίας,²²² της Ιαπωνίας,²²³ της Βουλγαρίας,²²⁴ της Πολωνίας,²²⁵ της Ιταλίας,²²⁶ του Βελγίου,²²⁷ της Σουηδίας²²⁸ και της Αυστραλίας,²²⁹ του *«Αυκείου Επιλογής Μαθημάτων»*

²¹⁸ Λαμπράκης Γ.Ν., Το εκπαιδευτικό σύστημα στη Σοβιετική Ένωση, στο: Νέα Παιδεία, τ.25, 1983, σ.σ. 81-96 Κακαρόγλου Εμ., Το σχολικό σύστημα της Ε.Σ.Σ.Δ., στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1986, σ.σ. 385-390 & Nickandrow N.D., Το σχολείο γενικής εκπαίδευσης στη Ε.Σ.Σ.Δ. Εμπειρίες και προοπτικές, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 59-64

²¹⁹ Ζωγράφου, Μούσιου, Παπανικολάου., Η εκπαίδευση στη Κύπρο, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1983, σ.σ. 230-235

²²⁰ Γκορίτσας Α., Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αν. Γερμανίας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1983, σ.σ. 330-336

²²¹ Μπασέτας Κ., Το Γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.8, 1982, σ.σ. 65-68 & Μπασέτας Κ., Το Γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.9, 1982, σ.σ. 76-78 & Δημητράκιος Γ., Η εκπαίδευση στη Ο.Δ. Γερμανίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.23, 1982, σ.σ. 77-110

²²² Μιλλεούνη Ε., Η εκπαίδευση στη σύγχρονη Δανία, στο: Νέα Παιδεία, τ.42, 1987, σ.σ. 102-112 & Μιλλεούνη Ε., Η εκπαίδευση στη σύγχρονη Δανία, στο: Νέα Παιδεία, τ.43, 1987, σ.σ. 67-77

²²³ Αθανασίου Ι., Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιαπωνίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.26, 1983, σ.σ. 86-95

²²⁴ Στέφος Α., Πληροφορίες για το εκπαιδευτικό σύστημα της Βουλγαρίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.35, 1985, σ.σ. 66-73

²²⁵ Μιλλεούνη Ε., Η γενική εκπαίδευση στη σύγχρονη Πολωνία, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.6, 1982, σ.σ. 62-70 & Μιλλεούνη Ε., Η γενική εκπαίδευση στη σύγχρονη Πολωνία, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.7, 1982, σ.σ. 67-72 Λεωνίδας Σ.Κ., Η οργάνωση της εκπαίδευσης στη Πολωνία, στο: Νέα Παιδεία, τ.50, 1989, σ.σ. 73-92

²²⁶ Δεμερτζής Κ.Δ., Η οργάνωση της εκπαίδευσης στην Ιταλία, στο: Νέα Παιδεία, τ.25, 1983, σ.σ. 97-104 & Λαζάρου Απ., Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιταλίας, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.11, 1987, σ.σ. 35-48

²²⁷ Σκουλάτος Β., Το εκπαιδευτικό σύστημα του Βελγίου, στο: Νέα Παιδεία, τ.34, 1985, σ.σ. 92-101

²²⁸ Τσολάκης Χ., Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.24, 1983, σ.σ. 58-84 & Πάνου Δ., Το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.7, 1982, σ.σ. 63-66 & Πάνου Δ., Το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.6, 1982, σ.σ. 71-74

²²⁹ Αργυροπούλου Χρ., Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυστραλίας, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.5, 1986, σ.σ. 118-124

στη Κύπρο,²³⁰ του «ενιαίου σχολείου» στη Γαλλία,²³¹ στις Η.Π.Α.,²³² στη Δυτική Γερμανία,²³³ στη Μεγάλη Βρετανία²³⁴ και στη Σουηδία,²³⁵ καθώς επίσης και του «πολυκλαδικού» στην Αγγλία,²³⁶ ενός «πειραματικού»²³⁷ αλλά και του «πολυδύναμου»²³⁸ σχολείου στη Δυτική Γερμανία. Μεγάλο ενδιαφέρον φαίνεται να παρουσιάζει η θεματική ενότητα της *εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών* με μελέτες και άρθρα για το Βέλγιο,²³⁹ τη Γαλλία,²⁴⁰ την Κύπρο,²⁴¹ την Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας,²⁴² την Δυτική Γερμανία²⁴³ και την Αγγλία.²⁴⁴ Ζητήματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης παρουσιάζουν εξίσου ενδιαφέρον, όπως είναι η «διαδικασία επιλογής» στη Τουρκία,²⁴⁵ η εκπαίδευση «εξ' αποστάσεως» στην Νορβηγία²⁴⁶ αλλά και η λειτουργία του «σεμιναρίου» στα πανεπιστήμια

²³⁰ Μιχαήλ Π., Το Λύκειο Επιλογής Μαθημάτων στη Κύπρο, στο: *Νεοελληνική Παιδεία*, τ.18, 1989, σ.σ. 121-129

²³¹ Malan T., Το ενιαίο σχολείο στη Γαλλία. Έρευνες και προοπτικές, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.4, 1986, σ.σ. 25-34

²³² Καζαμιάς Α., Ενιαίο σχολείο και ενιαία παιδεία στις Η.Π.Α. Κοινωνιοϊστορική και κριτική θεώρηση, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.5, 1986, σ.σ. 141-161

²³³ Hopf P., Το ενιαίο σχολείο. Εμπειρίες από την Ο.Δ. Γερμανίας, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.4, 1986, σ.σ. 43-58

²³⁴ Nisbet S., Το ενιαίο σχολείο στη Μ. Βρετανία. Εμπειρίες και προοπτικές, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.4, 1986, σ.σ. 35-42

²³⁵ Husen T., Γιατί να εφαρμοστεί το ενιαίο σχολείο; Κάποιες σουηδικές απόψεις, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.4, 1986, σ.σ. 65-75

²³⁶ Σακελλαρίδης Γ., Τα πολυκλαδικά σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας, στο: *Νεοελληνική Παιδεία*, τ.10, 1987, σ.σ. 95-101

²³⁷ Σούρλας Ε., Από την εργασία ενός πειραματικού λαϊκού σχολείου στην Φρανκφούρτη της Γερμανίας, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 2, 1983, σ.σ. 49-54

²³⁸ Ναλμπάντης Κ.Σ., *Τα πολυδύναμα σχολεία στην Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.15, 1980, σ.σ. 59-71

²³⁹ Παπούλια-Τζελέπη, Η εκπαίδευση των δασκάλων στο Βέλγιο και οι μεταρρυθμίσεις στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8/9, 1987, σ.σ. 275-283

²⁴⁰ De Peretti A., Έκθεση πάνω στην εκπαίδευση και επανεκπαίδευση των Γάλλων εκπαιδευτικών, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.1, 1984, σ.σ. 71-85

²⁴¹ Μακραθεύτης Μ., Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στη Κύπρο, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.1, 1984, σ.σ. 96-105

²⁴² Μάρκου Γ., Η κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού στα σχολεία Γενικής Εκπαίδευσης της Λ.Δ. της Γερμανίας, στο: *Νεοελληνική Παιδεία*, τ.8, 1987, σ.σ. 91-110

²⁴³ Döbrich P., Σύγχρονες τάσεις και προβλήματα στην εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη Γερμανία, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.1, 1984, σ.σ. 86-95 & Schwark W., Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην Ο.Δ. Γερμανίας, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ. 9, 1988, σ.σ. 161-180

²⁴⁴ Morrison A., Η εκπαίδευση των δασκάλων στο Ηνωμένο Βασίλειο, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.1, 1984, σ.σ. 62-70 & Δουλαβέρα Α.Ν., Τα κέντρα δασκάλων στην Αγγλία, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.34, 1985, σ.σ. 102-112

²⁴⁵ Ρέντζος Γ., Η διαδικασία επιλογής για τα τούρκικα Α.Ε.Ι., στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.28, 1986, σ.σ. 20-27

²⁴⁶ Παπάς Γ., Νορβηγική σχολή δια αλληλογραφίας. Μια επιτυχής περίπτωση εκπαίδευσης εξ' αποστάσεως, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1984, σ.σ. 226-236

της Δυτικής Γερμανίας.²⁴⁷ Η «επαγγελματική / τεχνική εκπαίδευση» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με μελέτες για την Μεγάλη Βρετανία²⁴⁸ και την Γερμανία,²⁴⁹ όπως επίσης και ο θεσμός του «Παιδαγωγικού Ινστιτούτου» στην Κύπρο²⁵⁰ και την Σοβιετική Ένωση,²⁵¹ τη «θέση» του εκπαιδευτικού στην κοινωνία της Σοβιετικής Ένωσης,²⁵² τα «δίγλωσσα» προγράμματα στις Η.Π.Α.,²⁵³ την εκπαίδευση των ομογενών στην Δυτική Γερμανία,²⁵⁴ αλλά και θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, με την μεταρρύθμιση στην Αυστρία,²⁵⁵ στην Κύπρο,²⁵⁶ στη Δυτική Γερμανία²⁵⁷ και τις Η.Π.Α.²⁵⁸ Και τέλος μια σειρά μελετών με αντικείμενο έρευνας, γενικότερα θέματα εκπαίδευσης, όπως το «μάθημα των αρχαίων» στη Δυτική²⁵⁹ και την Ανατολική Γερμανία,²⁶⁰ την Αυστρία,²⁶¹ την Οξφόρδη και το Κέιμπριτζ,²⁶² των κλασικών σπουδών στην μέση εκπαίδευση της Αγγλίας,²⁶³ του

²⁴⁷ Βρεττός Γ., Η λειτουργία του σεμιναρίου στο γερμανικό πανεπιστήμιο, στο: Νέα Παιδεία, τ.26, 1983, σ.σ. 63 -70

²⁴⁸ Πηγάκη Π., Μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στη Μ. Βρετανία. Εκπαιδευτική και κοινωνική πρόκληση, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1988, σ.σ. 353-365

²⁴⁹ Lempert W., Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ο.Δ. Γερμανίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.44, 1987, σ.σ. 43-55

²⁵⁰ Παπαναστασίου Κ., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, στο: Νέα Παιδεία, τ.31, 1984, σ.σ. 80-86

²⁵¹ Λαμπαρδάκης Γ., Το παιδαγωγικό Ινστιτούτο Λένιν της Μόσχας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1986, σ.σ. 37-41

²⁵² Mitter W., Ο δάσκαλος στη Σοβιετική κοινωνία, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.10, 1987, σ.σ. 40-59

²⁵³ Σιόλας Γ., Δίγλωσσα σχολικά προγράμματα στις Η.Π.Α., στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1986, σ.σ. 237-239

²⁵⁴ Παπαδοπούλου Ν., Κοινωνικοψυχολογικά προβλήματα και εκπαίδευση των παιδιών των ελλήνων της Δ. Γερμανίας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 12, 1982, σ.σ. 419-427

²⁵⁵ Σούβλας Ευρ., Η αυστριακή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1982, σ.σ. 369-376

²⁵⁶ Περσιάνης Π.Κ., Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το λύκειο επιλογής μαθημάτων, στο: Νέα Παιδεία, τ.21, 1982, σ.σ. 105-114

²⁵⁷ Becker H., Προβλήματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στη Γερμανία, στο: Νέα Παιδεία, τ.24, 1983, σ.σ. 85-100 & Klafki W., Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ο.Δ. Γερμανίας, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.6, 1987, σ.σ. 97-105

²⁵⁸ Λολώνης Δ., Ποιότητα όχι ποσότητα εκπαίδευσης η πρόταση για παιδεία αποβλέπει στην αναμόρφωση του αμερικανικού σχολείου, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1983, σ.σ. 40-44

²⁵⁹ Roeske K., Το μάθημα των αρχαίων ελληνικών στη Ο.Δ. Γερμανίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.48, 1988, σ.σ. 48-54

²⁶⁰ Irmscher Joh., Το μάθημα των αρχαίων γλωσσών στη Λ.Δ. Γερμανίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.44, 1987, σ.σ. 34-42

²⁶¹ Nawratil K., Η θέση του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών στην Αυστρία, στο: Νέα Παιδεία, τ.46, 1988, σ.σ. 82-86

²⁶² Δουλαβέρα Αρ., Οι εξετάσεις των αρχαίων ελληνικών στην Οξφόρδη και το Κέιμπριτζ, στο: Νέα Παιδεία, τ.36, 1985, σ.σ. 90-105

²⁶³ Μίλλεούνη Ε., Οι κλασικές σπουδές στην αγγλική μέση εκπαίδευση, στο: Νέα Παιδεία, τ.18, 1981, σ.σ. 98-116

«μαθήματος της Γεωγραφίας» στη Σοβιετική Ένωση,²⁶⁴ του ρόλου του «επιθεωρητή» στην Αγγλία²⁶⁵ και την Κύπρο,²⁶⁶ αλλά και θέματα από την ιστορία της παιδείας στην Δυτική Γερμανία,²⁶⁷ την Ιαπωνία²⁶⁸ και την Ανατολική Γερμανία.²⁶⁹

Σε ότι αφορά τη **δεύτερη κατηγορία ανάλυσης** («σύγκριση Ελλάδας με ξένο ή ξένα εκπαιδευτικά συστήματα, γεγονότα ή φαινόμενα») στην διάρκεια της δεκαετίας του '80, μπορούμε να επισημάνουμε τις μελέτες για την «γενετήσια αγωγή» στις χώρες της Ευρώπης και την Ελλάδα,²⁷⁰ καθώς επίσης και την «εκπαίδευση των ανάπηρων κατά την όραση» στη Νορβηγία και την χώρα μας.²⁷¹ Η αντίστοιχη εικόνα για τις μελέτες της **τρίτης κατηγορίας ανάλυσης** («σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων») εμφανίζεται περισσότερο πλούσια. Την δεκαετία αυτή ξεχωρίζουν οι μελέτες για την «πολυτεχνική αγωγή στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού» και ειδικότερα την Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και την Σοβιετική Ένωση,²⁷² και η μελέτη για την εξέλιξη του «ενιαίου σχολείου» στην Σουηδία και στην Σοβιετική Ένωση,²⁷³ καθώς επίσης και άλλες, λιγότερο συστηματικές έρευνες, για τα

²⁶⁴ Παπαστεργίου Χ., Το μάθημα της Γεωγραφίας στα σχολεία της Ε.Σ.Σ.Δ., στο: Εκπαιδευτικά, τ.6, 1987, σ.σ. 103-111

²⁶⁵ Κορομηλά Σ., Το εποπτικό προσωπικό εκπαίδευσης στην Αγγλία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 10, σ.σ. 306-314

²⁶⁶ Περισιάνης Π.Κ., Οι πρόσφατες εξελίξεις της Κυπριακής εκπαίδευσης και ο ρόλος του επιθεωρητή μέσης εκπαίδευσης, στο: Νέα Παιδεία, τ.16, 1981, σ.σ. 67-73

²⁶⁷ Σταμπουλίδης Α., Εντυπώσεις από μία εκπαιδευτική συνάντηση στη Δυτική Γερμανία, στο: Σχολείο και Ζωή, 1983, τ. 4, σ.σ. 137-140 & Τσιπλιτάρης Θ., Μοντέλα κοινωνικής διαστρωμάτωσης στις κοινωνίες καπιταλιστικού τύπου. Παράδειγμα η Δ. Γερμανία, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.34, 1987, σ.σ. 76-81

²⁶⁸ Λολώνης Δ., Η εκπαίδευση στην Ιαπωνία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1986, σ.σ. 42-46

²⁶⁹ Αγγελής Λ., Η εκπαίδευση στη Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία, στο: Εκπαιδευτικά, τ.2, 1985, σ.σ. 74-90

²⁷⁰ Δεληκωστοπούλου Μ., Η γενετήσια αγωγή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1981, σ.σ. 202-209

Δεληκωστοπούλου Μ., Η γενετήσια αγωγή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1981, σ.σ. 305-312

²⁷¹ Παπός Γ., Η εκπαίδευση για τους ανάπηρους κατά την όραση στη Νορβηγία και στην Ελλάδα, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8/9, 1983, σ.σ. 273-281 & Παπός Γ., Η εκπαίδευση για τους ανάπηρους κατά την όραση στη Νορβηγία και στην Ελλάδα, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1983, σ.σ. 319-32

²⁷² Μάρκου Γ., Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.1, 1985, σ.σ. 47-52 & Μάρκου Γ., Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.2, 1985, σ.σ. 58-67 & Μάρκου Γ., Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.3, 1985, σ.σ. 18-25 & Μάρκου Γ., Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.4, 1986, σ.σ. 45-55 & Μάρκου Γ., Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.7, 1986, σ.σ. 85-97

²⁷³ Μπουζάκης Σ., Το ενιαίο σχολείο. Προβληματική διεθνής, εμπειρία και προοπτικές, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ. 17, 1989, σ.σ. 5-13

εκπαιδευτικά συστήματα της Γαλλίας και του Βελγίου,²⁷⁴ τα παιδαγωγικά συστήματα των Η.Π.Α., Ε.Σ.Σ.Δ. και Γαλλίας,²⁷⁵ αλλά και για τις «αντιαυταρχικές τάσεις» μεταξύ Δυτικών και Ανατολικών Χωρών²⁷⁶ και την «αντισεισμική πρόληψη» στα σχολεία των χωρών της Δύσεως.²⁷⁷

Δεκαετία του '90 (1990 - 1998)

Η δεκαετία του '90 θα σημάνει για τον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα την περίοδο της εδραίωσης και ανάπτυξης της. Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται τόσο με το πλήθος των συγκριτικών μελετών, όσο και του εύρους των ενδιαφερόντων τους. Ειδικότερα, για την **πρώτη κατηγορία ανάλυσης** («παρουσίασης και ανάλυσης ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, φαινομένου ή γεγονότος») θα εντοπίσουμε μελέτες που θα ασχοληθούν με την ανάλυση της *δομής και της οργάνωσης* του εκπαιδευτικού συστήματος της Κύπρου,²⁷⁸ της Ιρλανδίας,²⁷⁹ της Σουηδίας²⁸⁰ και της Ιαπωνίας,²⁸¹ της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης,²⁸² της δευτεροβάθμιας²⁸³ και της *τεχνικής και επαγγελματικής* εκπαίδευσης²⁸⁴ στη Κύπρο, την *εκπαίδευση των εκπαιδευτικών* στη Σκωτία²⁸⁵ και την Αγγλία,²⁸⁶ την *ειδική αγωγή* στην Σουηδία²⁸⁷ και την Κύπρο,²⁸⁸ καθώς επίσης και έρευνες

²⁷⁴ Σκουλάτος Β., Τα εκπαιδευτικά συστήματα του Βελγίου και της Γαλλίας, στο: Νέα Παιδεία, τ.28, 1983, σ.σ. 58-69

²⁷⁵ Σινανίδου Μ., Παιδαγωγικά συστήματα. Ε.Σ.Σ.Δ.- Η.Π.Α.- Γαλλία, στο: Εκπαιδευτικά, τ.14, 1989, σ.σ. 44-52

²⁷⁶ Φράγκος Χ., Αντιαυταρχικές τάσεις στα σύγχρονα σχολεία δυτικών και ανατολικών χωρών, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.16, 1984, σ.σ. 16-19

²⁷⁷ Θεωχάρη Δ., Μέτρα ασφαλείας των μαθητών στις χώρες της Δύσεως από τους σεισμούς, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1981, σ.σ. 237-238

²⁷⁸ Παπασταύρου Α., Γνωριμία με το κυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 39-48

²⁷⁹ Βολιώτη Ν.Α., Η εκπαίδευση στην Ιρλανδία, στο: Νέα Παιδεία, τ.56, 1990, σ.σ. 86-95

²⁸⁰ Καρραγιώργος Δ., Δομή και λειτουργία της γενικής εκπαίδευσης στη Σουηδία, στο: Νέα Παιδεία, τ.74, 1995, σ.σ. 57-66

²⁸¹ Καρραγιώργος Δ., Δομή και λειτουργία της γενικής εκπαίδευσης στην Ιαπωνία, στο: Νέα Παιδεία, τ.79, 1996, σ.σ. 13-24

²⁸² Αριστοδήμου Χ., Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Κύπρο, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 49-54

²⁸³ Σταύρου Α., Δομή και λειτουργία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Κύπρο, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 55-64

²⁸⁴ Ερωτοκρίτου Ε., Η δημόσια μέση, τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στη Κύπρο, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 65-73

²⁸⁵ Χαράλαμποπούλου-Κατσιάρη Α., Εκπαίδευση Δασκάλων στη Σκωτία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1997, σ.σ. 413-415

²⁸⁶ Τεγοπούλου Ελ., Ένα Κέντρο δασκάλων στο Norwich, στο: Εκπαιδευτικά, τ.25/26, 1992, σ.σ. 92-94

²⁸⁷ Δροσινού Μ., Οι νέες τεχνολογίες στην Ειδική Αγωγή. Με αφορμή την επίσκεψη στη Σουηδία μέσω του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Εκπαιδευτικών Ανταλλαγών «Αρίων», στο: Νέα Παιδεία, τ.83, 1997, σ.σ. 131-142

για τις «αντιλήψεις των δασκάλων για την αξιολόγηση των μαθητών»,²⁸⁹ την «επαγγελματική ικανοποίηση» των εκπαιδευτικών²⁹⁰ και τον «αποτελεσματικό διευθυντή» στη Κύπρο,²⁹¹ την αξιολόγηση των μαθητών²⁹² και την σχολική αποτυχία²⁹³ στη Γαλλία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσιάσουν επίσης οι μελέτες για τα αναλυτικά προγράμματα στη Συρία,²⁹⁴ την εκπαίδευση των ομογενών στην Γερμανία,²⁹⁵ του συστήματος εισαγωγής στη τριτοβάθμια εκπαίδευση στη Κύπρο,²⁹⁶ την Αγγλία²⁹⁷ και την Γερμανία,²⁹⁸ την είσοδο νέων τεχνολογιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της Γαλλίας²⁹⁹ και της Κύπρου,³⁰⁰ αλλά και μελέτες και άρθρα με γενικότερο θεματολογικό προσανατολισμό από την ιστορία της παιδείας αλλά και τρέχοντα ζητήματα της διεθνούς εκπαίδευσης στη Σινοτία,³⁰¹ την Κύπρο,³⁰² την Ολλανδία,³⁰³ την Γαλλία,³⁰⁴ την Αγγλία,³⁰⁵ την Ιρλανδία,³⁰⁶ και την Ελβετία.³⁰⁷

²⁸⁸ Θεοδώρου Ε., *Η ειδική αγωγή στη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 24-27

²⁸⁹ Κυριακίδης Λ., *Οι αντιλήψεις των Κυπρίων δασκάλων για την αξιολόγηση των επιτευγμάτων των μαθητών*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 261-283

²⁹⁰ Ερωτοκρίτου Μ., *Επαγγελματική ικανοποίηση των εκπαιδευτικών και Κυπριακή Εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.89, 1996, σ.σ. 55-66

²⁹¹ Πασιαρδής Π., *Αποτελεσματικός Διευθυντής: Αυτοαξιολόγηση των αναγκών των διευθυντών σχολείων Δημοτικής Εκπαίδευσης στη Κύπρο*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.20/21, 1994, σ.σ. 171-205

²⁹² Σαλαμούρας Γ., *Η αξιολόγηση του μαθητή στο Γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.56, 1991, σ.σ. 84-85

²⁹³ Σπυρόπουλος Κ., *Τοπικές περισχολικές δράσεις για την καταπολέμηση της σχολικής αποτυχίας. Γαλλικές εμπειρίες*, στο: Νέα Παιδεία, τ.78, 1996, σ.σ. 33-48

²⁹⁴ Elias Asma, *Τα αναλυτικά προγράμματα στη Συρία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1995, σ.σ. 135-139

²⁹⁵ Μαρχατάτου/Σεμερτζάκη, *Κοινωνιολογική θεώρηση της εκπαίδευσης των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1993, σ.σ. 289-297

Μαρχατάτου/Σεμερτζάκη, *Κοινωνιολογική θεώρηση της εκπαίδευσης των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1993, σ.σ. 354-367

²⁹⁶ Κυρίδης, Μαυρικάκη, Ζαφειράτος, *Το σύστημα εισαγωγής στη τριτοβάθμια εκπαίδευση της Κυπριακής Δημοκρατίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 28-39

²⁹⁷ Ματθαίου Δ., *Νέες πολιτικές εισαγωγής στην αγγλική εκπαίδευση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ. 24, 1996, σ.σ. 69-79

²⁹⁸ Ξωχέλλης Π., *Η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το παράδειγμα της Γερμανίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.76, 1995, σ.σ. 17-27

²⁹⁹ Κόμης Β., *Οι νέες τεχνολογίες στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Μια περιήγηση βασισμένη στη Γαλλική εμπειρία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.92, 1997, σ.σ. 24-31

³⁰⁰ Μιχαηλίδου Αθ., *Οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την τεχνολογική καινοτομία της εισαγωγής Η.Υ. στην Κυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.25, 1997, σ.σ. 101-118

Μιχαηλίδης Μ., *Οι Η.Υ. στη Κυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.94, 1997, σ.σ. 71-74

Μάρης Ζ., *Η πληροφορική στη κυπριακή εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 74-76 & Μαυρίδου Α., *Η αποτελεσματικότητα του Η.Υ. ως Διδακτικού Μέσου στα Μαθηματικά*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 12-14

³⁰¹ Δοδοντσάκης Γ., *Εκπαιδευτικές εμπειρίες από σχολεία της Γλασκόβης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.79, 1994, σ.σ. 67-70

³⁰² Περισιάνης Π., *Ο δυναμισμός της Ελληνικής Εκπαίδευσης της Κύπρου και παράγοντες που τον διαμόρφωσαν*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.16, 1992, σ.σ. 23-37 & Κεφαλάς Μ., *Κοινωνιολογική περιήγηση στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της Κύπρου*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 30-38 & Φιλλίπου Γ., *Το τμήμα των Επιστημών της Αγωγής της Κύπρου*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84,

Σε ότι αφορά την **δεύτερη κατηγορία ανάλυσης** («σύγκριση Ελλάδας με ξένο ή ξένα εκπαιδευτικά συστήματα, γεγονότα ή φαινόμενα») των συγκριτικών μελετών εντοπίζουμε μελέτες με αντικείμενο την αντιμετώπιση του *αναλφαριθμοῦ*³⁰⁸ στην Ενωμένη Ευρώπη, τις αντιλήψεις των μαθητών Γαλλίας και της Ελλάδας για την «*απόρριψη*»,³⁰⁹ την «*επιστημονική και επαγγελματική ταυτότητα των πτυχιούχων*» παιδαγωγικών σχολών σε Ελλάδα και Κύπρο,³¹⁰ την «*εικόνα του άλλου*» στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών,³¹¹ τις γνώμες των εκπαιδευτικών για την *ψυχική υγεία* στη Δυτική Γερμανία, τις Η.Π.Α., την Γαλλία και την Ελλάδα³¹² και τέλος την διδασκαλία των «*αγγλικών*» στα Πανεπιστήμια σε Ελλάδα, Ολλανδία και Δανία.³¹³ Από την άλλη πλευρά η **τρίτη κατηγορία ανάλυσης** («σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων») συγκριτώνει μελέτες με θεματολογία από την *δομή της μέσης εκπαίδευσης* και τις *εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις* σε χώρες της Ευρώπης,³¹⁴ την

1995, σ.σ. 6-11 & Τζιαούρη Σ., *Η ελληνική παιδεία στη σκλαβωμένη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 40-44

³⁰³ Ιωαννίδου Ι., *Mahatma Gandhi: Ένα νηπιαγωγείο – δημοτικό στην Ουτρέχτη. Εξατομικευση στη πράξη*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.65, 1992, σ.σ. 38-46

³⁰⁴ Παντίδης Στ., *Η πορεία της Γαλλικής εκπαίδευσης 200 χρόνια μετά την Επανάσταση*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.20, 1990, σ.σ. 124-136

³⁰⁵ Μαυρογιώργος Γ., «*Τεστομανία*» στη Μ. Βρετανία, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.58, 1991, σ.σ. 15-21 & Μαυρογιώργος Γ., «*Τεστομανία*» στη Μ. Βρετανία, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.59, 1991, σ.σ. 15-19 & Αγγελής Λ., *Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης στην Αγγλία, από το “ενιαίο σχολείο” για “όλους” στο σχολείο στην υπηρεσία των “δυνάμεων της Αγοράς”*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 29/30, 1993, σ.σ. 29-30 & Πρεπουτσίδου Γ.Μ., *Η σχολική Ψυχολογία στο Αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.90/91, 1996, σ.σ. 61-67

³⁰⁶ Παπούλια-Τζελέπη, *Μαθητές, μαθήματα και δάσκαλοι στην Ιρλανδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1991, σ.σ. 97-107

³⁰⁷ Ηλιού Μ., *Ο γαλαξίας των ερευνητικών ιδρυμάτων στις Επιστήμες Αγωγής. Η περίπτωση της Ελβετίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.80, 1995, σ.σ. 65-67

³⁰⁸ Τσομπανιώτης Γ., *Ο αναλφαριθμοῦς στις χώρες της Ε.Ο.Κ.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1992, σ.σ. 81-89

³⁰⁹ Παπαδομιχελάκης Δ., *Πως βλέπουν την απόρριψη μαθητές, κοινό και εκπαιδευτικοί Ελλάδας – Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1996, σ.σ. 125-131

³¹⁰ Μπουζάκης Σ., *Η επιστημονική και επαγγελματική “ταυτότητα” των πτυχιούχων Π.Τ.Δ.Ε. και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου. Μια εμπειρική-συγκριτική προσέγγιση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.18, 1993, σ.σ. 127-162

³¹¹ Εωχέλλης & Καψάλης & Ισχυριλάδου & Λουκίδου & Μπονίδης & Χατζησαββίδης, *Η εικόνα του “άλλου” στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 87, 1998, σ.σ. 59-88

³¹² Καλαντζή-Αζίζι Α., *Γνώμες Ελλήνων εκπαιδευτικών για την Ψυχική υγεία. Συγκριτική Διαπολιτισμική έρευνα*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.21, 1990, σ.σ. 90-105

³¹³ Δελγιάννη-Γεωργακά-Τσοτσόλη, *Η διδασκαλία των Αγγλικών για ειδικούς σκοπούς: μια ερευνητική προσέγγιση του προβλήματος στα Πανεπιστήμια, Αριστοτέλειο, Tilborg (Ολλανδία), Copenhagen (Δανία)*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 125-144

³¹⁴ Glowka D., *Η δομή της λυκειακής βαθμίδας και η μεταρρύθμιση των εκπαιδευτικών συστημάτων σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.12, 1990, σ.σ. 1-15

εκπαίδευση εκπαιδευτικών στην Ευρώπη,³¹⁵ αλλά και στην Αγγλία, την Γερμανία και την Γαλλία,³¹⁶ καθώς επίσης και, το σύστημα αξιολόγησης των μαθητών στην Αγγλία και την Σοβιετική Ένωση.³¹⁷

- Γεωγραφικός προσανατολισμός των συγκριτικών μελετών -

Μετά την ποσοτική / περιγραφική παρουσίαση των άρθρων της κατηγορίας ανάλυσης των Συγκριτικών Μελετών για την ενότητα της «ελληνικής Συγκριτικής Αρθρογραφίας» αξίζει να μελετήσει κανείς – **«ποιες είναι οι χώρες ή οι ομάδες χωρών που προσελκύουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον των μελετών;»**.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας, η Γαλλία, η Γερμανία, η Κύπρος, οι Η.Π.Α. και η Αγγλία φαίνεται να μονοπωλούν το ενδιαφέρον των μελετητών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και άλλων χωρών τα εκπαιδευτικά συστήματα, φαινόμενα ή γεγονότα δεν αναλύονται. Εάν εξαιρέσει κανείς την Κύπρο, η οποία και αποτελεί για τους έλληνες ερευνητές μια ιδιαίτερη / με ξεχωριστό ενδιαφέρον περίπτωση, οι υπόλοιπες χώρες που εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα (Γαλλία, Γερμανία, Η.Π.Α, Αγγλία) αποτελούν συνηθέστερο αντικείμενο έρευνας για τρεις, κατά τη γνώμη μας, λόγους.

- Πρώτον, η ξένη χώρα της οποίας το εκπαιδευτικό σύστημα αναλύεται αποτελεί και την χώρα σπουδών του αναλυτή. Εάν μάλιστα αναλογιστούμε ότι οι παραπάνω χώρες αποτελούν και τους συνηθέστερους προορισμούς για την απόκτηση μεταπτυχιακών και διδακτορικών τίτλων, και ότι ούτως ή άλλως η διαμονή σε μία ξένη χώρα και η δραστηριοποίηση στα πλαίσια ενός ξένου εκπαιδευτικού συστήματος προωθεί τον «οικείο χαρακτήρα της σύγκρισης», γίνεται αντιληπτός ο λόγος για τον οποίο και υπερεκπροσωπούνται τα εκπαιδευτικά συστήματα των παραπάνω χωρών.
- Ένα δεύτερο λόγο που μπορεί εύκολα να εικάσει κανείς, ως έναν από τους λόγους για τους οποίους αναλύονται σε τόσο μεγάλη διάσταση τα εκπαιδευτικά

³¹⁵ Brinkmann G., *Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Τάσεις στην Ευρώπη*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 27-37

³¹⁶ Νύκτα Α., *Η εκπαιδευτική προπαρασκευή δασκάλων και καθηγητών σε τρεις ευρωπαϊκές χώρες: Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1993, σ.σ. 198-203

συστήματα των χωρών της Γαλλίας, Γερμανίας, Η.Π.Α, Αγγλίας είναι ότι, οι γλώσσες των χωρών αυτών, γερμανικά, γαλλικά, αγγλικά, είναι οι πλέον προσιτές στους Έλληνες ερευνητές για την συλλογή υλικού και την βιβλιογραφική τεκμηρίωση των εργασιών τους. Επομένως, η κατεύθυνση του ενδιαφέροντος του έλληνα μελετητή κρίνεται όχι μόνο από την σημασία και την σκοπιμότητα ενός αντικειμένου έρευνας αλλά και από την εν' γένει «ευκολία»³¹⁸ διεξαγωγής της έρευνας.

- Και τρίτον, μεγάλο μέρος των ελλήνων ερευνητών για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά κατά την γνώμη μας ίσως ακόμα και σήμερα, θεωρούν τις χώρες της Γερμανίας, της Γαλλίας, των Η.Π.Α. και της Αγγλίας, ως μητροπολιτικά κέντρα «εκπαιδευτικών τάσεων και παραδειγμάτων». Ειδικότερα, συχνά όπως τονίζουν αριετοί συγγραφείς των άρθρων, θεωρούν ότι η ανάλυση και η παρουσίαση ενός από τα ξένα αυτά εκπαιδευτικά συστήματα είναι σε θέση να προσφέρει περισσότερη γνώση για τη «βελτίωση» του δικού μας εκπαιδευτικού συστήματος.³¹⁹ Επίσης, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι ειδικότερα κατά τις δεκαετίες του '50, '60 και '70 -αλλά ίσως ακόμα και σήμερα- περιγράφουμε και αναλύουμε τα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών εκείνων που παρουσιάζουν μια σημαντική οικονομική ανάπτυξη (θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου, θεώρηση της παιδείας ως επένδυσης) προσδοκώντας ότι η γνώση και η «μεταφορά» στοιχείων από τα εκπαιδευτικά τους συστήματα, θα είναι σε θέση να αποδώσει ανάλογα αποτελέσματα και στο δικό μας, θέση που ήδη ισχύει από την αρχή της Συγκριτικής Παιδαγωγικής (Jullien de Paris, M. Sadler).

³¹⁷ Μπουζάκης Σ., *Θεωρία και πράξη των συστημάτων αξιολόγησης των μαθητών σε επιλεγμένα ευρωπαϊκά συστήματα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 55, 1990, σ.σ. 87-96

³¹⁸ Αντίστοιχα στις εμπειρικές μελέτες η παραπάνω πρακτική είναι γνωστή και ως «δείγμα ευκολίας», γεγονός που υποκρύπτει έναν λανθάνοντα ή όχι «ωφελιμισμό», οι διαστάσεις του οποίου στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα αναλυθούν εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο.

³¹⁹ Στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής ο «εκπαιδευτικός δανεισμός» και η συνακόλουθη μελιωριστική διάσταση του αποτέλεσε και ίσως να συνεχίζει να αποτελεί ένα κομβικό σημείο της αντιπαράθεσης στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ο «εκπαιδευτικός δανεισμός» παρόν στο λόγο των πρωτοπόρων της συγκριτικής σπουδής [Jullien de Paris (1817) και M. Sadler (1900)] θα επικριθεί έντονα από τα μέσα του αιώνα και εξής από κριτικές – νέο-μαρξιστικές προσεγγίσεις. βλ. Καζαμία Α., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα, ..., οπ.π., σ.σ. 4429-4433, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική θεμελίωση...*, οπ.π., σ.σ. 20-21

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Συχνότητα εμφάνισης Κρατών με βάση την κατηγορία ανάλυσης: «Συγκριτικές

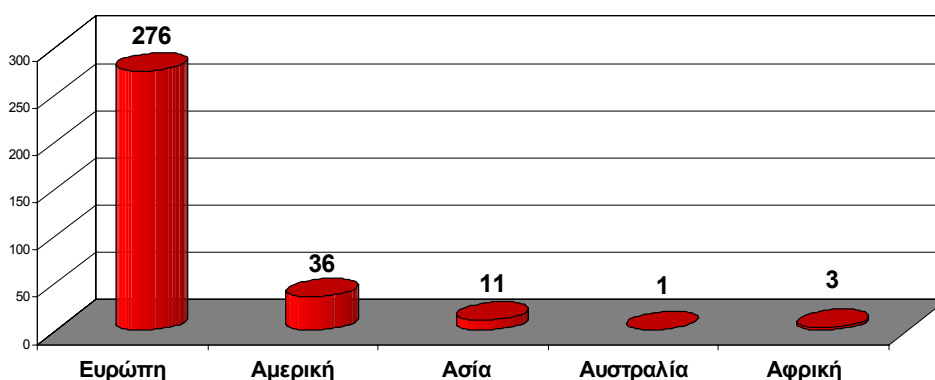
Μελέτες»

Κράτος / Ομάδα Κρατών	1953/1959	1960/1969	1970/1979	1980/1989	1990/1998	ΣΥΝΟΛΟ
Γαλλία	18	3	8	5	7	41
Γερμανία	2	2	10	16	6	36
Κύπρος	5	4	-	7	14	30
Η.Π.Α.	9	6	8	5	1	29
Αγγλία	1	4	4	10	10	29
Σ. Ένωση /Ρωσία	1	6	1	9	1	18
Βέλγιο	5	1	7	3	-	16
Ελβετία	13	1	-	-	1	15
Ευρώπη / Ε. Ευρώπη	-	2	1	2	5	10
Δανία	-	5	-	1	2	8
Ιταλία	2	2	1	2	1	8
Σουηδία	1	1	-	3	1	6
Νορβηγία	2	1	-	3	-	6
Ιρλανδία	-	2	-	-	4	6
Ολλανδία	2	2	-	-	1	5
Χώρες του Υπαρκτού Σοσιαλισμού	-	-	-	5	-	5
Ιαπωνία	-	1	-	3	1	5
Σκανδιναβία	-	4	-	-	-	4
Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας	-	-	1	3	-	4
Αυστρία	1	1	-	2	-	4
Γαλλόφωνες Χώρες	-	3	-	-	-	3

Β. Αμερική	-	2	1	-	-	3
Λουξεμβούργο	-	-	2	-	1	3
Σκοτία	-	1	-	-	2	3
Λατινική Αμερική	-	2	-	-	-	2
Ασία	-	2	-	-	-	2
Αφρική	-	2	-	-	-	2
Ισπανία	-	1	-	-	1	2
Δυτικές Χώρες	-	-	-	2	-	2
Συρία	-	-	-	1	1	2
Τουρκία	1	-	-	1	-	2
Φινλανδία	-	-	1	-	-	1
Ινδία	-	-	1	-	-	1
Ανατολικές Χώρες	-	-	-	1	-	1
Αργεντινή	-	-	-	1	-	1
Βραζιλία	-	-	-	1	-	1
Κίνα	-	-	-	1	-	1
Μαρόκο	-	-	-	1	-	1
Γιουγκοσλαβία	1	-	-	-	-	1
Πολωνία	-	-	-	1	-	1
Αυστραλία	-	-	-	1	-	1
Ισραήλ	-	1	-	-	-	1
Πορτογαλία	-	-	-	-	1	1
Κάτω Χώρες	-	-	-	-	1	1
Βαλκανικές Χώρες	-	-	-	-	1	1
Ισλανδία	-	1	-	-	-	1
Βουλγαρία	-	-	-	1	-	1

Όπως θα έχει ήδη προκύψει από τα στοιχεία του Πίνακα III, η Ευρώπη είναι εκείνη που μονοπωλεί το ενδιαφέρον των μελετητών. Από την άλλη, από τα 36 άρθρα που αφορούν την Αμερικάνικη ήπειρο τα 29 αφορούν αποκλειστικά και μόνο την χώρα των Η.Π.Α., ενώ από τα 11 που αναφέρονται στην Ασία, τα πέντε (5) αφορούν την Ιαπωνία. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η ποικιλία και το εύρος των χωρών που αναλύονται και παρουσιάζονται στις μελέτες είναι σχετικά μικρή και μάλιστα ευρωκεντρική. Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης που εκφράστηκε παραπάνω για τα κίνητρα και τις προθέσεις των συντακτών των μελετών (περιγραφικές, «ευκαιριακές» αναλύσεις). Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (μεθοδολογική συστηματικότητα, τεκμηρίωση, κ.α.), των μελετών που αναλύουν τα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρώπης είναι σημαντικά πολυπληθέστερα έναντι των αναλύσεων των εκπαιδευτικών συστημάτων των υπολοίπων κρατών.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ II. Συγκριτικές Μελέτες και Ήπειροι

Ειδικότερα μάλιστα για την ευρωπαϊκή ήπειρο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο προσανατολισμός του ενδιαφέροντος των ερευνητών σε χώρες εντός και εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) (βλ. Σχεδιάγραμμα III). Από τα ευρήματα της έρευνάς μας διαπιστώνουμε ότι οι έλληνες μελετητές δίδουν πολύ μεγαλύτερη σημασία για τα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών της Ε.Ε. Εάν μάλιστα εξαιρέσουμε την Κύπρο (η οποία και είναι πολυπληθέστερη σε αρθρογραφία από όλες τις εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, χώρες) διαπιστώνει κανείς ότι το ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών

εκτός Ε.Ε. είναι εξαιρετικά μικρό.

Από τα όσα έχουμε επισημάνει ως τώρα δεν μπορεί κανείς να μην σημειώσει ορισμένα βασικά σημεία σε ότι αφορά την επιλογή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων προς παρουσίαση και ανάλυση. Ο έλληνας ερευνητής φαίνεται, κυρίως, να στρέφει το

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ III.

Παρουσίαση και ανάλυση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων και Ευρώπη

ενδιαφέρον του σε εκπαιδευτικά συστήματα χωρών με:

- κοινή γεωγραφική θέση (Ευρώπη),
- κοινή θρησκεία (Χριστιανισμός),
- παρόμοια πολιτικό-ιδεολογική οργάνωση (καπιταλιστική κοινωνία δυτικού τύπου),
- κοινό πολιτιστικό παρελθόν (Κλασική Αρχαιότητα, Ρωμαϊκός Πολιτισμός, Βυζαντινός Πολιτισμός, Αναγέννηση, Ευρωπαϊκός Πολιτισμός)
- κοινούς οικονομικούς όρους και δείκτες (Ευρωπαϊκή Ένωση, Ο.Ο.Σ.Α., Δ.Ν.Τ.)

Όλες οι προαναφερθέντες παράμετροι θεωρούμε ότι αποτελούν βασικά κοινά χαρακτηριστικά όχι μόνο της «ευρωκεντρικής», αλλά υπό μια έννοια και της «ωφελιμιστικής» διάστασης της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Η αναλυτική κατηγορία «Ευρώπη» φαίνεται ότι αποτελεί ένα σταθερό πόλο έλξης του ερευνητικού ενδιαφέροντος των ελλήνων συγκριτικών της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, οι ενταξιακές διαδικασίες την δεκαετία του '60 και '70, η είσοδος της χώρας μας στους κύκλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (1981), η υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχ την δεκαετία του '90 αλλά και η διαφαινόμενη είσοδος της χώρας μας στη ζώνη του Euro, αποτελούν σημαντικούς πολιτικούς, αλλά και συνάμα εκπαιδευτικούς, σταθμούς των σύγχρονων εξελίξεων.³²⁰

³²⁰ βλ. Πυργιωτάκης Ι, *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική Επιστήμη*, ο.π., σ.σ. 434-441, Καλογιαννάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον Αγγλόφωνο...*, ο.π., σελ. 205, 212-213

Κύρια Θεματολογία - Προσανατολισμός των Συγκριτικών Μελετών.

Μία άλλη σημαντική μεταβλητή για την συνολική θεώρηση των συγκριτικών μελετών αποτελεί η καταγραφή και ταξινόμηση του *θεματολογικού προσανατολισμού* των μελετών αυτών. Η κατεύθυνση του ενδιαφέροντος, το «*πού*» εστιάζεται η προσοχή του έλληνα μελετητή, αποτελεί για το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής ένα ουσιώδες στοιχείο για την πορεία της ανάπτυξης του.³²¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναμένεται επίσης να παρουσιάσει η αντιστοιχία ή μη των θεμάτων που αναλύονται στην Ελλάδα με τα αντίστοιχα της διεθνούς συγκριτικής σιηνής (διεθνή συνέδρια, δημοσιεύσεις, κ.α.) και ειδικότερα να αποσαφηνισθεί εάν και κατά πόσο ο θεματολογικός προσανατολισμός των ελληνικών συγκριτικών μελετών ακολουθεί τις διεθνείς εξελίξεις ή αν ακολουθεί άλλους εγγενείς παράγοντες.

Ο θεματολογικός προσανατολισμός των συγκριτικών μελετών όπως αυτός παρατίθεται αναλυτικά στο Πίνακα IV αφορά κυρίως μελέτες που ασχολούνται και αναλύουν την **δομή και τη διάρθρωση**, όλων των βαθμίδων ή επιμέρους βαθμίδων εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια, μέση, τριτοβάθμια, προσχολική, ειδική, τεχνική & επαγγελματική εκπαίδευση κ.λ.π.) «*ξένων*» εκπαιδευτικών συστημάτων. Η κατηγορία αυτή των «*αναλύσεων εθνικού χαρακτήρα*» είναι η συνηθέστερη θεματολογία και είδος των συγκριτικών μελετών. Η θεματολογική αυτή κατηγορία της **δομής και διάρθρωσης ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων** και η συνακόλουθη συζήτηση γύρω από τα εκπαιδευτικά αυτά ζητήματα είναι επίσης παρούσα και στις θεματικές διαφόρων ξένων αλλά και εθνικών (ελληνικών) συνεδρίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε, το 2^ο Συνέδριο της CESE στο Βερολίνο³²² και το 4^ο Συνέδριο της CESE στη Πράγα³²³ που αφορούσαν όλες τις «*βαθμίδες της εκπαίδευσης*», τα συνέδρια για την «*προσχολική αγωγή*» και

³²¹ Ένα μέτρο προόδου και ανάπτυξης για ένα πεδίο μελέτης, όπως η Συγκριτική Παιδαγωγική, αποτελεί το εύρος και η ποιότητα των αντικειμένων ενδιαφέροντος των μελετητών της αλλά και η αναγνώριση του νέου πεδίου μελέτης από την υπόλοιπη επιστημονική κοινότητα. Σε αυτή τη περίπτωση η αναγνώριση της επιστημονικής κοινότητας πιστοποιείται με την είσοδο του μαθήματος της Σ.Π. στα προγράμματα σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων αλλά και με άλλα βήματα που έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση. Βλ. κεφ. Η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα, σελ. 9 (της παρούσας εργασίας).

³²² 2^ο Συνέδριο της CESE, «*Η Γενική Εκπαίδευση σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο*», Βερολίνο 1965

³²³ 4^ο Συνέδριο της CESE, «*Ανάπτυξη προγραμμάτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*», Πράγα 1969

ειδικότερα κατά τις δεκαετίες του '50 και '60,³²⁴ το Διεθνές Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης στη Γενεύη,³²⁵ το 8^ο Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής στο Ζάγκρεμπ³²⁶ και το Διεθνές Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής στη Νίκαια της Γαλλίας,³²⁷ το συνέδριο για την «τεχνολογική εκπαίδευση», το 12^ο Συνέδριο της CESE στην Αμβέρσα³²⁸ και το 3^ο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος στα Χανιά,³²⁹ τα συνέδρια για την «εκπαίδευση των εκπαιδευτικών», το 1^ο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος,³³⁰ και το 5^ο Συνέδριο της CESE.³³¹

Το ενδιαφέρον για τις διεθνείς εξελίξεις στα εκπαιδευτικά ζητήματα ήταν πάντοτε επίκαιρο και επιτακτικό. Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται όχι μόνο από το πλήθος των μελετών της παραπάνω κατηγορίας αλλά και από την υπερεκπροσώπηση μελετών με θεματολογικό προσανατολισμό από διάφορα «θέματα παιδείας». Η κατηγορία αυτή θεματολογικού προσανατολισμού των ελληνικών συγκριτικών μελετών περιλαμβάνει μελέτες και κείμενα με ευρύτερο παιδαγωγικό ενδιαφέρον, «χαλαρότερη» τεκμηρίωση και μεθοδολογική συνέπεια. Ειδικότερα η θεματολογική κατηγορία, «θέματα παιδείας», περιλαμβάνει μελέτες και κείμενα που ασχολούνται με γενικότερα διεθνή θέματα παιδείας, όπως για παράδειγμα: τον αλφαριθμητισμό,³³² τα Παιδαγωγικά Ινστιτούτα,³³³

³²⁴ Διεθνές Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης, «Περί της οργάνωσης για την προσχολική αγωγή», Γενεύη, Ιούλιος 1961, 8^ο Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής, Ζάγκρεμπ, Ιούλιος – Αύγουστος 1960, Διεθνές Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής, Νίκαια της Γαλλίας, 1963

³²⁵ Διεθνές Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης, «Περί της οργάνωσης για την προσχολική αγωγή», Γενεύη, Ιούλιος 1961

³²⁶ 8^ο Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής, Ζάγκρεμπ, Ιούλιος – Αύγουστος 1960

³²⁷ Διεθνές Συνέδριο Προσχολικής Αγωγής, Νίκαια της Γαλλίας, 1963

³²⁸ 12^ο Συνέδριο της CESE, «Οι επιπτώσεις της Τεχνολογίας στην Κοινωνία και την Εκπαίδευση. Μια συγκριτική προσέγγιση», Αμβέρσα 1985

³²⁹ 3^ο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, «Τεχνολογία και εκπαίδευση», Χανιά, Οκτώβριος 1987

³³⁰ 1^ο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, «Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών», Αθήνα, Σεπτέμβριος 1983

³³¹ 5^ο Συνέδριο CESE, «Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών», Στοκχόλμη 1971

³³² Ο αλφαριθμητισμός αποτελεί ένα από τα συνηθέστερα θέματα της θεματολογικής αυτής κατηγορίας. Ειδικότερα ο διάλογος γύρω από το ζήτημα του «αναλφαριθμητισμού» έχει ξεκινήσει από αρκετά νωρίς. Ενδεικτικά αναφέρουμε το 27^ο Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης, που οργάνωσε το Διεθνές Γραφείο Αγωγής σε συνεργασία με την UNESCO, 6-17 Ιουλίου 1964 στην Γενεύη, με τίτλο «Ο αναλφαριθμητισμός» αλλά και το πλέον πρόσφατο «World Conference on Education for All», Jomtien, Thailand, March 1990. Παράλληλα συνεχίζονται αλλά και διευρύνονται οι διαστάσεις της συζήτησης σχετικά με το ζήτημα του αλφαριθμητισμού. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το θέμα του «αλφαριθμητισμού στους ενήλικες» το οποίο και θίγεται εκτενώς στο *Comparative Education Review*, 34/1(1990).

³³³ Ένα άλλο εξίσου σημαντικό θέμα διαλόγου, ειδικότερα για τις δεκαετίες του '70 και του '80 αποτέλεσε ο θεσμός του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του ρόλου του στα διάφορα εκπαιδευτικά συστήματα. Ο διάλογος αυτός θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να πούμε πως προοιωνίζει την μετέπειτα

θέματα αξιολόγησης, τη θέση του εκπαιδευτικού,³³⁴ τις σχολικές βιβλιοθήκες, τον επαγγελματικό προσανατολισμό,³³⁵ κ.α. Το σύνολο των μελετών (συνολικά 57 μελέτες) αυτής της θεματολογικής κατηγορίας αφενός επιβεβαιώνει την με κάθε τρόπο και μέσο επικοινωνία του ελληνικού παιδαγωγικού κόσμου με τις διεθνείς εξελίξεις αλλά και αφετέρου την **«καθήλωση» / εμμονή** της ελληνικής συγκριτικής έρευνας σε **περιγραφικές και «δημοσιογραφικές» μελέτες.**

σύσταση και καθιέρωση του ελληνικού Παιδαγωγικού Ινστιτούτου με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1982.

³³⁴ Με το θέμα αυτό ασχολήθηκε το Συνέδριο της Παγκόσμιας Συνομοσπονδίας των Οργανώσεων των Εκπαιδευτικών (W.C.O.T.P.), *«Η θέση του εκπαιδευτικού»*, Ολλανδία 1960

³³⁵ βλ. Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Ρώμης, *«Σχολικός Προσανατολισμός»*, 22 Μαΐου 1961.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV: Ο θεματολογικός προσανατολισμός των Συγκριτικών Μελετών.

	Προσχολική Αγωγή	Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	Μέση Εκπαίδευση	Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	Τεχνική & Επαγγελματική Εκπαίδευση	Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών	Ειδική Αγωγή	Εκπαιδευτική Πολιτική
1953-1959	6	4	5	2	-	4	1	7
1960-1969	2	1	1	-	3	1	1	2
1970-1979	-	5	5	-	2	3	1	2
1980-1989	-	-	4	2	12	9	2	7
1990-1998	-	6	5	3	1	6	2	4
	Δομή & Διάθροση Εκπαίδευσης	Παιδεία Ομογενών	Εκπαίδευση Ενηλίκων	Ενιαίο Σχολείο	Νέα Αγωγή	Γνωστικά Αντικείμενα	Θέματα Παθδείας	Διήγωση Εκπαίδευση
1953-1959	2	1	-	1	5	2	9	-
1960-1969	22	3	2	-	-	-	16	-
1970-1979	2	5	4	-	2	2	9	-
1980-1989	21	1	1	12	1	5	16	1
1990-1998	5	2	-	1	-	2	17	-

Από την άλλη δεν λείπουν μελέτες που ασχολούνται με θέματα της «**νέας αγωγής**» αλλά και του «**ενιαίου σχολείου**». Ειδικότερα, μάλιστα, για την δεύτερη θεματολογική κατηγορία του «**ενιαίου σχολείου**» φαίνεται ότι ενώ η συζήτηση για την καθιέρωσή του είχε αρχίσει από την δεκαετία του '80³³⁶ με αποκορύφωμα το 2^ο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη με τίτλο «*Το ενιαίο σχολείο, διεθνείς εμπειρίες και ελληνικές προοπτικές*»,³³⁷ αλλά και νωρίτερα με το 8^ο Συνέδριο της CESE στο Λονδίνο «*Πολλαπλότητα και Ομοιογένεια στην εκπαίδευση*»,³³⁸ η καθιέρωση του επιτεύχθηκε τελικά και με την μορφή που επιτεύχθηκε, αρχικά με την καθιέρωση του Ενιαίου Πολυκλαδικού Λυκείου την δεκαετία του '80 και αργότερα με την μορφή του Ενιαίου Λυκείου μόλις στα τέλη της δεκαετίας του '90. Αυτό ωστόσο που έχει ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ενώ καθόλη την δεκαετία του '80 υπάρχει ένας έντονος διάλογος για την δομή, την λειτουργία αλλά και τα προβλήματα του ενιαίου σχολείου στις χώρες στις οποίες αυτό έχει καθιερωθεί ως θεσμός, στην Ελλάδα μόλις τα τελευταία χρόνια επιχειρείται η καθιέρωση του χωρίς όπως φαίνεται να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη ο προγενέστερος προβληματισμός. Και αυτό γιατί ενώ η καθιέρωση του ενιαίου σχολείου θα έπρεπε όπως διακηρύττει, να υπηρετεί την εκδημοκρατικοποίηση της εκπαίδευσης στη βάση της «*ισότητας των ευκαιριών*», αυτή έρχεται να «*θεραπεύσει*» πληγές της προηγούμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και ειδικότερα του τρόπου εισαγωγής στη τριτοβάθμια εκπαίδευση.³³⁹

Από την «*ανάγνωση*» του ΠΙΝΑΚΑ IV μπορεί κανείς να επισημάνει επίσης την σταθερή, αν και σχετικά μικρή και πρόσφατη, εκπροσώπηση θεμάτων της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, όπως είναι η «*παιδεία των ομογενών*» και η «*δίγλωσση εκπαίδευση*». Τα θέματα αυτά, ιδιαίτερα επίκαιρα τις τελευταίες δύο δεκαετίες θα απασχολήσουν τον ελληνικό παιδαγωγικό κόσμο και ο διάλογος γύρω από τα ζητήματα

³³⁶ βλ. Κασσωτάκης Μ. (συν. Πυργιωτάκης Ι.), *Ισότητα ευκαιριών πρόσβασης στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο, 1988, Γκότοβου Α., *Παιδαγωγική Αλληλεπίδραση*, Αθήνα, 1985, Γκότοβου Α. & Παπακωνσταντίνου Π. & Φραγκουδάκη Α., *Ενιαίο Λύκειο. Καινούργιες προσδοκίες και παλιές προϋποθέσεις*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 7, 1982, σ.σ. 25-42, Κάζαμίας Α., *Ενιαίο Σχολείο και Ενιαία Παιδεία στις Η.Π.Α. Κοινωνιοϊστορική και κριτική θεώρηση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ. 5, 1986, σ.σ. 199-216

³³⁷ 2^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, «*Το ενιαίο σχολείο, διεθνείς εμπειρίες και ελληνικές προοπτικές*», Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος & Δεκέμβριος 1985

³³⁸ 8^ο Συνέδριο CESE, «*Πολλαπλότητα και ομοιογένεια στην εκπαίδευση*», Λονδίνο 1977

³³⁹ βλ. Κασσωτάκης Μ. (συν. Πυργιωτάκης Ι.), *Ισότητα ευκαιριών πρόσβασης στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο,

αυτά θα ενταθεί ακόμα περισσότερο.³⁴⁰ Ειδικότερα στη χώρα μας σημαντική ώθηση έδωσε το πρόσφατο Πανελλήνιο – Πανομογενειακό Συνέδριο στα πλαίσια του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» στο Ρέθυμνο Κρήτης.³⁴¹ Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέπουμε επίσης την σημαντική συμβολή μιας σειράς Διεθνών Συνεδρίων με παρόμοιο προβληματισμό που προϋπήρξαν. Ενδεικτικά αναφέρουμε το 11^ο Συνέδριο της CESE στο Βύρτζμπουργκ,³⁴² το 17^ο Συνέδριο της CESE στην Αθήνα,³⁴³ της CIES στη Νέα Υόρκη,³⁴⁴ το 14^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας στο Μόντρεαλ,³⁴⁵ το 12^ο Διεθνές Συνέδριο της World Association for Educational Research στο Ρέθυμνο,³⁴⁶ το Διεθνές Συνέδριο στη Φινλανδία³⁴⁷ και το Διεθνές Συνέδριο της Unesco στο Manchester.³⁴⁸ Το σύνολο τω παραπάνω διεθνών συνεδρίων καταδεικνύει και την -από καιρό- ανάπτυξη ενός νέου αλλά συνάμα και προκλητικού πεδίου μελέτης στο χώρο των Επιστημών της Αγωγής. Ειδικότερα για την Συγκριτική Παιδαγωγική το πεδίο αυτό θα αποτελέσει έναν χώρο για ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές και εννοιολογικές προσεγγίσεις σύγχρονων και μελλοντικών συγκριτικών ερευνών.³⁴⁹

Ένα άλλο σημαντικό αντικείμενο έρευνας στις μέρες μας αποτελεί η «εκπαίδευση ενηλίκων», η οποία ωστόσο κατά τα φαινόμενα δεν αποτελεί ακόμα

1988, Κασσωτάκης Μ. & Παπαγγελή-Βουλιούρη Δ., *Για μια θέση στα τριτοβάθμια ιδρύματα: Οι διαδικασίες πρόσβασης στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1997

³⁴⁰ Ο διάλογος αυτός θα τροφοδοτηθεί από μια σειρά δημοσιεύσεων και συγγραφικών έργων: Δαμανάκης Μ., *Πολυπολιτισμική – Διαπολιτισμική Αγωγή, Αφετηρία, Στόχοι, Προοπτικές*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ. 16, 1989, σ.σ. 75-87, Δαμανάκης Μ., *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1987, Δαμανάκης Μ., *Η εκπαίδευση των παλινοστώντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1997, Μάρκου Γ., *Εισαγωγή στην Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα, 1995

³⁴¹ Πανελλήνιο – Πανομογενειακό Συνέδριο, ΥΠΕΠΘ / Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Κρήτης, «Ελληνόγλωσσα εκπαίδευση στο εξωτερικό», Ρέθυμνο, 26-28 Ιουνίου 1998

³⁴² 11^ο Συνέδριο της CESE, «Εκπαίδευση και η πολλαπλότητα των πολιτισμών. Η συμβολή της Συγκριτικής Εκπαίδευσης», Βύρτζμπουργκ 1983

³⁴³ 17^ο Συνέδριο της CESE, “*Education and the Structure of the European Space. Centre-Periphery, North-South, Identity-Otherness*”, Αθήνα, 13-18 Οκτωβρίου, 1996

³⁴⁴ “*Bringing Culture Back In*”, 1988 CIES Annual Meeting, Buffalo, New York, March 18-22, 1988

³⁴⁵ 14^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας, “*Race, Ethnicity and Education: Assessing the Impact of Research*”, Μόντρεαλ του Καναδά, 27 Ιουλίου – 1 Αυγούστου, 1998

³⁴⁶ 12^ο Διεθνές Συνέδριο της World Association for Educational Research, “*Education of Ethnic Minorities. Unity and Diversity*”, Ρέθυμνο, 9-12 Μαΐου, 1977

³⁴⁷ “*Education, Knowledge and Culture*”, Department of Sociology, University of Joensuu, Finland, June 16-18, 1997

³⁴⁸ “*Pupils of Tomorrow: Learning from Diversity*”, Conference supported by Unesco, The Manchester Metropolitan University, Didsbury School of Education, July 13-17, 1997

ισχυρό πόλο έλξης των ελληνικών συγκριτικών μελετών. Και αυτό γιατί αναφορές για την εκπαίδευση των ενηλίκων γίνονται και στις συνολικές αναλύσεις των ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, με αποτέλεσμα οι επιμέρους και εξειδικευμένες έρευνες για το πεδίο αυτό μελέτης να απουσιάζουν –προς το παρόν– από την ελληνική συγκριτική αρθρογραφία. Το γεγονός ότι έξι (6) από τις επτά (7) μελέτες της θεματολογικής αυτής κατηγορίας δημοσιεύονται την δεκαετία του '60 και '70, θα μπορούσε να σημαίνει την σημαντική επίδραση που άσκησε ο διεθνής διάλογος για την *εκπαίδευση των ενηλίκων* ενδεικτικά αναφέρουμε το 27^ο Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης στη Γενεύη³⁵⁰ και το 6^ο Συνέδριο της CESE στο Φρασκάτι³⁵¹ αλλά και την μετέπειτα ενσωμάτωση του πεδίου αυτού έρευνας σε γενικότερες αναλύσεις ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων στον ελληνικό παιδαγωγικό κόσμο. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται μόνο στο συγκεκριμένο αντικείμενο έρευνας, αλλά εμφανίζεται και αλλού π.χ. εκπαίδευση εκπαιδευτικών.

Ένα από τα πλέον πολυδιάστατα αντικείμενα μελέτης αποτελούν οι μελέτες που αναφέρονται σε θέματα **«εκπαιδευτικής πολιτικής»**. Η κριτική ανάλυση και ερμηνεία των ξένων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, τάσεων και πρακτικών, αποτελεί μια θεματολογική κατηγορία ανάλυσης που προϋποθέτει την εξαιρετική γνώση, όχι μόνο των εκπαιδευτικών εξελίξεων της εκάστοτε χώρας που αναλύεται, αλλά πολύ περισσότερο των ιδιαίτερων συνθηκών και μεταβλητών που τις προσδιορίζουν (εθνικός χαρακτήρας). Η διαπίστωση αυτή δικαιολογεί ίσως την έλλειψη πολλών μελετών στο χώρο αυτό. Αντίθετα, οι όποιες μεταβολές της εκπαίδευσης σε πολιτικό επίπεδο μεταφέρονται υπό την μορφή τεκμηρίωσης σε γενικότερες αναλύσεις εθνικού χαρακτήρα που προσεγγίζουν την θεματολογική κατηγορία της δομής και της διάρθρωσης ξένου εκπαιδευτικού συστήματος.

Τέλος η θεματολογική κατηγορία των **«γνωστικών αντικειμένων»** περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν είτε την σύγκριση σχολικών εγχειριδίων μεταξύ διαφόρων κρατών, είτε αναλύσεων του τρόπου και των μεθόδων διδασκαλίας διαφόρων γνωστικών αντικειμένων σε διάφορες χώρες. Το δεύτερο μάλιστα μέρος των αναλύσεων των μεθόδων διδασκαλίας διαφόρων γνωστικών αντικειμένων, αποτέλεσε για τον

³⁴⁹ Η διαπολιτισμικότητα ως νέα και πολυδιάστατη κατηγορία ανάλυσης αποτελεί το κομβικό σημείο αναφοράς για το αντικείμενο των ερευνών της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και ίσως ενός *«νέου παραδείγματος»* της. βλ. Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική*,..., οπ.π., σελ. 105

³⁵⁰ 27^ο Συνέδριο Δημόσιας Εκπαίδευσης, *«Η εκπαίδευση των ενηλίκων»*, 6-17 Ιουλίου, Γενεύη

ελληνικό παιδαγωγικό κόσμο, ιδιαίτερα τις δεκαετίες του '50 και '60, ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αλλά και σημαντικό κομμάτι της γενικότερης δραστηριοποίησης του στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι της χώρας. Το γεγονός άλλωστε αυτό καταμαρτυρείται από την οργάνωση και την διεξαγωγή πλήθους τοπικών (σε επίπεδο επαρχίας ή νομού) συνεδρίων με ανάλογη θεματολογία.³⁵²

Κάτω από αυτές τις συνθήκες είναι φανερό ότι για τον έλληνα συγκριτικό της εκπαίδευσης, αλλά και όχι μόνο για αυτόν, η «πρακτική πλευρά» των εκπαιδευτικών γεγονότων ή φαινομένων, φαίνεται να παρουσιάζει αρκετά μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο μέτρο που αυτή αποκαλύπτει τρέχοντα εκπαιδευτικά προβλήματα και ζητήματα των σύγχρονων κοινωνιών, τα τοποθετεί στο «συγκείμενο» τους, με σκοπό να τα κατανοήσει, να τα συσχετίσει και να τα ερμηνεύσει.

4.1.2.2. Συζήτηση

Η κατηγορία ανάλυσης των συγκριτικών μελετών αποτελεί, όπως φαίνεται από την παρούσα εργασία, το μεγαλύτερο κομμάτι της ελληνικής «συγκριτικής αρθρογραφίας», ενώ η επιμέρους κατηγορία ανάλυσης της «παρουσίασης και ανάλυσης ξένου εκπαιδευτικού συστήματος» συγκεντρώνει την πλειοψηφία των συγκριτικών μελετών. Η τάση αυτή δεν αποτελεί «χαρακτηριστικό» της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αλλά εντοπίζεται και σε διεθνές επίπεδο. Το φαινόμενο αυτό επιβεβαιώνει τον γενικότερο προσανατολισμό

³⁵¹ 6^ο Συνέδριο της CESE, «Επανερχόμενη Εκπαίδευση. Έννοιες και πολιτικές για την δια βίου εκπαίδευση», Φρασεάτι 1973

³⁵² Την δεκαετία του '50 και '60, αλλά και όχι μόνο, διεξάγονται μια σειρά από παιδαγωγικά συνέδρια στην ελληνική επαρχία όπου μεταξύ των διαφόρων θεμάτων που συζητούνται είναι και οι μέθοδοι διδασκαλίας συγκεκριμένων γνωστικών αντικειμένων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα Παιδαγωγικά Συνέδρια της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Βέροιας, «Σκοπός και σημασία του μαθήματος της Ιστορίας και διδακτικά αρχαί προσφοράς της διδασκτέας ιστορικής ύλης εις τας δύο ανωτέρας τάξεις», 1952, στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 8, 1953, σελ. 375, Συνέδριο Νευροκοπίου (1954), «Η Διδασκαλία της Γεωγραφίας», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 4, 1953, σελ. 193, Συνέδριο του Νεστορίου (1960), «Επί της έννοιας του μαθήματος της Έκθεσης», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 10, 1960, σελ. 458, Συνέδριο της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Αμφιλοχίας (1961), «Πορίσματα επί του μαθήματος της Φυσικοχημείας», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 11, 1961, σελ. 507, Συνέδριο της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Χανίων (1965), «Η ενιαία συγκεντρωτική διδασκαλία», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 2/3, 1965, σελ. 151, Συνέδριο της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Γιαννιτών, «Εισηγήσεις επί του Θρησκευτικού μαθήματος», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 7/8, 1965, σελ. 377, Συνέδριο της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Άρτας (1962), «Το μάθημα της Πατριδογνωσίας και της Γεωγραφίας», στο: *Εκπαιδευτική Κίνησης Εσωτερικού*, περ. Σχολείο και Ζωή, τ. 9, 1962, σελ. 497, κ.ο.κ.

προς τα πρακτικά ζητήματα της εκπαίδευσης που πρέπει να ταξινομηθούν, να κατηγοριοποιηθούν, να αναλυθούν και να ερμηνευθούν στο «συγκείμενο» τους.

Ωστόσο, το σημείο που φαίνεται να υστερούν, όχι μόνο ποσοτικά, αλλά και ποιοτικά οι Συγκριτικές Μελέτες, είναι η ελλιπής εκπροσώπηση μελετών που συγκρίνουν ξένα ή και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ή κάποιο φαινόμενο / γεγονός με άλλα ξένα ή ξένα εκπαιδευτικά συστήματα ή φαινόμενα / γεγονότα. Στο σημείο αυτό είναι εμφανής η διαφορά της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής σε σχέση με τη διεθνή Συγκριτική Παιδαγωγική. Και αυτό γιατί, δυαδικές, τριαδικές ή πολλαπλές συγκρίσεις απαιτούν επαρκή μεθοδολογική κατάρτιση και συνέπεια καθώς επίσης και άριστη γνώση των μεθοδολογικών εργαλείων του πεδίου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, γνώση των χωρών που συγκρίνονται, γνωριμία με επιμέρους εκπαιδευτικές πολιτικές τους, κ.α., στοιχεία τα οποία δεν εντοπίζει κανείς στις απαρχές της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Εξάλλου δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ελλήνων ερευνητών, την εποχή αυτή, αγνοεί την ύπαρξη του πεδίου μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και υπό αυτές τις συνθήκες, οι όποιες αναλύσεις και μελέτες τροφοδοτούνται κυρίως από την διάθεση του ελληνικού παιδαγωγικού κόσμου «να γνωρίσει τι συμβαίνει έξω από τα σύνορα της χώρας του», συνεπικουρούμενο από τον «οικείο χαρακτήρα»³⁵³ της σύγκρισης και της «συγκριτικής περιέργειας».³⁵⁴

Υπό αυτή την έννοια, και έχοντας υπόψη μας τα χαρακτηριστικά της προεπιστημονικής φάσης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής του 19^{ου} αιώνα,³⁵⁵ θα αποτελούν κομμάτι της ιστορίας και της πορείας της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, τόσο οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις, από διάφορες χώρες του κόσμου, του **Δ. Πλατανιά** στο περιοδικό *Σχολείο και Ζωή* αλλά και η πληροφόρηση που καλύπτεται συνοπτικά με μια τυπογραφική παράγραφο για τις διεθνείς εκπαιδευτικές εξελίξεις από τον **Γ. Ζομπανάνη** στη στήλη *Διεθνής Εκπαιδευτικής Κίνησης* στο ίδιο περιοδικό, όσο και το πλήθος των «περιγραφικών και δημοσιογραφικών» αναλύσεων για τα εκπαιδευτικά συστήματα, φαινόμενα ή γεγονότα των ξένων χωρών.

³⁵³ Ματθαίου Δ., *Η Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Θεωρήσεις και Ζητήματα*, ο.π., σ.σ. 15-20

³⁵⁴ Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στην Συγκριτική Παιδαγωγική. Τόποι και Τρόποι, Τομές και Παραδείγματα*, ο.π., σελ. 21

³⁵⁵ βλ. Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική θεμελίωση*, ο.π., σ.σ. 19-21

Κάτω από αυτό το ερμηνευτικό πρίσμα και αναζητώντας τις απαρχές της διαδρομής και της πορείας της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, δεν μπορεί κανείς να μην επισημάνει την σημαντική επίδραση που άσκησαν το **Διεθνές Γραφείο Αγωγής** στην Γενεύη της Ελβετίας, ως «εκπαιδευτικό όργανο» της Unesco, καθώς επίσης και ο Pedro Rossello, ο οποίος την ίδια περίοδο δίδασκε στη Γενεύη το μάθημα της «Συγκριτικής Παιδαγωγικής». Ειδικότερα μάλιστα την δεκαετία του '50 και '60 εμφανίζεται ένα έντονο ενδιαφέρον των ελλήνων μελετητών,³⁵⁶ οι οποίοι, άλλοτε σαν εκπαιδευόμενοι φοιτητές και άλλοτε σαν μετεκπαιδευόμενοι δάσκαλοι, θα κάνουν λόγο για τα εκπαιδευτικά ζητήματα της Ελβετίας με επίκεντρο ενδιαφέροντος κυρίως το Διεθνές Γραφείο Αγωγής. Αυτό αποτελεί ίσως και μια ερμηνεία της έντονης αριθμητικής παρουσίας, κατά την διάρκεια των δεκαετιών του '50 και '60, των αναλύσεων που αφορούσαν και παρουσίαζαν το σύστημα, φαινόμενο ή γεγονός της εκπαίδευσης της **Ελβετίας**, αλλά και την μετέπειτα (δεκαετία '70, '80, '90) «σιωπή» για το ελβετικό εκπαιδευτικό σύστημα και τη «στροφή» της Συγκριτικής Παιδαγωγικής σε εκπαιδευτικά συστήματα ή φαινόμενα ή γεγονότα άλλων χωρών.

Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης για την αντίληψη που έχουμε διαμορφώσει νωρίτερα: ότι δηλαδή η χώρα που αναλύεται και παρουσιάζεται αποτελεί και τον συνηθέστερο προσορισμό για την απόκτηση πτυχιακών αλλά και μεταπτυχιακών τίτλων.³⁵⁷ Προς τη κατεύθυνση αυτή συνηγορούν αλλά και την ενισχύουν επίσης οι χώρες - προσορισμοί των **εκπαιδευτικών ανταλλαγών** μέσω διαφόρων προγραμμάτων (Erasmus, Tempus, Eurydike) στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης. Η συντριπτική

³⁵⁶ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μελετών για το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελβετίας θα δημοσιευθούν κυρίως την δεκαετία του '50 και '60.

βλ. Κυριαζιγίδης Ι., Η σχολική οργάνωσις εν τω Καντονίω της Γενεύης και τα εξ' αυτής δι' ημάς πορίσματα, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.8/9, 1954, σ.σ. 344-353, Κυριαζιγίδης Ι., Η σχολική οργάνωσις εν τω Καντονίω της Γενεύης. Γ' Ανώτατη εκπαίδευσις, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1955, σ.σ. 18-26, Μαριέτου Σ., Τα ιδρύματα θεραπευτικής παιδαγωγικής στην Ελβετία, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1954, σελ. 468-471, Γάκη Μ., Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Λωζάννης, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1959, σ.σ. 406-410, Γάκη Μ., Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Λωζάννης, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1959, σ.σ. 451-453, Πετρούτσου Μ., Τα νηπιαγωγεία εις το Βέλγιον και η Maison des Petits εις την Γενεύην, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1956, σ.σ. 359-364, Μπαλαχάμης Π., Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ελβετίας, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7, 1968, σ.σ. 330-334

³⁵⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σύμφωνα με στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας της Τράπεζας της Ελλάδος, το 4,1% των ελλήνων φοιτητών του εξωτερικού φοιτούσαν στην Ελβετία και το 27,2% στη γειτονική Αυστρία. Την ίδια περίοδο το αντίστοιχο ποσοστό για την Αγγλία και Γαλλία ήταν 6,4% και 5,1% αντίστοιχα. βλ. Κιτσαράς Ι., Το πρόβλημα των εν τη αλλοδαπή σπουδάζοντων, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1964, σελ.367-374

πλειοψηφία της εκπαιδευτικής κινητικότητας των ευρωπαϊκών χωρών, επομένως και την Ελλάδα, προς τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφορά τις χώρες της Γερμανίας, Γαλλίας και Αγγλίας, εκείνες δηλαδή που αντίστοιχα υπερεκπροσωπούνται και απολαμβάνουν την μεγαλύτερη προσοχή των ελλήνων μελετητών.³⁵⁸

Υπό αυτές τις συνθήκες, συνθήκες-ευκαιρίας και ευκολίας, δεν είναι τυχαία όχι μόνο η γεωγραφική κατεύθυνση του ελληνικού συγκριτικού ενδιαφέροντος, αλλά και τα ίδια τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και το είδος των μελετών που διογκώνουν αριθμητικά σε μεγάλο βαθμό τις περιγραφικές μελέτες, μελέτες με ασαφές και γενικό περιεχόμενο, που ασχολούνται με γενικότερα **θέματα της παιδείας**. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι ακόμα και στις περιπτώσεις που επιχειρείται η παρουσίαση και ανάλυση ενός ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, φαινομένου ή γεγονότος, αυτό γίνεται περιγραφικά για το συνολικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας που αναλύεται και όχι για ένα επιμέρους εκπαιδευτικό γεγονός ή φαινόμενο. Η πρακτική αυτή έχει άμεση επίπτωση στα ποιοτικά και ερμηνευτικά στοιχεία των μελετών αυτών κατατάσσοντας το μεγαλύτερο μέρος της κατηγορίας ανάλυσης των Συγκριτικών Μελετών, στο χώρο της προεπιστημονικής και περιγραφικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε το γεγονός ότι από την «ανάγνωση» του υλικού της έρευνας υπάρχει μια πρόσφατη και σημαντική στροφή της συγκεκριμένης αρθρογραφίας των Συγκριτικών Μελετών σε περισσότερο ποιοτικά χαρακτηριστικά. Την ποιοτική αυτή στροφή προσυπογράφουν η επαρκέστερη βιβλιογραφική τεκμηρίωση και μεθοδολογική συνέπεια, ο αυστηρότερος έλεγχος των συντακτικών ομάδων των περιοδικών, η πραγμάτευση νέων και προκλητικών θεματικών στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής από τους μελετητές αλλά και η ίδια η εδραίωση και αναγνώριση της Παιδαγωγικής Επιστήμης στον ελληνικό χώρο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ενότητας των Συγκριτικών Μελετών είναι ότι ο θεματολογικός τους προσανατολισμός φαίνεται να επηρεάζεται σημαντικά από το τοπικό **συγκείμενο** και παιδαγωγικό διάλογο που σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται να προσδιορίζει και να κατευθύνει το αντικείμενο του ενδιαφέροντος των ελλήνων μελετητών. Χαρακτηριστικές αυτών των περιπτώσεων θεωρούμε τα άρθρα που

³⁵⁸ βλ. Μπόμπας Α., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1994, σ.σ. 170-179, Μπόμπας Α., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1994, σ.σ. 230-240

δημοσιεύονται για την **τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση**³⁵⁹ αλλά και για τα «*δευτερεύουσας*» σημασίας γενικότερα εκπαιδευτικά ζητήματα όπως είναι η ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα.³⁶⁰

Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα των Συγκριτικών Μελετών είναι η συγκέντρωση του αντικειμένου ενδιαφέροντος στον γεωγραφικό ορίζοντα της **Ευρώπης** και ειδικότερα της **Ευρωπαϊκής Ένωσης**. Η Κύπρος η οποία αποτελεί και την μοναδική περίπτωση που εξαιρείται από την παραπάνω συλλογική το «*ενδιαφέρον*» για

³⁵⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τα κείμενα που δημοσιεύονται την δεκαετία του '60, Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευση εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.8, 1963, σ.σ. 297-301 & Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευση εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1963, σ.σ. 375-379 & Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευση εις την Ρωσίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1963, σ.σ. 429-434

Την ίδια περίοδο, δεκαετία του '60 αρχίζει ένας έντονος διάλογος για την σκοπιμότητα ή όχι της καθιέρωσης της τεχνικής –επαγγελματικής εκπαίδευσης ενώ παράλληλα σε πολιτικό επίπεδο ολοένα και περισσότερο κερδίζει «*πόντους*» η πίστη στον οικονομικό-αναπτυξιακό ρόλο της εκπαίδευσης (θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου) και η ανάγκη στροφής προς την τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση (Ν. 4379/64). Ειδικότερα στη εισηγητική έκθεση «*επί του σχεδίου νόμου περί τεχνικής εκπαίδευσως*» αναφέρεται:

«Η οικονομική πρόοδος της χώρας ευρίσκεται εις στενήν συνάρτισιν προς την ανάπτυξιν της επαγγελματικής, ιδία της τεχνικής εκπαίδευσως, η οποία αποτελεί μιαν από τας βασικάς προϋποθέσεις της...»

Αντίστοιχα για την περίοδο της δεκαετίας του '70 δημοσιεύονται, Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργανώσεως και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1973, σ.σ. 472-477 & Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργανώσεως και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1973, σ.σ. 472-477.

Στο πολιτικό επίπεδο την αντίστοιχη περίοδο, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976/77 θα επαναφέρει στο προσκήνιο διατάξεις της προηγούμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του '64 που είχαν καταργηθεί, τροποποιηθεί και επικριθεί από τον ίδιο πολιτικό φορέα όταν ήταν στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Ειδικότερα θα κατατεθεί, με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Ράλλη, ο νόμος 576/77, «*Περί Οργανώσεως και Διοικήσεως της Μέσης Ανωτέρας Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσως*».

«Η εκπαίδευση αποτελεί επένδυση παγίου κεφαλαίου μια και δημιουργεί το απαιτούμενο για την κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας ανθρώπινο δυναμικό»

(Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασης ΠΛΑ', 23 Φεβρουαρίου 1977, σελ. 3358)

Τέλος για την περίοδο της δεκαετίας του '80 όποτε και συναντάμε τα σημαντικότερα κείμενα – άρθρα με αντικείμενο την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση, βλ. Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.1, 1985, σ.σ. 47-52 & Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.2, 1985, σ.σ. 58-67 & Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.3, 1985, σ.σ. 18-25 & Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.4, 1986, σ.σ. 45-55 & Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.7, 1986, σ.σ. 85-97.

Στο πολιτικό επίπεδο επισημαίνεται η σημασία της Τεχνικής Επαγγελματική Εκπαίδευσης για «*ανάψωση του επιπέδου της εκπαίδευσης*» αλλά και η καθιέρωση και ίδρυση των Τεχνικών Επαγγελματικών Ιδρυμάτων για την Ανώτερη βαθμίδα της Εκπαίδευσης (Ν. 1404/83).

Για τα τεκμήρια και της πηγές των παραπάνω αναφορών βλ. Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Β', εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1999

³⁶⁰ βλ. υποσημείωση 310

λόγους που έχουμε εξηγήσει και σε προηγούμενο κομμάτι της παρούσας μελέτης. Ωστόσο για να είμαστε πιο ακριβείς θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι έξι (6) από τις συνολικά δεκατέσσερις (14) μελέτες που δημοσιεύονται την δεκαετία του '90 προέρχονται από το τεύχος 82/83-1995 του περιοδικού *Σύγχρονη Εκπαίδευση* και του «ειδικού αφιερώματος» στην παιδεία της Κύπρου.

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι για ορισμένες θεματικές περιοχές υπάρχουν συγκεκριμένα εκπαιδευτικά συστήματα – «*παραδείγματα*» που προβάλλονται και αναλύονται από τους ερευνητές όπως για παράδειγμα για την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση υπάρχουν αναφορές για την πρακτική των ανατολικών χωρών για το είδος και την μορφή αυτής της αγωγής³⁶¹ ή για το ενιαίο σχολείο και τις αναφορές στις Σκανδιναβικές χώρες με παράδοση στην καθιέρωση του συγκεκριμένου τύπου σχολείου.³⁶² Ανεξάρτητα ωστόσο από τα παραπάνω, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των αναλύσεων και των παρουσιάσεων των εκπαιδευτικών τους συστημάτων. Το γεγονός αυτό εύκολα ερμηνεύσιμο, εμπεριέχει ωστόσο κινδύνους σε ότι αφορά την μονομέρεια των αναλύσεων και τη σκοπιμότητάς τους. Η διαφαινόμενη σύγκλιση, στα βασικότερα σημεία – άξονες, των εκπαιδευτικών συστημάτων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούσε να αποτελεί αιτία αλλά και συνάμα συνέπεια της παραπάνω πρακτικής. Εδώ μπορεί να εντοπίσει κανείς έναν έντονο **ωφελιμιστικό χαρακτήρα**, χαρακτηρισμός ο οποίος όχι αδικαιολόγητα θα πρέπει να αποδοθεί και στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής και της πορείας που στο μεγαλύτερο διάστημα της διαδρομής της, ακολούθησε. Το ότι αναλύονται και παρουσιάζονται τα εκπαιδευτικά συστήματα, φαινόμενα ή γεγονότα των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν το θεωρούμε ως αρνητικό, ωστόσο το γεγονός αυτό προεξοφλεί τον **ευρωκεντρικό χαρακτήρα** των Συγκριτικών Μελετών και την αντίστοιχη παραμέληση / απουσία μελετών για νέα, προικητικά (Ασία, Τέσσερις Τίγρεις) αλλά και παραδοσιακά (Λατινική Αμερική, Τρίτος Κόσμος) πεδία μελέτης της διεθνούς συγκριτικής σιηνής. Σε αυτό το

³⁶¹ Είναι εξάλλου γνωστή η παράδοση των ανατολικών χωρών για την πολυτεχνική αγωγή που αποτελεί και μέρος της γενικότερης κοσμοθεωρίας της σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής ιδεολογίας.

³⁶² Δεν πρέπει να παραβλέπουμε επίσης το γεγονός ότι ο τύπος του Ενιαίου Σχολείου προσμετράται στις διαδικασίες εκδημοκρατικοποίησης της παιδείας στα πλαίσια ενός Κράτους Πρόνοιας. Ακόμα και σήμερα από πολλούς θεωρείται ότι η πλέον υγιής εφαρμογή του Κράτους Πρόνοιας έχει επιτευχθεί στις Σκανδιναβικές χώρες και επομένως δεν θα μπορούσε και ο τύπος του Ενιαίου Σχολείου των χωρών αυτών να μην προβάλλεται ως μέρος ενός επιτυχημένου μοντέλου. βλ. Husen T., *Γιατί να εφαρμοστεί το ενιαίο σχολείο; Κάποιες σουηδικές απόψεις*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 65-75

σημείο φαίνεται ότι η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική έχει ακόμα αρκετά βήματα να διανύσει.

4.1.3. Διάφορα

Η τελευταία αυτή κατηγορία ανάλυσης της ενότητας της ελληνικής «Συγκριτικής Αρθρογραφίας», όπως έχουμε ήδη επισημάνει σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης (βλ. μεθοδολογία έρευνας), περιλαμβάνει όλες εκείνες τις μελέτες, τις έρευνες αλλά και τα κείμενα που έχουν δημοσιευθεί, στα χρονικά πλαίσια διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, που αν και δεν ανήκουν ή δεν πληρούν τα στοιχεία ένταξης σε μια από τις παραπάνω δυο κατηγορίες ανάλυσης, ωστόσο πραγματεύονται θέματα και ζητήματα που ανήκουν και εντάσσονται στα διαφέροντα και το πεδίο μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

4.1.3.1. Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση

Η τρίτη και τελευταία κατηγορία ανάλυσης της ενότητας της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας καταλαμβάνει ένα αξιοπρόσεκτο κομμάτι στο σύνολο της συγκριτικής αρθρογραφίας έτσι όπως αυτή έχει καταγραφεί και ταξινομηθεί από εμάς στα πλαίσια της διεξαγωγής της παρούσας εργασίας.

Οι κατηγορία ανάλυσης των **Διαφόρων Μελετών** (βλ. Πίνακας V.) κατέχει ένα ποσοστό 11% στο σύνολο των άρθρων της «συγκριτικής αρθρογραφίας», ποσοστό διόλου ευκαταφρόνητο και αμελητέο αν αναλογιστεί κανείς το ακόμα μικρότερο κομμάτι που καταλαμβάνει η κατηγορία ανάλυσης των μελετών με μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό. Θα πρέπει βέβαια να επισημάνουμε ότι η κατηγορία ανάλυσης των *Διαφόρων Μελετών* δεν έχει ορισμένα κεντρικά χαρακτηριστικά αλλά περισσότερο η ίδια χαρακτηρίζεται από το περιεχόμενο των ερευνών και των μελετών που την απαρτίζουν. Υπό αυτή την έννοια το περιεχόμενο των μελετών και των άρθρων αναμένεται να ποικίλει και να αποικτά ένα θεματολογικό εύρος μεγαλύτερο από αυτό που έχουμε δει σε άλλες κατηγορίες ανάλυσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Ελληνικά Παιδαγωγικά
Περιοδικά και Διάφορα

Περιοδικά	Διάφορα
Σχολείο και Ζωή	16
Παιδαγωγική Επιθεώρηση	2
Νέα Παιδεία	3
Νεοελληνική Παιδεία	1
Τα Εκπαιδευτικά	5
Σύγχρονη Εκπαίδευση	9
ΣΥΝΟΛΟ	34 (11%)

Εντούτοις, το τελευταίο μισό του αιώνα μας διακρίνουμε μελέτες με κοινό περίπου θεματολογικό περιεχόμενο. Ξεινώνοντας χρονολογικά διακρίνει κανείς μελέτες που ασχολούνται με διεθνείς οργανισμούς και ειδικότερα την Unesco.³⁶³ Το γεγονός ότι όλα τα σχετικά για την Unesco κείμενα δημοσιεύονται την δεκαετία του '50, έρχεται να επιβεβαιώσει το αντίστοιχα χρονολογικά ενδιαφέρον των Συγκριτικών Μελετών για την Ελβετία και το Διεθνές Γραφείο Αγωγής την ίδια χρονική περίοδο. Θα χρειαστεί να περάσουν δύο δεκαετίες ωστόσο επανεμφανιστούν μελέτες οι οποίες θα μπορούσαν να ενταχθούν στην θεματολογική κατηγορία των διαφόρων μελετών. Την δεκαετία του '80 αλλά και του '90 θα κυριαρχήσουν μελέτες με **ευρωκεντρικό χαρακτήρα**. Ειδικότερα τις τελευταίες δυο δεκαετίες θα δημοσιευθούν μελέτες, με σαφές περιεχόμενο και επαρκέστερη τεκμηρίωση. Μελέτες που το αντικείμενο ενδιαφέροντος τους θα στραφεί γύρω από την *αναλυτική κατηγορία* της Ευρώπης και των νέων εννοιολογικών της μορφωμάτων. Χαρακτηριστικά θα δημοσιευθούν μελέτες που θα πραγματευθούν θέματα και ζητήματα της Ευρωπαϊκής Διάστασης στην Εκπαίδευση,³⁶⁴ της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης,³⁶⁵ της εκπαίδευσης στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης,³⁶⁶ επίκαιρων

³⁶³ Ζομπανάκης Γ., *Τι είναι η UNESCO*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1953, σ.σ. 116-118
Ζαμπετάκης Ε., *Η UNESCO και η συμβολή του μαθήματος της Ιστορίας προς διεθνή κατανόηση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1956, σ.σ. 197-202

Ζαμπετάκης Ε., *Η UNESCO και η συμβολή του μαθήματος της Ιστορίας προς διεθνή κατανόηση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1956, σ.σ. 255-258

Ζούμπου Ν., *Η Unesco*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1959, σ.σ. 278-280

³⁶⁴ Ηλιάδης Ν., *Η ευρωπαϊκή διάσταση στην Εκπαίδευση και το νέο εργασιακό περιβάλλον*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 228-240

Βώρου Φ. Κ., *Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 241-256

Βώρου Φ. Κ., *Τι μπορεί να σημαίνει ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση; Που αποσκοπεί; Πως οικοδομείται;*, στο: Νέα παιδεία, τ. 71, 1994, σ.σ. 14-20

Βώρου Φ. Κ., *Τι μπορεί να σημαίνει ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση; για τους άλλους Ευρωπαίους και για μας; από τους άλλους Ευρωπαίους και από μας;*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 241-256

Ηλιού Μ., *Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Διάσταση στην εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 65, 1992, σ.σ. 20-22

Bell G (μετ. Καλογιαννάκη Π.), *Προς μία Ευρωπαϊκή Διάσταση του προγράμματος της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1992, σ.σ. 366-369

Δούκας Χ., *Ευρωπαϊκή Διάσταση – Ελληνική Εκπαίδευση. Τα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά προγράμματα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 93, 1997, σ.σ. 43-51

³⁶⁵ Ηλιού Μ., *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 62, 1992, σ.σ. 21-24

³⁶⁶ Μαραθούτη Μ.Ι., *Νέες τάσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση*, στο: Νέα Παιδεία, τ.19, 1981, σ.σ. 44-49
Παπούλια-Τζελέπη, *Διεθνείς τάσεις στην εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των δασκάλων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1984, σ.σ. 54-60

Παπούλια-Τζελέπη, *Διεθνείς τάσεις στην εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των δασκάλων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1984, σ.σ. 122-126

Κοτσιώνης Π., *Το μέλλον της Ευρωπαϊκής Εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.24, 1991, σ.σ. 72-75

Μπόμπας Λ., *Εκπαίδευση και επιμόρφωση και κατάρτιση στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 10, 1991, σ.σ. 313-317

και πολυπρισματικών εννοιών όπως ο συγκεντρωτισμός και αποκεντρωτισμός στην εκπαίδευση³⁶⁷ αλλά και διαφόρων γενικότερων ζητημάτων της παιδείας: τεχνολογία,³⁶⁸ διεθνείς οργανισμοί,³⁶⁹ ενιαίο σχολείο.³⁷⁰ Ωστόσο αυτό που έχει ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι ότι η πλειοψηφία των άρθρων αυτών, είτε εντασσόμενες στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε της Ευρώπης γενικότερα, πραγματεύονται θέματα που αφορούν την **εκπαίδευση και την κατάρτιση των εκπαιδευτικών στην Ευρώπη**, θεματική η οποία φαίνεται ότι απασχολεί σε μία σταθερή βάση τους έλληνες μελετητές. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι το ενδιαφέρον αυτό ενισχύουν, τόσο η πανεπιστημιοποίηση του διδασκαλικού επαγγέλματος την δεκαετία του '80 όσο και μια σειρά ελληνικών συνεδρίων: 1^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, «*Εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*», Αθήνα 1983, αλλά και στο εξωτερικό: 5^ο Συνέδριο CESE, «*Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών*», Στοκχόλμη 1971.³⁷¹

Ηλιού Μ., *Ο κόσμος των Εκπαιδευτικών*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 100, 1998, σ.σ. 45-48

Δαμανάκης Μ., *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 31/32, 1993, σ.σ. 32-50

Βερτοτέτη Α.Β., *Η προφορά της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και η διδασκαλία της στις Ευρωπαϊκές χώρες*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 66, 1993, σ.σ. 72-77

Μαυρογιώργος Γ., *Εκπαίδευση και όροι εργασίας των εκπαιδευτικών. Τάσεις και αντιφάσεις στην Ε.Ε.*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 73, 1993, σ.σ. 13-22

Μπόμπας Λ., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1994, σ.σ. 170-179

Μπόμπας Λ., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1994, σ.σ. 230-240

Μπόμπας Λ., *Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1996, σ.σ. 56-68

Σάββα Ε., *Ο απόηχος ενός ευρωπαϊκού σεμιναρίου για την διαπολιτισμική εκπαίδευση των συγγαμοπαίδων*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1996, σ.σ. 403-412

Αργυροπούλου Χρ., *Σύντομη ενημέρωση για τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στα ευρωπαϊκά σχολεία*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.23, 1991, σ.σ. 116-123

Γαλανόπουλος Γ., *Η εκπαίδευση στις ξένες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1993, σ.σ. 133-139

Σάββα Ε., *Προσεγγίσεις της εξέλιξης του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού ενδιαφέροντος για τα θέματα της εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8/9, 1998, σ.σ. 249-258

Δούκας Χ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 98, 1998, σ.σ. 37-44

Δούκας Χ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 99, 1998, σ.σ. 49-55

³⁶⁷ Μπόμπας Λ., *Συγκεντρωτισμός και αποκεντρωτισμός στην εκπαίδευση. Μια απόπειρα Συγκριτικής προσέγγισης*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.22, 1995, σ.σ. 79-111

³⁶⁸ Καλογιαννάκη Π., *Τεχνολογική εξέλιξη και ανάπτυξη*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 1, 1989, σ.σ. 8-17

³⁶⁹ Ηλιού Μ., *Η ελληνική εκπαίδευση και οι δραστηριότητες των διεθνών οργανισμών*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 64, 1992, σ.σ. 14-16

³⁷⁰ Ψαχαρόπουλος Γ., *Το ενιαίο σχολείο. Διεθνείς εμπειρίες*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.7, 1987, σ.σ. 195-200

³⁷¹ Για την εκπαίδευση, τους όρους εργασίας και τη θέση του εκπαιδευτικού στη ελληνική κοινωνία βλ. Πυργιωτάκης Ι., *Έλληνες δάσκαλοι. Εμπειρική προσέγγιση των συνθηκών εργασίας*, Αθήνα, 1992, Πυργιωτάκης Ι., *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992, Πυργιωτάκης Ι., *Η προσωπικότητα και ο ρόλος του εκπαιδευτικού*, στο: Σχολείο και το Σπίτι, τ. 4, 1982, σ.σ.

4.1.3.2. Συζήτηση

Η αναδίφηση, συλλογή και ταξινόμηση του υλικού της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας και ειδικότερα της κατηγορίας ανάλυσης των Διαφόρων Μελετών, κατέδειξε το σημαντικά μικρό εύρος των αναλύσεων και παραδειγμάτων της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Δεν θα ήταν άστοχο ίσως εάν κανείς θα ήθελε να μετονομάσει την τρίτη αυτή κατηγορία ανάλυσης ως κατηγορία θεμάτων και ζητημάτων της **Ευρωπαϊκής Διάστασης στην Εκπαίδευση**.³⁷² Ωστόσο έχοντας υπόψη μας το

157-160, Πυργιωτάκης Ι., *Συμβολή στη διαμόρφωση μιας Κοινωνιολογίας του Έλληνα δασκάλου*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 23, 1982, σ.σ. 52-76

³⁷² Κατά την πορεία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, η εκπαίδευση κατέχει σημαντικό ρόλο (ειδικότερα τις τελευταίες δύο δεκαετίες) ενώ καλείται να διαδραματίσει ακόμα σημαντικότερο. Ένα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της παιδαγωγικής επιστήμης και ακόμα περισσότερο για την Συγκριτική Παιδαγωγική, είναι να παρακολουθεί το διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό-ιστορικό γίνεσθαι και να αναπροσαρμόζει κάθε φορά τη δομή και την οργάνωση του εκάστοτε εκπαιδευτικού συστήματος στα νέα δεδομένα. Δεν είναι δυνατόν, κατά συνέπεια, η Συγκριτική Παιδαγωγική να μείνει έξω από τις εξελίξεις που εκτυλίσσονται τις τελευταίες δεκαετίες στην ευρωπαϊκή ήπειρο και συνίσταται στη βαθμιαία οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ένωση της Ευρώπης. Το γεγονός ότι η εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν αποτέλεσε αντικείμενο ενδιαφέροντος τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της, εξηγείται αφενός από τον ηγεμονισμό του οικονομικού παράγοντα και αφετέρου από την αδυναμία των ειδικών σε θέματα διεθνούς δικαίου να συμφωνήσουν ως προς το εάν η Κοινότητα μπορούσε να ενεργήσει στο τομέα της εκπαίδευσης ή αν αντιθέτως αυτό απαγορευόταν από το κείμενο των ιδρυτικών συνθηκών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Ενώ η αρχική συνθήκη της Ρώμης λοιπόν δεν προέβλεπε τη συνεργασία των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο τομέα της εκπαίδευσης, η συνεργασία ήταν και είναι αυτονόητη. Επισημοποιήθηκε αργότερα ως «*ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*» με τα κοινοτικά προγράμματα Erasmus, Lingua, Eurydice κ.α., πολύ πριν τη συστηματική καθιέρωση της. Ειδικότερα μάλιστα σήμερα «τρέχουν» τρία σημαντικά προγράμματα δράσης στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα:

Α. με προϋπολογισμό 850 εκατ. ECU μέχρι το 1999 το πρόγραμμα δράσης Socrates συγκεντρώνει τα προηγούμενα προγράμματα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση Erasmus, Lingua, Eurydice, NARIC και ARION και τα συμπληρώνει με ένα νέο πρόγραμμα για τα σχολεία, το Comenius.

Β. με προϋπολογισμό 126 εκατ. ECU μέχρι το 1999, το πρόγραμμα ανταλλαγών «Νεολαία για την Ευρώπη III»

Γ. και με προϋπολογισμό 620 εκατ. ECU το πρόγραμμα Leonardo da Vinci, στο τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης, συγκεντρώνει ήδη τα υφιστάμενα κοινοτικά προγράμματα δράσης Comett, FORCE, PETRA, Eurotecnet και IRIS.

Παράλληλα από καιρό άρχισαν και συνεχίζονται οι συζητήσεις σε συνέδρια αλλά και δημοσιεύματα-ανακοινώσεις γύρω από έννοιες όπως ευρωπαϊκή εκπαίδευση, ευρωπαϊκή κουλτούρα και κληρονομιά, ευρωπαϊκός πολιτισμός.

βλ. μερικές από τις δημοσιεύσεις για το θέμα στα ελληνικά: Βάμβουκας Μ. & Καλογιαννάκη Π. (επιμ.), *Η Ευρώπη και η Πολιτιστική κληρονομιά, το παράδειγμα των μύθων του Λαβύρινθου και του Ορφέα*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1995, Βάμβουκας Μ & Χουρδάκης Α., (επ.), *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και πρακτικές, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997 Καζαμιάς Α. & Κασσωτάκης Μ., (επ.), *Ελληνική Εκπαίδευση. Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, εκδ. Σείριος, Αθήνα, 1995 Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στην Συγκριτική Παιδαγωγική. Τόποι και Τρόποι, Τομές και Παραδείγματα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998, Καλογιαννάκη Π. & Μακράκης Β., (επ.), *Ευρώπη και Εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996, Κοσμόπουλος Α. & Υφαντή Α. & Πετρουλάκης Μ., (επ.), *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου*, εκδ.

γενικότερο διεθνή και σύγχρονο προβληματισμό³⁷³ στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής επιλέξαμε έναν πιο γενικό τίτλο (Διάφορα), προκειμένου να συμπεριλάβουμε μια σειρά μελετών, οι οποίες θεωρούμε ότι μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία αυτή. Το γεγονός ωστόσο ότι η πλειοψηφία των ερευνών πραγματεύεται συγκεκριμένες θεματολογικές περιοχές επιβεβαιώνει την εμμονή του συγκριτικού και γενικότερα παιδαγωγικού ενδιαφέροντος και θέματα που άπτονται συγκεκριμένων θεμάτων (π.χ. εκπαίδευση εκπαιδευτικών).

Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι στην συγκεκριμένη κατηγορία ανάλυσης υπάρχει μια ποιοτική διαφορά τόσο στο είδος αλλά και το βάθος των αναλύσεων, σε σχέση με άρθρα και κείμενα της κατηγορίας ανάλυσης των Συγκριτικών Μελετών. Αυτό οφείλεται κυρίως σε δύο λόγους. Ο πρώτος έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι περισσότερες αναλύσεις και μελέτες δημοσιεύονται από την δεκαετία του '80 και εξής όπου και είναι φανερό ότι τα κριτήρια δημοσίευσης αρχίζουν να γίνονται αυστηρότερα. Ο δεύτερος σχετίζεται με την ταυτότητα των συντακτών οι οποίοι κυρίως διδάσκουν στα Παιδαγωγικά Τμήματα της χώρας και όχι από μετεκπαιδευμένους στο εξωτερικό εκπαιδευτικούς, ή τέως επιθεωρητές διαφόρων βαθμίδων της εκπαίδευσης ή και ακόμα καθηγητών των πρώην Παιδαγωγικών Ακαδημιών, όπως γινόταν παλαιότερα.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει να μνημονευθεί στη παρούσα φάση, είναι το γεγονός ότι οι έλληνες μελετητές φαίνεται να συγχέουν τις έννοιες της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όταν μιλάμε για την Ευρώπη, πώς και για ποια Ευρώπη

Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990, Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, Ντελόρ Ζ., *Η Ευρωπαϊκή Πρόκληση*, Αθήνα, Δ.Ο.Λ., 1992, Unesco / ΚΕΕ, *Εκπαίδευση, ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*, Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, Πρόλογος Μ. Κασσωτάκη, Αθήνα, Gutenberg, 1998

³⁷³ Την τελευταία δεκαετία στον διεθνή συγκριτικό λόγο και προσανατολισμό κυριαρχούν νέες έννοιες / παραδείγματα που προωθούν τον επιστημονικό διάλογο και προβληματισμό του επιστημονικού αυτού χώρου. Οι κυριότερες και πιο έντονες σε αντιπαράθεσις κατηγορίες αναλύσεις / παραδείγματα στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής είναι η κουλτούρα, η σχέση της ταυτότητας – ετερότητας και του μοντέρνου - μεταμοντέρνου, του έθνους – κράτους σε μια νέα πολυπολιτισμική κοινωνία, βλ. Καλογιαννάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον Αγγλόφωνο Επιστημονικό Περιοδικό τύπο, Σύγχρονες Τάσεις και Προοπτικές*, στο: Μπουζάκης Σ.(επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σ.σ. 195-223 Ματθαίου Δ., *Η Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Θεωρήσεις και Ζητήματα*, Αθήνα, 1997

μιλάμε;³⁷⁴ Στη δικιά μας θεματολογική κατηγορία φαίνεται από έννοιες και κομβικές λέξεις-κλειδιά ότι οι έλληνες μελετητές προσδίδουν και προσεγγίζουν την αναλυτική κατηγορία της Ευρώπης κυρίως από παιδαγωγική (*ενδιαφέρον για διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης*) και πολιτική-οικονομική (*εργασιακό περιβάλλον, όροι εργασίας, «Ευρώπη δύο ταχυτήτων»*) και λιγότερο κοινωνική (*αποκέντρωση*) και πολιτιστική (*κουλτούρα, κοινωνία της γνώσης*) άποψη. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την τάση της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής να περιλαμβάνει στους κόλπους της περισσότερο άτομα και ερευνητές από τον χώρο της Παιδαγωγικής Επιστήμης και λιγότερο από τις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες. Το ελληνικό αυτό φαινόμενο έρχεται σε αντίθεση με την διεθνή πρακτική όπου η Συγκριτική Παιδαγωγική επηρεάζεται και προσδιορίζεται σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις στο χώρο των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.³⁷⁵

³⁷⁴ Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί για την *ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση* και το τι ακριβώς αυτή μπορεί να συμβολίζει. Η συζήτηση που έχει ανοίξει αφορά και το ίδιο το περιεχόμενο που προσδίδουμε στην ίδια την Ευρώπη. Πολιτικό; Πολιτιστικό; Γεωγραφικό; Ή οικονομικό;. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε την συζήτηση που έχει αρχίσει εδώ και καιρό για το πώς θα πρέπει να εκλαμβάνεται ο Ευρωπαϊκός Πολιτισμός. Και αυτό γιατί λαμβάνοντας απλά υπόψη μας τα κοινά πολιτιστικά στοιχεία των λαών προκειμένου να διαμορφώσουμε τον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό, αυτή η «ελάχιστη σύνθεση στοιχείων» θα ήταν φτωχή ως σύλληψη, όπως εξίσου φτωχή θα ήταν η συγκέντρωση των κορυφαίων στιγμών κάθε πολιτισμού ξεχωριστά, προκειμένου να φτιάξουμε ένα «εξαιρετο κοκτέιλ», χωρίς όμως σημαντικά κοινά πολιτιστικά στοιχεία. Εξάλλου η θέση που είχε εκφραστεί ότι η Ευρώπη είναι απλά η σύνθεση των χριστιανικών κρατών, έχει παρέλθει και ξεπεραστεί από τα γεγονότα. Αντίθετα μία πολυπολιτισμική Ευρώπη είναι πλέον στο προσκήνιο (σήμερα υπάρχουν έντεκα επίσημες γλώσσες και πάνω από εξήντα γλωσσικούς συνδυασμούς), καθιστώντας το ερώτημα, «για ποια Ευρώπη, σε ποια Ευρώπη μιλάμε σήμερα για την Ευρώπη;», ακόμα πιο επίκαιρο. Υπό αυτή την έννοια η *ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση* θεωρείται σήμερα μία εξαιρετικά προκλητική και για αυτό «πολυδιάστατη και ανοιχτή ιδέα», που δεν περιορίζεται μόνο σε γεωγραφικά κριτήρια αλλά οφείλει να εμπεριέχει και την κοινωνική και την πολιτιστική της διάσταση. βλ. Μπουζάκης Σ., *Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*, στο: Βάμβουκας & Χουρδάκης (επιμ.), *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σ.σ. 534-536, Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, ο.π., σ.σ. 434-445, Mialaret G., *Η Ευρώπη και η Εκπαίδευση*, στο: Ευρώπη και Εκπαίδευση, (επιμ. Π. Καλογιαννάκη- Β. Μακράκης), εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996, σελ. 55, Κωστούλα-Μακράκη Ν., *Ευρωπαϊκές μεταναστευτικές τάσεις και επιπτώσεις*, στο: Ευρώπη και Εκπαίδευση, (επιμ. Π. Καλογιαννάκη – Β. Μακράκης), εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996, σελ. 137, Βώρος Φ.Κ., *Τι μπορεί να σημαίνει Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 71, 1994, σελ. 17

³⁷⁵ Η τάση που εμφανίζει η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική σε ότι αφορά τις επιστημολογικές και μεθοδολογικές αναφορές της, οφείλεται αφενός στην όψιμη ανάπτυξη της Παιδαγωγικής Επιστήμης αλλά και στην αντίστοιχη εικόνα που παρουσίασαν αλλά και συνεχίζουν να παρουσιάζουν οι Κοινωνικές και κυρίως οι Πολιτικές Επιστήμες.

4.2 Περιγραφή και ανάλυση του υλικού «βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής» στην Ελλάδα

Από τις πρώτες συστηματικές βιβλιογραφικές παρουσίες στον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, σύμφωνα με τα ευρήματα της δικής μας έρευνας και της αναδίφησης στην ελληνική βιβλιογραφία, είναι το έργο του Ιωάννη Πετρίτη, «*Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν, Ηράκλειο, 1960*». Η έκδοση αυτή παρουσιάζει επιπρόσθετο ενδιαφέρον εφόσον έχουμε ένα δείγμα γραφής για τη Συγκριτική Παιδαγωγική που εκδίδεται στην ελληνική επαρχία και ειδικότερα στην Πεδιάδα Ηρακλείου Κρήτης.³⁷⁶

Ο Ιωάννης Πετρίτης, απόφοιτος της σχολής των Επιστημών της Αγωγής της Γενεύης (Licencie es Sciences de l' Education) φαίνεται να πραγματοποιεί κατά την διάρκεια της εκεί παραμονής του, τις πρώτες του επαφές με το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Δεν πρέπει να λησμονούμε το γεγονός ότι η Γενεύη υπήρξε την περίοδο εκείνη ένα σημαντικό κέντρο της διεθνούς έρευνας με την δραστηριοποίηση του Διεθνούς Γραφείου Αγωγής και της Unesco αλλά και της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με την καταλυτική παρουσία και συμβολή του P. Rossello. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι στο παρόν έργο «*Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν*», ελάχιστες είναι οι άμεσες αναφορές για το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, το αντικείμενο, τους σκοπούς και την μεθοδολογία της. Αντίθετα, για τον συγγραφέα, η Συγκριτική Παιδαγωγική, τουλάχιστο στο παρόν έργο, αποκτά τις διαστάσεις και το περιεχόμενο μιας συγκριτικής μελέτης, όπως την εννοεί ο Jullien, με την ευρύτερη έννοια του όρου. Η μελέτη αυτή ενδιαφέρεται για το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων στην Γαλλία και την Γενεύη και την ανάγκη επανεξέτασης και αναθεώρησης του ελληνικού αναλυτικού προγράμματος. Στα πλαίσια του έργου αυτού, και πέρα από τις οποιοσδήποτε διαπιστώσεις ή «πορίσματα» του συγγραφέα, αξίζει κανείς να εντοπίσει και να αποκρυπτογραφήσει τις θέσεις του συγγραφέα για τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος αντιλαμβάνεται την έννοια και το περιεχόμενο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ειδικότερα αξίζει να μας απασχολήσουν οι θέσεις του συγγραφέα οι οποίες εκφράζονται με τρόπο λανθάνοντα ή όχι, για τα μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα της

³⁷⁶ Αναφορές για τα εκπαιδευτικά συστήματα ξένων μπορεί κανείς να εντοπίσει σε διάφορα κείμενα ή περιοδικά ήδη από την αρχή του αιώνα, κυρίως πρόκειται για αναφορές ευκαιριακές που σχετίζονται με μορφές αγωγής και εκπαιδευτικά δρώμενα σε ξένες χώρες. Επίσης, ιστορικά μπορεί κανείς να αναφέρει τον πρώιμο ιστορικό – συγκριτικό Λόγο, βλ. Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική...*, ο.π.

Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Μέσα στο πλαίσιο αυτό μπορεί κανείς με την «ανάγνωση» του έργου του Ιωάννη Πετρίτη, να συνοψίσει τα εξής:

- Οι θέσεις του Ιωάννη Πετρίτη δεν εκφράζουν θέσεις άκριτης μεταφοράς ή «δανεισμού» ξένων εκπαιδευτικών «συνταγών». Για το ζήτημα αυτό φαίνεται να είναι σαφής.

«...τα προβλήματα σπανίως συμβαίνει να συμπίπτουν επακριβώς εις δυο χώρας, τούτο δε διότι εκάστη χώρα ευρίσκεται εις διάφορον βαθμίδα πολιτιστικής αναπτύξεως, διότι έχει το ιδιαίτερον ιστορικόν παρελθόν της και τας ιδιάζουσας κοινωνικάς ανάγκας της»³⁷⁷

Αντίθετα φαίνεται να είναι υποστηρικτής μιας προσαρμοσμένης – σταθμισμένης στις ελληνικές συνθήκες εκπαιδευτικής «μετάγμισης» από το εξωτερικό.

- Αν και εκφράζεται η πολύ ενδιαφέρουσα άποψη³⁷⁸ του συγγραφέα ότι
«...η βαθύτερα γνωριμία μας με την γαλλικήν εκπαίδευσιν θα συντελέσει εις το να γνωρίσωμεν βαθύτερον και την ημετέραν».³⁷⁹

Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι ο συγγραφέας δεν καταλήγει σ' αυτή τη διαλεκτική σχέση αντιμετωπίζοντας ισότιμα τα δυο εκπαιδευτικά συστήματα αλλά το αντίθετο θεωρεί ότι *«...η Ελληνική στοιχειώδης εκπαίδευσιν είναι θυγατήρ της γαλλικής τοιαύτης»³⁸⁰*

- Αναγνωρίζει ότι δεν είναι έργο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής η επίλυση των παιδαγωγικών προβλημάτων αλλά θεωρεί ως καθήκον της να συμβάλλει και αυτή από τη πλευρά της στην επίλυση τους.³⁸¹
- Και τέλος αναγνωρίζοντας την εν γένει δυσκολία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην εξαγωγή πορισμάτων αλλά και της αντίστοιχης απαίτησης του παιδαγωγικού κόσμου γι' αυτά (τα πορίσματα), θεωρεί

³⁷⁷ Η θέση αυτή μας παραπέμπει στο Jullien. Πετρίτης Ι., *Συμβολή εις την Συγκριτικήν Παιδαγωγικήν*, εκδ. Συλλόγου φίλων του βιβλίου Δημοδιδασκάλων περιφέρειας Πεδιάδος, Ηράκλειον, 1960, σελ. 24

³⁷⁸ Sadler-*ianή* θέση (1900), βλ. Sadler M., *How far can we learn anything of practical value...*, οπ.π., ενώ παρόμοια άποψη διατυπώνει και ο Le Thanh Khoi, *«Η μελέτη των συστημάτων των ξένων χωρών μας δίνει την δυνατότητα να κατανοήσουμε καλύτερα το εθνικό μας σύστημα, να βρούμε από τον επαρχιωτισμό και τον πνευματικό εθνοκεντρισμό...»*, στο: Mialaret G (επιμ.). *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996, σελ. 101

³⁷⁹ Πετρίτης Ι., οπ.π. σελ. 24

³⁸⁰ οπ.π., σελ. 24

³⁸¹ οπ.π., σελ 85

σιόπιμο, όπως αναφέρει, «να εγκαταλείψει» το έδαφος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, για να αφιερώσει ένα κεφάλαιο με γενικότερα πορίσματα.³⁸²

Σε ότι αφορά το ίδιο το περιεχόμενο της συγκριτικής αυτής μελέτης θα μπορούσαμε να επισημάνουμε την ύπαρξη συγκριτικών στοιχείων εκφρασμένων κυρίως σε αριθμούς και υπό τη μορφή πινάκων.³⁸³ Από την άλλη θα μπορούσε κανείς να επικρίνει την αναντιστοιχία του τίτλου του έργου και του περιεχομένου του. Χαρακτηριστικά απλά να αναφέρουμε ότι απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό κάθε άμεση αναφορά στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, κάτι που επιβεβαιώνεται και από την βιβλιογραφική τεκμηρίωση του έργου.³⁸⁴ Σε γενικές γραμμές θα χαρακτηρίζαμε το έργο αυτό σαν μια κλασική περίπτωση συγκριτικής μελέτης της προεπιστημονικής περιόδου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στη χώρα μας.

Μόλις μερικά χρόνια αργότερα από την έκδοση του έργου αυτού με αντικείμενο την Συγκριτική Παιδαγωγική, θα εντοπίσουμε μια εξαιρετικά σημαντική για την εποχή της προσπάθεια του Ιωάννη Κίτσου με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*». Σε αντίθεση με το προηγούμενο συγγραφικό έργο, στη μελέτη αυτή θα γίνει λόγος τόσο για το αντικείμενο και τους σκοπούς της «*Νέας Επιστήμης*», όσο και για την μεθοδολογία της. Έργο καθαρά «επιστημονικό» θα προσφέρει στους προσεκτικούς αναγνώστες του, έναν οδηγό, «πιλότο» για τα βασικά στάδια για την συλλογή και την επεξεργασία των συγκριτικών δεδομένων. Εκτός των παραπάνω στην παρούσα μελέτη του Ιωάννη Κίτσου θα παρουσιασθούν τα συγκριτικά ευρήματα μελετών όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στη Γενεύη και υπό την αιγίδα της Unesco για σημαντικά ζητήματα της διεθνούς εκπαίδευσης.³⁸⁵

³⁸² ο.π., σελ.86

³⁸³ Η «*πινακοποίηση*» των αποτελεσμάτων και ευρημάτων των συγκριτικών ερευνών αποτελεί κομβικό σημείο αναφοράς στη θεώρηση του Jullien (1817).

³⁸⁴ Η βιβλιογραφική τεκμηρίωση του έργου είναι γενικότερου ενδιαφέροντος και σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες ενός συγκριτικού έργου, όπως θα το βλέπαμε σήμερα, γεγονός που ωστόσο εξηγείται μερικώς από το γεγονός ότι ούτως ή άλλως το ίδιο το έργο δεν αναφέρεται μεμονωμένα στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

³⁸⁵ «*Ο προγραμματισμός της Παιδείας*» – Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1960, «*Η υποχρεωτική εκπαίδευση και η επέκτασή της*» – Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1951, «*Τα οικονομικά θέματα της εκπαίδευσης*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1955, «*Τα σχολικά διδακτήρια*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1957, «*Οι υπηρεσίες σχολικής Ψυχολογίας*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη, «*Η οργάνωση της προσχολικής αγωγής*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη

Αυτό που αξίζει κανείς να μνημονεύσει και σε αυτή την περίπτωση είναι η σημαντική επίδραση που άσκησε το Διεθνές Γραφείο Αγωγής της Γενεύης. Τόσο ο τρόπος γραφής του έργου όσο και το περιεχόμενό του, το κατατάσσει στο χώρο της επιστημονικής – θετικιστικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ωστόσο το ίδιο το έργο δεν θα μπορούσε παρά να χαρακτηριστεί ως έργο της προεπιστημονικής περιόδου της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής και αυτό για τον εξής σημαντικό λόγο. Αν και το ίδιο το έργο, σε αντίθεση με το προηγούμενο, μας παρέχει μια σημαντικά ενδιαφέρουσα οπτική για τον χώρο και το πεδίο μελέτης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αν και στις περισσότερες των περιπτώσεων υπάρχει επαρκέστερη βιβλιογραφική τεκμηρίωση των γραφέντων, ωστόσο δεν μπορεί κανείς να μην επισημάνει το γεγονός ότι το έργο στην μεγαλύτερη έκταση του παρουσιάζει τα αποτελέσματα και τα ευρήματα των συγκριτικών ερευνών του εξωτερικού. Υπό αυτό το οπτικό πρίσμα αν και το έργο παρουσιάζει

1961, «*Η οργάνωση των μονοθεσίων σχολείων*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1961, «*Η οργάνωση της Ειδικής Εκπαίδευσης των πνευματικώς ασθενικών παιδιών*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1960, «*Η μόρφωση του διδακτικού προσωπικού Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1953, «*Η μόρφωση των λειτουργών μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1954, «*Η επιθεώρηση των σχολείων*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1956, «*Η επιμόρφωση των διδασκάλων*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1962, «*Οι διεθνείς ανταλλαγές εκπαιδευτικών λειτουργών*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950, «*Τα προγράμματα μαθημάτων των Δημοτικών Σχολείων*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1958, «*Το πρόγραμμα μαθημάτων των σχολείων μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1960, «*Τα σχολικά βιβλία στοιχειώδους εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1959, «*Η δωρεάν χορήγηση σχολικού υλικού*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1947, «*Η διδασκαλία της αναγνώσεως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1949, «*Η διδασκαλία της γραφής*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1948, «*Η διδασκαλία των μαθημάτων στους μαθητάς του Δημοτικού Σχολείου*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950, «*Η μόηση των μαθητών της Στοιχειώδους Εκπαίδευσως στις Φυσικές Επιστήμες*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1949, «*Η διδασκαλία των αρχαίων γλωσσών*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη, «*Η διδασκαλία των ζωντανών γλωσσών*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη, «*Η διδασκαλία των μαθηματικών στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1956, «*Η διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών στα σχολεία μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1952, «*Η διδασκαλία της Γεωγραφίας στα σχολεία μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη, «*Η διδασκαλία της χειροτεχνίας στα σχολεία μέσης εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950, «*Η Φυσική Αγωγή στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη, «*Η διδασκαλία της Υγιεινής στα σχολεία Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσως*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950, «*Η διδασκαλία της Γεωγραφίας και η διεθνής κατανόηση*» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950, «*Η*

εξαιρετικό ενδιαφέρον και σημαντικό περιεχόμενο, εντούτοις αυτό δεν επαρκεί για να χαρακτηρίσει την προσπάθεια αυτή ως προσπάθεια ωρίμανσης του χώρου της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Θα μεσολαβήσουν 35 χρόνια, ωστόσο εντοπίσουμε την επόμενη συγγραφική προσπάθεια του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Στο μεσοδιάστημα το συγγραφικό κενό θα καλυφθεί από μεταφρασμένα έργα³⁸⁶ με σημαντικότερο όλων το *Debesse M. & Mialaret G. (μετ. Α. Τζώρτζη), Συγκριτική Παιδαγωγική, στο: Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες, τομ. 3, Αθήνα, 1984*. Το νέο αυτό έργο θα σημάνει και την είσοδο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στη φάση της ενηλικίωσης της. Θα ακολουθήσουν τα έργα: *Anweiler & Kuebart & Liege. (μετ. Δ. Θωίδης), Εκπαιδευτικά Συστήματα στην Ευρώπη, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1987, Σοκόλοβα & Κουζμίνα & Ροντιόνοφ. (μετ. Κουτσούκαλης & Καινούριος & Λαμπρινάκης, θεωρ.επ. Α. Αγγελής), Συγκριτική Παιδαγωγική, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986 και Le Thanh Khoi., Συγκριτική Παιδαγωγική, στο: Mialaret G. (μετ. Γ. Ζακοπούλου), Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996.*

Ο πρώτος τόμος της σειράς «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» με επιμελητή έκδοσης τον Σήφη Μπουζάκη θα δώσει νέα ώθηση στη Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα και θα καλύψει σε ένα σημαντικό βαθμό τις ανησυχίες και τον προβληματισμό των ελλήνων συγκριτικών της εκπαίδευσης, ενώ οι επόμενοι δύο (τόμοι) που θα ακολουθήσουν θα προωθήσουν την συζήτηση και τον διάλογο της ελληνικής συγκριτικής σκέψης. Κρίνουμε απαραίτητο να εξετάσουμε και να αναλύσουμε το τρίτομο αυτό έργο με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» ως μια και αδιαίρετη συγγραφική προσπάθεια (αν και στην έρευνα μας προσμετρούνται ως τρία (3) ξεχωριστά συγγραφικά έργα), γιατί θεωρούμε ότι η ολική θέαση τους συνδράμει στην αποκρυπτογράφηση της πορείας και της διαδρομής του ελληνικού συγκριτικού Λόγου. Υπό αυτό το πρίσμα και εξετάζοντας τον πρώτο τόμο της σειράς με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» μπορεί κανείς να επισημάνει τα εξής:

ανάπτυξη της διεθνούς συνειδήσεως στους νέους και η σχετική με τους διεθνείς οργανισμούς διδασκαλία» - Πορίσματα της Διεθνούς Διασκέψεως της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γενεύη 1950

³⁸⁶ βλέπε σελ. 26 της παρούσας μελέτης

- Την συμμετοχή στη συγγραφή του έργου καθηγητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ειδικότερα των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Το γεγονός αυτό θα κριθεί ιδιαίτερα σημαντικό για την μελλοντική ανάπτυξη του κλάδου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής αλλά και των ίδιων των Παιδαγωγικών Σχολών.
- Το περιεχόμενο του έργου αφορά την ανάλυση και παρουσίαση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων με επίκεντρο την Ευρώπη. Υπό αυτή την έννοια αναλύονται και παρουσιάζονται η διάρθρωση και η δομή των εκπαιδευτικών συστημάτων, της Γαλλίας (*Παπούλια – Τζελέπη Π. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας*) και της Γερμανίας (*Χρυσοφίδη Κ. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ο. Δ. της Γερμανίας*), ως χώρες παραδοσιακά μητροπόλεις εκπαιδευτικών τάσεων και καινοτομιών, της Κύπρου (*Παπασταύρου Α. Στ. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Κύπρου*), ως κράτους με κοινά φυλετικά και όχι μόνο χαρακτηριστικά, και της Σοβιετικής Ένωσης (*Μπουζάκης Σ. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωσης*), Ανατολικής Γερμανίας (*Μάρκου Γ. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Α. Δ. της Γερμανίας*) και Αλβανίας (*Μπουζάκης Σ. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αλβανίας*), ως χωρών του ανατολικού block και κατά συνέπεια μιας εναλλακτικής εκπαιδευτικής «πρότασης» και κουλτούρας.
- Σε ότι αφορά τη ίδια την μορφή των μελετών μπορεί κανείς να επισημάνει την ξεκάθαρη διάρθρωση / σκελετό της ύλης των μελετών, την ύπαρξη στις αναλύσεις των εκπαιδευτικών συστημάτων, διαχρονικών και σύγχρονων ιστορικών ανασκοπήσεων (ιστορική εξέλιξη), κάλυψη όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, συστηματική ανάπτυξη του προς εξέταση αντικειμένου, εντονότερο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και τέλος ολοκληρωμένη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη συμπεραίνει κανείς ότι το έργο αυτό θα θέσει έμμεσα ορισμένα κριτήρια για την μεταγενέστερη σύνταξη, συγγραφή και δημοσίευση συγκριτικών μελετών από τους έλληνες συγκριτολόγους. Στα επόμενα έργα που θα ακολουθήσουν, *Συγκριτική Παιδαγωγική II. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα* & *Συγκριτική Παιδαγωγική III. Θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση*, τα κριτήρια αυτά θα διατηρηθούν και θα γίνουν ακόμα αυστηρότερα.

Στο δεύτερο (2) τόμο της σειράς με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική II. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα*», θεωρούμε πως η άποψή μας, περί ενηλικίωσης της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αρχίζει να εδραιώνεται. Η διαπίστωση μας αυτή επιβεβαιώνεται από τα εξής:

- Την συμμετοχή στη συγγραφή του έργου, διακεκριμένων συγκριτολόγων του εξωτερικού (Dorothy Moore, Martin Mclean), γεγονός που επιβεβαιώνει την υγιή και απρόσκοπτη σχέση του ελληνικού συγκριτικού κόσμου με αυτόν της διεθνούς σκηνής.
- Την διεύρυνση του είδους των μελετών και αναλύσεων. Στον πρώτο τόμο ότι όλες οι συγκριτικές μελέτες αφορούσαν την ανάλυση και την παρουσίαση της δομής και της διάρθρωσης ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων. Στο δεύτερο τόμο αντίθετα το είδος των συγκριτικών μελετών θα διευρυνθεί. Ειδικότερα θα συναντήσουμε μελέτες, με θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό (Σ. Μπουζάκης. *Συγκριτική Παιδαγωγική – Θεωρητική προσέγγιση*), ανάλυσης και παρουσίασης ξένου εκπαιδευτικού συστήματος (Dorothy Moore & Ηλία Μασσαγγούρα. *Το εκπαιδευτικό σύστημα των Η.Π.Α.*, Μακράκης Β. *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας*), σύγκριση δυο ή περισσότερων εκπαιδευτικών συστημάτων (Martin Mclean & Υφαντή Α. *Η εκπαίδευση στην Αγγλία και Ουαλία με ειδικότερη αναφορά στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών, αξιολόγηση μαθητών και αξιολόγηση εκπαιδευτικών*) και τέλος σύγκρισης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με δύο ή περισσότερα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα (Μπουζάκης Σ. *Διάρθρωση εκπαιδευτικών συστημάτων – συγκριτική θεώρηση*).
- Την διεύρυνση του αντικειμένου ενδιαφέροντος πέραν των χωρών της Ευρώπης (βλέπε π.χ. Αμερική) αλλά και θεσμικών στοιχείων που σχετίζονται με τα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα (βλέπε π.χ. εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και των μαθητών). Επίσης την ανάλυση και παρουσίαση νέων εκπαιδευτικών συστημάτων όπως η Αμερική, η Ουαλία, η Αγγλία, η Ουγγαρία.

Τέλος στο τρίτο τόμο της σειράς «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» με τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική III. Θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση*» (επιμ. Σήφη Μπουζάκη) τα παραπάνω χαρακτηριστικά / τομές στην ανάπτυξη και την σύνταξη των συγκριτικών μελετών, θα ενταθούν ακόμα περισσότερο αναδεικνύοντας το

ευρύ φάσμα αντικειμένου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, που αρχίζει από μελέτες με θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό (*Herman Roehrs. Συγκριτική Εκπαίδευση και Διεθνής Παιδαγωγική σ' ένα διεθνοποιημένο κόσμο* & Καλογιαννάκη – Χουρδάκη Π. *Συγκριτική Εκπαίδευση και εκπαιδευτικά φαινόμενα. Μια θεωρητική κριτική προσέγγιση*), συνεχίζει με συγκριτικές μελέτες διάρθρωσης ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων (*Nigel Grant. Η εκπαίδευση στη Σοβιετική Ένωση*), αναλύσεων της σχέσης εκπαιδευτικής πολιτικής – Συγκριτικής Παιδαγωγικής (*Ματθαίου Δ. Συγκριτική σπουδή των εκπαιδευτικών τάσεων. Οι επιστημολογικές παραδοχές της κλασικής ιστορικής προσέγγισης και η σημασία τους στην εκπαιδευτική πολιτική*), την «θεραπεία» εκπαιδευτικών φαινομένων ή γεγονότων (*Μπουζάκη Σ. Η αξιολόγηση των μαθητών*) και καταλήγοντας με την ανάπτυξη και πραγμάτευση θεμάτων, διεθνοποίησης της εκπαίδευσης, εκπαίδευσης στην Ενωμένη Ευρώπη (*Μακράκης Β. Η διεθνοποίηση της εκπαίδευσης. Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*) και την εκπαίδευση στο «φτωχό Νότο» (*Καζαμία Α. Η κατάρα του Σίσφουρ στην ελληνική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μια κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική ερμηνεία* & *Volkert Lenhart. Αλφαριθμητισμός ενηλίκων στις υπό ανάπτυξη χώρες*).

Μια περισσότερο ταξινομημένη παρουσίαση των νέων χαρακτηριστικών, όπως αυτά διαφαίνονται μέσα από την «ανάγνωση» του τρίτου τόμου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, θα υπογράμμιζε τα εξής:

- Την ολοένα και εντονότερη παρουσία μελετών με εννοιολογικό, θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό για το χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.
- Την ολοκληρωμένη βιβλιογραφική τεκμηρίωση αλλά και τους στέρεους θεωρητικούς / επιστημολογικούς / μεθοδολογικούς προσανατολισμούς των μελετητών.
- Την ισομερή κατανομή εκπαιδευτικών θεμάτων γεωγραφικών περιοχών.
- Την παράλληλη μετάθεση του ενδιαφέροντος του έλληνα συγκριτικού της εκπαίδευσης από την *ανάλυση του εκπαιδευτικού συστήματος* στην *ανάλυση του ενός επιμέρους εκπαιδευτικού γεγονότος ή φαινομένου*.
- Και τέλος, την ανάπτυξη θεμάτων ευρύτερου διεθνούς ενδιαφέροντος όπως η «*διεθνοποίηση της εκπαίδευσης*», «*παγκόσμια εκπαιδευτικά προβλήματα*», «*ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*», «*εκπαίδευση στον φτωχό Νότο*», κ.λ.π.

Η πορεία της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, όπως αυτή προσεγγίστηκε μέσα από την ανάλυση του τρίτομου έργου -σταθμός για την Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα- «*Συγκριτική Παιδαγωγική*» σε επιμέλεια του Σήφη Μπουζάκη έδωσε την αναγκαία ώθηση στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Πιο πρόσφατα εντοπίζουμε τρία (3) νέα έργα: *Ματθαίου Δ. Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης, (1997) & Καλογιαννάκη Π. Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα, (1998.a) & Καλογιαννάκη Π., Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική, (1998.b)*, τα οποία διαπραγματεύονται μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ειδικότερα θα αναπτυχθεί ένας προβληματισμός, ο οποίος θα προωθήσει με την σειρά του την ελληνική συγκριτική σκέψη και θα εντείνει τον ευρύτερο διάλογο στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Το έργο του Δημήτρη Ματθαίου θα αποτελέσει με την σειρά του σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης του ελληνικού συγκριτικού Λόγου. Ο ίδιος είχε εκφράσει τον θεωρητικό και μεθοδολογικό του προβληματισμό μέσα από δημοσιεύσεις στον ελληνικό περιοδικό τύπο.³⁸⁷ Ωστόσο η προσπάθεια αυτή, θα καταγραφεί ως το πρώτο αυτοτελές συγγραφικό έργο το οποίο θα ασχοληθεί συστηματικά και με θεωρητικό υπόβαθρο στα μεθοδολογικά και εννοιολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ο λόγος του Δημήτρη Ματθαίου, από την σχολή της επιστημονικής / θετικιστικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής και χρησιμοποιώντας ενίοτε και όρους των Επιστημών της Συμπεριφοράς (π.χ. Ψυχολογία), θα διαπραγματευθεί με επιστημονική σαφήνεια επίκαιρα ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ειδικότερα το έργο αυτό θα αποτελέσει ίσως τη σημαντικότερη συγγραφική προσπάθεια ανάλυσης και παρουσίασης των σημαντικότερων μεθοδολογικών τάσεων και εργαλείων, ξεκινώντας από τις αρχές του αιώνα μας και την «*παραδοσιακή ιστορική προσέγγιση*» και καταλήγοντας στο τελευταίο μισό του αιώνα μας, στην «*επιστημονική συγκριτική ανάλυση*» αλλά και την πιο πρόσφατη «*αναθεωρητική ιστορικό / ερμηνευτική πρόταση*». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλύσεις του συγγραφέα για το είδος και την φύση της «*σύγκρισης*», αναλύσεις στις οποίες θα εμπλέξει

³⁸⁷ βλ. Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.27/28, Αθήνα 1992, σ.σ. 234-255, & Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.29/30, Αθήνα 1993, σ.σ. 187-213 & Ματθαίου Δ., *Πραγματικότητα και εκπαιδευτική πολιτική. Απεικασμάτων έλεγχος συγκριτικός και επιστημολογικός*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.43, 1997, σ.σ. 80-87 & Ματθαίου Δ., *Ταξιδεύοντας στην Αγγλία με τον Νίκο Καζαντζάκη. Η οπτική της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 87, 1998, σ.σ. 89-101

εκτενώς και όρους της Κοινωνιολογίας και της Ψυχολογίας (π.χ. πυραμίδα του Masslow). Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσιάσουν και οι αναφορές του συγγραφέα για τα χρονίζοντα αλλά και τα τρέχοντα προβλήματα / ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής όπως: το ζήτημα του σκοπού της, τη σημασία και τις δυσκολίες της σύγκρισης, τη διαπραγμάτευση και την διαχείριση των συγκριτικών δεδομένων αλλά και ζητήματα του εθνικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης.

Το δεύτερο κατά σειρά έργο που θα ασχοληθεί με θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής³⁸⁸ είναι αυτό με τίτλο «*Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα, (1998.a)*» της Π. Καλογιαννάκη. Έργο που μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ιστορικό-ερμηνευτικό ασχολείται με την κριτική αναζήτηση του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και των απαρχών της συγκριτικής ανάλυσης και σκέψης. Προς το σκοπό αυτό μνημονεύεται και αναλύεται η σημασία του *συγκριτικού Λόγου* στους αρχαίους της ελληνικής δραματουργίας, ιστορίας και φιλοσοφίας - Όμηρος, Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Ξενοφώντας, Αριστοτέλης - των ρωμαίων, Tacitus και Κικέρωνα, και ενός «*σκαπανέα*»³⁸⁹ των συγκριτικών μελετών στο Μεσαίωνα, Ibn Khaldoun. Ειδικότερα η ιστορική αυτή ανασκόπηση θα καταδείξει τον οικείο χαρακτήρα της σύγκρισης και την διαχρονική ανάγκη και επιθυμία του ανθρώπου να συνδιαλαγεί, να γνωρίσει τον «*άλλο*». Επίσης αναλύεται και ερμηνεύεται η πορεία της γαλλικής συγκριτικής σκέψης μέσα από το δυτικοκεντρικό και ευρωκεντρικό έργο του Marc Jullien de Paris αλλά και από τη μη-δυτικό-κεντρική πρόταση του Le Than Khoi. Τέλος αναζητείται η νέα σχέση που αναπτύσσει η σύγχρονη Συγκριτική Παιδαγωγική με νέες έννοιες / αναλυτικές κατηγορίες: πολυπολιτισμικότητα, ετερότητα, μετανωτεριότητα ή ύστερη νεωτεριότητα, που δίδουν νέα πνοή αλλά και αποτελούν νέες προκλήσεις –σύμφωνα με τη συγγραφέα- για τον συγκριτικό στοχασμό.

³⁸⁸ Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1998.

³⁸⁹ οπ.π., σελ. 48

Την ίδια χρονιά, η Πέλλα Καλογιαννάκη δημοσιεύει και το έργο με τίτλο,³⁹⁰ «*Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*», (1998.b), το οποίο κινούμενο καθαρά στα πλαίσια της ιστορικό-ερμηνευτικής ανάλυσης θα ασχοληθεί με το έργο και τον λόγο των τριών πρωτοπόρων της επιστημονικής φάσης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής: Sadler, Kandel, Hans. Στο έργο αυτό σκιαγραφείται η γνωστή παραδοσιακή ιστορικό – ερμηνευτική Συγκριτική Παιδαγωγική και η αφετηρία των πρώτων επιστημονικών συγκριτικών προσεγγίσεων. Ειδικότερα παρουσιάζονται, οι ιστορικές αφετηρίες της συγκριτικής σκέψης των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, οι μεθοδολογικοί προβληματισμοί και οι θεωρητικές ανησυχίες των πρωτοπόρων της συγκριτικής ιστορικής ανάλυσης. Έργο θεωρητικό, με εννοιολογικούς και μεθοδολογικούς προσανατολισμούς αποτελεί μαζί με τα προαναφερθέντα έργα, σημαντικό βήμα για την θεμελίωση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα.

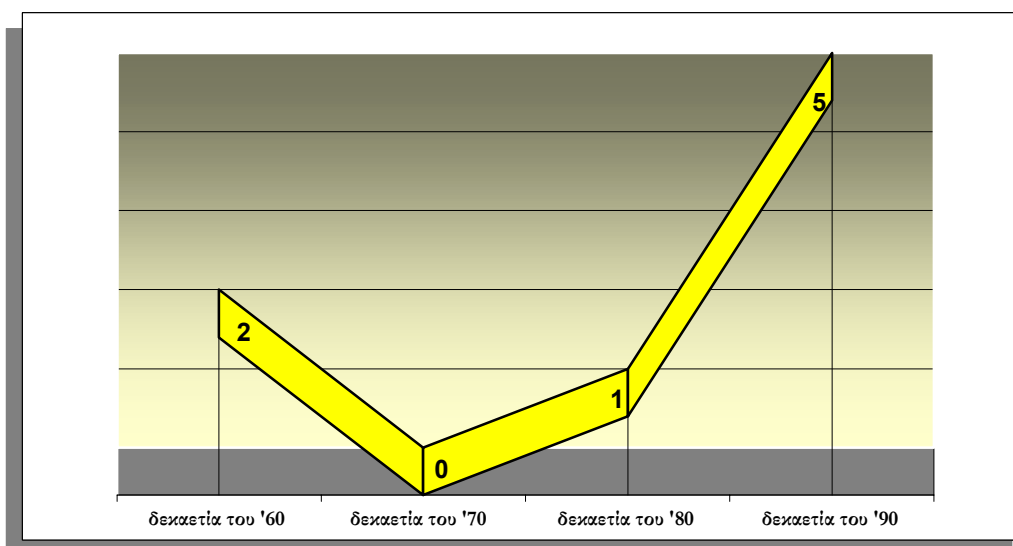
³⁹⁰ Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998.

4.2.1 Συζήτηση

Από τις πρώτες σελίδες αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής έχουμε επισημάνει τις προσπάθειες που έχουν αναληφθεί στον ελληνικό παιδαγωγικό χώρο, στο διάστημα των τελευταίων δεκαετιών, για την εδραίωση και την ανάπτυξη του χώρου και του πεδίου αυτού μελέτης και προβληματισμού στην Ελλάδα.

Ένα αρκετά σημαντικό στοιχείο, ως ένδειξη ωριμότητας και ανάπτυξης ενός επιστημονικού κλάδου, αποτελεί και η αντίστοιχη βιβλιογραφική στήριξη του χώρου αυτού. Όπως θα έχει γίνει ήδη αντιληπτό από τις προηγούμενες σελίδες της μελέτης αυτής, η ελληνική βιβλιογραφία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στο διάστημα των τελευταίων πέντε (5) δεκαετιών είναι σχετικά μικρή σε αριθμό με σημαντικές ωστόσο αναφορές κατά την τελευταία δεκαετία του '90 (βλέπε. ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ V). Όπως φαίνεται και από την «ανάγνωση» του Σχεδιαγράμματος V, την δεκαετία του '60 εντοπίζουμε δύο (2) συγγραφικά έργα, την δεκαετία του '70 κανένα, ενώ τις δεκαετίες του '80 και '90, ένα (1) και πέντε (5) συγγραφικά έργα αντίστοιχα.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ V: Οι εκδόσεις έργων με αντικείμενο την Συγκριτική Παιδαγωγική τις τελευταίες δεκαετίες.

Το μακροχρόνιο συγγραφικό κενό που εμφανίζεται κυρίως στις δεκαετίες του '60 και του '70, θα σημαδέψει και την αργή ανάπτυξη του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα. Παράλληλα θα δημιουργηθούν με χρονική άνεση ετών οι

στέρεες βάσεις πάνω στις οποίες θα αναπτυχθεί η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική στις δεκαετίες του '80 και του '90. Μια απόπειρα διατύπωσης σειράς ερμηνειών του συγγραφικού αυτού κενού θα μπορούσε να επισημάνει τους εξής σημαντικούς λόγους:

- Η περίοδος του συγγραφικού κενού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής (1963-δεκαετία του '80) στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την έλλειψη επαφών των ελλήνων παιδαγωγών με ειδήσεις του εξωτερικού λόγω αντικειμενικών πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών (βλ. δικτατορία) που δεν επιτρέπουν την ομαλή και απρόσκοπτη συνεργασία και επαφή της ελληνικής συγκριτικής σκέψης με αυτήν του διεθνούς σκηνικού.
- Το συγγραφικό αυτό κενό θα καλυφθεί ως ένα σημείο είτε από μεταφρασμένα έργα είτε από αντίστοιχες δημοσιεύσεις στον ελληνικό παιδαγωγικό περιοδικό τύπο.³⁹¹
- Σημαντικό ρόλο στους αργούς ρυθμούς ανάπτυξης της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα διαδραματίσουν, με την μορφή και την ανάπτυξη τους, οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η Συγκριτική Παιδαγωγική θα πραγματοποιήσει τα πρώτα ουσιαστικά της βήματα την δεκαετία του '80, δεκαετία «*πανεπιστημοποίησης*» των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.
- Ίσως στην πραγματικότητα, η επίδραση των πρώτων συγγραφικών προσπαθειών των Κίτσου και Πετρίτη, να μη ήταν η αναμενόμενη ή από την άλλη να ήταν αρκετή ώστε να ωθήσει μια σειρά νέων μελετητών της δεκαετίας του '80 να ασχοληθούν, στο μεσοδιάστημα, συστηματικά και σε ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης με το πεδίο μελέτης και προβληματισμού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής.

Με βάση τις κατηγορίες ανάλυσης / θεματικούς άξονες που ακολουθούμε στην παρούσα μελέτη, θα μπορούσε κανείς να ταξινομήσει τις συγγραφικές προσπάθειες όπως

³⁹¹ Στο χώρο της ελληνικής αρθρογραφίας αξίζει κανείς να μνημονεύσει κανείς τις προσπάθειες του Δ. Μπαλαχάμη στο περιοδικό *Σχολείο και Ζωή*, την περίοδο 1967-1970, για την κοινοποίηση του κλάδου της «*Συγκριτικής Παιδαγωγικής*» μέσω της ανάλυσης και της παρουσίασης μιας σειράς ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων (μεταξύ των οποίων: Αυστρία, Βέλγιο, Μεγάλη Βρετανία, Φινλανδία, Σκωτία, Β. Ιρλανδία, Γαλλία, Δ. Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Νορβηγία, Σουηδία, Ολλανδία) υπό τον τίτλο «*Συγκριτική Παιδαγωγική*».

Στο χώρο της ελληνικής βιβλιογραφίας κυριαρχούν την περίοδο του συγγραφικού κενού μια σειρά μεταφρασμένων έργων, τα σημαντικότερα ει των οποίων, αναφέρονται στις σελίδες 28-29 της παρούσας μελέτης.

παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ IV (βλ. σελ. 70). Σε αντίθεση με την ενότητα της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας, η συγκριτική βιβλιογραφία φαίνεται να αποδίδει μεγαλύτερη έμφαση και σημασία στα **θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα** του χώρου, γεγονός που θα μπορούσε να αποδοθεί αφενός στις εν γένει ανάγκες του χώρου της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής για κάλυψη και εδραίωση ενός στέρεου θεωρητικού και εννοιολογικού υποβάθρου, και αφετέρου στην επιστημονική ταυτότητα των συγγραφέων και τις συνακόλουθες θεωρητικές δυνατότητες τους να ασχοληθούν και να προωθήσουν τον μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό της *Νέας Επιστήμης*.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV: Η ενότητα της ελληνικής Συγκριτικής Βιβλιογραφίας και οι κατηγορίες ανάλυσης / θεματικοί άξονες.

Συγγραφικό έργο	Θεωρία και Μεθοδολογία της Σ.Π.	Συγκριτικές Μελέτες			Διάφορα
		1	2	3	
Πετρίτη Ι.(1960)			*		
Κίτσου Ι. (1963)	*		*		
Μπουζάκη Σ. (1988)			*		
Μπουζάκη Σ. (1990)	*	*	*	*	
Μπουζάκη Σ. (1993)	*	*	*	*	*
Ματθαίου Δ. (1997)	*				
Καλογιαννάκη Π. (1998.a)	*				
Καλογιαννάκη Π. (1998.b)	*				
ΣΥΝΟΛΟ	6	3	3	3	1
<p>όπου:</p> <p>1= Παρουσίαση και Ανάλυση ξένου εκπαιδευτικού συστήματος</p> <p>2= Σύγκριση μεταξύ του ελληνικού και ενός ξένου ή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων</p> <p>3= Σύγκριση μεταξύ δύο ή περισσότερων ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων.</p>					

Σε ότι αφορά την κατηγορία ανάλυσης των **συγκριτικών μελετών** μπορεί κανείς να επισημάνει την ισομερή κάλυψη όλων των μορφών συγκριτικών μελετών (αναλύσεις εθνικού χαρακτήρα, συγκρίσεις μεταξύ ελληνικού και ξένου ή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, συγκρίσεις μεταξύ ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων ή γεγονότων ή φαινομένων) και την ισορροπημένη ανάπτυξη των *αναλύσεων εθνικού χαρακτήρα*, κατηγορία που υπερεκπροσωπείται στην ενότητα της *ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας*.

Το ενδιαφέρον των ερευνητών / συντακτών των συγκριτικών μελετών αν και κινείται κυρίως στο γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης, δεν περιορίζεται στα στενά όρια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (και αργότερα Ένωση) και μόνο αλλά επεκτείνεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Επίσης παρουσιάζονται **διάφορες μελέτες** που ασχολούνται με την διεθνοποίηση της εκπαίδευσης στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης γεγονός που αντανακλά και το γενικότερο ενδιαφέρον για θέματα ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ως κατηγορία ανάλυσης «*Βοράς - Νότος*» που όχι απλά καταγράφει ως ένα βαθμό την μεθοδολογική και εννοιολογική προσέγγιση της μελέτης αλλά καταδεικνύει σε ένα μεγάλο βαθμό και την συμπόρευση του ελληνικού επιστημονικού ενδιαφέροντος με τον διεθνή προβληματισμό.³⁹²

Από την «*ανάγνωση*» της ελληνικής συγκριτικής βιβλιογραφίας και ειδικότερα εκείνης των «*πρώτων χρόνων*» διαπιστώνουμε την σημαντική επίδραση που άσκησε το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης της Γενεύης, το οποίο από την ίδρυση του (1925), παράλληλα με τον ΟΟΣΑ και την Unesco³⁹³, δεν έπαψε να δημοσιεύει «*εξειδικευμένες θεματικές βιβλιογραφίες και περιοδικές αξιολογήσεις εκπαιδευτικών αλλαγών*».³⁹⁴

Στο πέραςμα των πέντε (5) τελευταίων δεκαετιών μπορεί κανείς να επισημάνει την άμεση **σχέση της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής με την τριτοβάθμια εκπαίδευση** και ειδικότερα τις σχολές εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Τόσο οι Κίτσος και Πετρίτης, καθηγητής σε Παιδαγωγική Ακαδημία και σχολικός επιθεωρητής αντίστοιχα, όσο και οι μεταγενέστεροι μελετητές, στη πλειοψηφία τους καθηγητές και καθηγήτριες των Σχολών Επιστημών της Αγωγής, επιβεβαιώνουν την άρρηκτη σχέση

³⁹² Καζαμίας Α., *Η κατάρα του Σίσυφου στην ελληνική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: μια κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική ερμηνεία*, στο: Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, σ.σ. 169-190, Lenhart V. (μετ. Παπαβασιλείου – Αλεξίου Ι.), *Αλφαριθμητικός ενθλιπτικός στις υπο ανάπτυξη χώρες*, στο: Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993, σ.σ. 191-204

³⁹³ Ειδικότερα η Unesco, με το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης της Unesco στο Αμβούργο, και η Διεθνής Τράπεζα θα συμβάλουν στην αναζωπύρωση των συγκριτικών σπουδών στην εκπαίδευση. Ματθαίου Δ. *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Θεωρήσεις και ζητήματα*, ο.π., σελ 161. Νωρίτερα, ιδρύεται το 1919 στην Νέα Υόρκη με χρηματοδότηση του ιδρύματος Carnegie, η Διεθνής Εκπαιδευτική Ένωση με πρωτοστάτη τον S. Duggan. Το 1923 ιδρύεται Διεθνές Ινστιτούτο στο Teachers College του Πανεπιστημίου Columbia της Νέας Υόρκης με επικεφαλείς τους Monroe και Kandel. Το 1925 ιδρύεται ως ιδιωτικός φορέας το Διεθνές Γραφείο Αγωγής (BIE) στη Γενεύη με πρωτοβουλία του Claparède και με σκοπό τη διεθνή συνεργασία και κατανόηση. Το 1929 το BIE γίνεται οργανισμός με διακυβερνητικό χαρακτήρα και συντονιστή τον Jean Piaget και συνεργάτη του τον Pedro Rossello, καθηγητή της Σ.Π. στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης. βλ. Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, ο.π., σελ. 18

³⁹⁴ Ματθαίου Δ., ο.π., σελ. 161

της ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής με την ανάπτυξη των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.

Η «ανάγνωση» της ελληνικής συγκριτικής βιβλιογραφίας μας αποκαλύπτει την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τάση της τελευταίας δεκαετίας, το αντικείμενο έρευνας του εκάστοτε μελετητή να **μεταφέρεται από την συνολική δομή και διάρθρωση** ενός ξένου ή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, στην ανάλυση ενός **επιμέρους εκπαιδευτικού φαινομένου ή γεγονότος** (π.χ. εκπαίδευση εκπαιδευτικών, σχολική αποτυχία κ.λ.π.). Η τάση αυτή επιβεβαιώνει την προσπάθεια του έλληνα συγκριτικού της εκπαίδευσης όχι απλά να καταγράψει και να παρουσιάσει τη δομή και την διάρθρωση ενός ξένου ή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων αλλά να αναλύσει διεξοδικά και να ερμηνεύσει σε βάθος το προς μελέτη εκπαιδευτικό φαινόμενο ή γεγονός.

Η τάση που παρατηρείται κυρίως την τελευταία δεκαετία με την στροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος από την σύνταξη συγκριτικών μελετών στην ανάπτυξη και πραγμάτευση θεμάτων / ζητημάτων με μεθοδολογικό και θεωρητικό προβληματισμό, συμπορεύεται με την έντονη και πλούσια δράση του συγκριτικού κόσμου την αντίστοιχη περίοδο.³⁹⁵ Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και ο πρόσφατος **Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία**³⁹⁶ που αποτελεί ένα ακόμα σταθερό βήμα προώθησης του μεθοδολογικού και θεωρητικού διαλόγου στην ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική. Ειδικότερα το έργο αυτό θα συμπεριλάβει μελέτες από την *Ιστορία της Εκπαίδευσης*, την *Συγκριτική Παιδαγωγική* και την *Εκπαιδευτική Πολιτική*, πεδία μελέτης με τα οποία ασχολείται εκτενώς ο Ανδρέας Καζαμίας στα πλαίσια της συγγραφικής και ερευνητικής του δραστηριότητας. Ειδικότερα, το έργο πραγματεύεται περισσότερο μεθοδολογικά και εννοιολογικά ζητήματα του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και λιγότερο με

³⁹⁵ Στα πλαίσια αυτά σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη του μεθοδολογικού και θεωρητικού προβληματισμού θα δώσει η πλούσια διεθνή συγγραφική και ερευνητική δραστηριότητα του Ανδρέα Καζαμίας. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της *Comparative and International Education Society*, μέλος και πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της καθώς επίσης και αρχισυντάκτης (editor) την περίοδο 15 June 1971 - 22 October 1978 του *Comparative Education Review*. Το έργο του ευρύτερα γνωστό στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα ανοίξει νέους δρόμους αλλά και νέες αφετηρίες στο χώρο της συγκριτικής σπουδής της εκπαίδευσης και ειδικότερα στο πολυδιάστατο πεδίο της θεωρίας και μεθοδολογίας της.

³⁹⁶ Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000. Το έργο αυτό εκδίδεται το 2000 και για αυτό δεν αποτελεί μέρος της ενότητας «ελληνική Συγκριτική Βιβλιογραφία» της παρούσας εργασίας. Το γεγονός αυτό ωστόσο δεν μας εμποδίζει στο να εντάξουμε το έργο αυτό στα πλαίσια μιας γενικότερης θεώρησης της συγκριτικής σπουδής στη χώρα μας.

συγκριτικές μελέτες διαφόρων εκπαιδευτικών συστημάτων. Η τάση επιβεβαιώνει τόσο την θεωρητική κατάρτιση των σημερινών συγκριτικών της εκπαίδευσης όσο και την συνολική ανάπτυξη του χώρου κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε, την ίδρυση της **Ελληνικής Εταιρείας Συγκριτικής Εκπαίδευσης (ΕΛ.Ε.Σ.Ε.)** το 1991,³⁹⁷ την διοργάνωση του 17^{ου} Συνεδρίου της CESE στην Αθήνα³⁹⁸, την ένταξη μαθήματος Συγκριτικής Παιδαγωγικής υπό τη μορφή παράδοσης ή σεμιναρίων στα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών όλων των Παιδαγωγικών Τμημάτων της χώρας και τέλος το ολοένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον, φοιτητών και εκπαιδευτικών, να γνωρίσουν τι συμβαίνει έξω από τα σύνορα της χώρας τους. Λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη μας τις τάσεις του συγκριτικού στοχασμού όπως αυτός διαμορφώνεται στο διεθνές συγκριτικό περιβάλλον³⁹⁹ μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις σύγχρονες τάσεις στο χώρο και αφορούν την πραγμάτευση εννοιών / κατηγοριών ανάλυσης –που αποτελούν σημεία προβληματισμού και αντιπαράθεσης– όπως η ταυτότητα – ετερότητα, έθνος κράτος – πολυπολιτισμικότητα, νεωτερικότητα – μετανεωτερικότητα.⁴⁰⁰

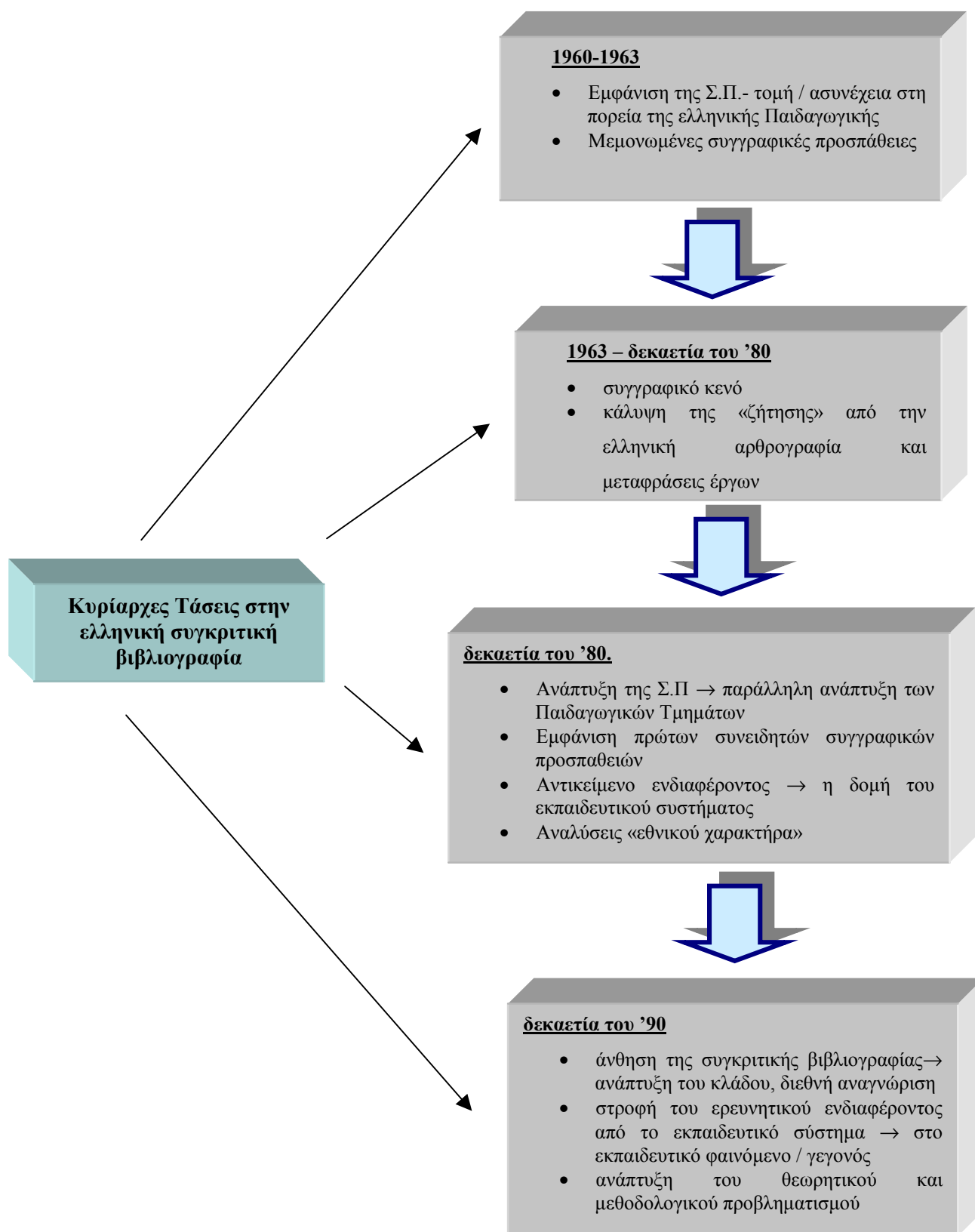
³⁹⁷ Η Ελληνική Εταιρεία Συγκριτικής Εκπαίδευσης ιδρύεται τον Δεκέμβριο του 1991 με πρωτοβουλία του προέδρου της Ανδρέα Καζαμιά. Ως σήμερα αριθμεί αρκετά μέλη μεταξύ των οποίων τους: Μπουζάκης Σ., Ματθαίου Δ., Ηλιού Μ., Πυργιωτάκης Ι., Καλογιαννάκη Π, κ.α. Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της διοργάνωσε με αρκετή επιτυχία το 17th CESE Conference, Athens, October 13-18, 1996. “*Education and the Structure of the European Space: Centre – Periphery, North – South, Identity – Otherness.*” αλλά και αρκετές ανοικτές συζητήσεις, fora, για τρέχοντα ζητήματα της παιδείας.Ι

³⁹⁸ “*Education and the Structure of the European Space: Centre – Periphery, North – South, Identity – Otherness,*” 17th CESE Conference, Athens, October 13-18, 1996.

³⁹⁹ Αναφορικά με τις τάσεις στο διεθνές συγκριτικό περιβάλλον βλ. Καλογιαννάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές.*

⁴⁰⁰ Οι διάφορες έννοιες και όροι στο χώρο της εκπαίδευσης τίθενται σήμερα σε αμφισβήτηση και ο συγκριτικός της εκπαίδευσης καλείται να οδηγήσει την σκέψη και τον προβληματισμό του σε μια νέα περίοδο «*αναστοχασμού*», «*νέας ερμηνευτικής*» και «*κριτικής θεώρησης*». Στα πλαίσια αυτά μια νέα συγκριτική προσέγγιση στην εκπαίδευση επιχειρεί να αναγνώσει τα νέα προβλήματα και τις νέες προκλήσεις. *Νέα προβλήματα / προκλήσεις* τα οποία προσεγγίζονται στο χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής μέσα από έννοιες / όρους όπως, η παγκοσμιοποίηση, η μετανεωτερικότητα, η πολυπολιτισμικότητα, κ.α. βλ. Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική...*, οπ.π., σ.σ. 93-106

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VI: Κυρίαρχες τάσεις στην ελληνική συγκριτική βιβλιογραφία

Ωστόσο η πραγμάτευση και ο διάλογος για τις νέες αυτές έννοιες / κατηγορίες ανάλυσης φαίνεται -για τον ελληνικό συγκριτικό στοχασμό- μόλις πρόσφατα να έχει αρχίσει.⁴⁰¹ Η αναμφισβήτητη αυτή διαπίστωση δεν έχει σκοπό να επισημάνει την αδυναμία του ελληνικού συγκριτικού προβληματισμού όσο να καταγράψει τις διαφορές του αντικείμενου ενδιαφέροντος των ελλήνων συγκριτικών της εκπαίδευσης με του συναδέλφους τους, του εξωτερικού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελεί η ένδειξη / «εικόνα», που εμφανίζεται τόσο στην ενότητα της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας όσο και σε εκείνης της βιβλιογραφίας, περί της ευρωκεντρικής διάστασης στο αντικείμενο ενδιαφέροντος του ερευνητή, γεγονός που εξηγείται με μια σειρά λόγων αλλά και που αντιδιαστέλλεται με την τάση των διεθνών συγκριτικών μελετών για την ανάλυση εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων χωρών ή ομάδων χωρών όπως το Hong Kong, η Taiwan, οι χώρες της Λατινικής Αμερικής, του Τρίτου Κόσμου κ.λ.π. Θα μπορούσε κανείς να επιχειρήσει να επισημάνει ότι στη ουσία, ο έλληνας συγκριτικός της εκπαίδευσης συγκρίνει, αναλύει και ερμηνεύει εκείνο το εκπαιδευτικό σύστημα, φαινόμενο ή γεγονός που γνωρίζει «καλύτερα» ή θα μπορούσε να γνωρίσει «ευκολότερα», υποκρύπτοντας κατά αυτό τον τρόπο μια λανθάνουσα *ωφελιμιστική διάσταση* στην Συγκριτική Παιδαγωγική.

⁴⁰¹ Στο υλικό της έρευνας μας εντάσσεται επίσης μια αρκετά ενδιαφέρουσα μελέτη που θα πραγματευθεί εκτός των άλλων και έννοιες όπως η *μετανεωτερικότητα*, η *κριτική νεωτερικότητα* και η *παγκοσμιοποίηση*, και δημοσιεύεται από τον Δούκα Χρ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 98, 1998, σ.σ. 37-44 & Δούκα Χ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 99, 1998, σ.σ. 49-55

Γ' ΜΕΡΟΣ

5. Γενική Συζήτηση - Προτάσεις

Το ενδιαφέρον για τον *βίο και την πολιτεία* των «άλλων» ήταν πάντοτε επίκαιρο και ορατό στον ελληνικό φιλοσοφικό, ιστορικό και παιδαγωγικό προβληματισμό. Από νωρίς οι κλασικοί της αρχαιότητας έστρεψαν το ενδιαφέρον τους και την διερευνητική τους ματιά στη κοινωνία και την παιδεία άλλων λαών προκειμένου να αποκτήσουν πολύτιμες πληροφορίες για την εκπαιδευτική αλλά και όχι μόνο, πρακτική τους. Ο «πρώιμος» αυτός *Λόγος* που οι σύγχρονοι συγκριτικοί της εκπαίδευσης, όχι άστοχα, έχουν χαρακτηρίσει ως ιστορικό – συγκριτικό και διαλεκτικό Λόγο,⁴⁰² βρήκε την έκφραση του μέσα από το έργο του Ομήρου, των Ιώνων λαογράφων, των κλασικών της Ιστοριογραφίας, Ξενοφώντα, Θουκυδίδη και Ηρόδοτο, αλλά και της Φιλοσοφίας του Αριστοτέλη.

Το πεδίο ωστόσο μελέτης για την *θεραπεία* του οποίου διεξάγεται και η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, η Συγκριτική Παιδαγωγική, εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1817 με το έργο του Marc Antoine Jullien de Paris, *Esquisse et Vues Préliminaires d'un Ouvrage sur l'Education Comparée*, ο οποίος θεωρείται και ο πατέρας του επιστημονικού αυτού πεδίου. Από τότε και ως σήμερα ο χώρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα είναι ο κατεξοχήν χώρος όπου θα φιλοξενηθεί, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο πειστικά, το ενδιαφέρον για τα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα και τις πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές συνθήκες που τα περιβάλλουν. Ειδικότερα μάλιστα τον 20^ο αιώνα ο χώρος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα αποκτήσει τα ερείσματα ενός σύγχρονου και προκλητικού επιστημονικού πεδίου μελέτης και έρευνας που θα προσεγγίσει μέσω της διεπιστημονικότητας του, τους χώρους των Κοινωνικών και των Πολιτικών Επιστημών.

Το πότε ακριβώς εμφανίζεται η Συγκριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα ως αυτόνομος επιστημονικός χώρος δεν είναι ακριβές. Το σίγουρο ωστόσο είναι ότι κάνει την πρώτη ουσιαστικά εμφάνιση της με τα πρώτα συγγραφικά έργα της δεκαετίας του '60.⁴⁰³ Όπως όμως συνέβαινε και σε διεθνές επίπεδο,⁴⁰⁴ η προεπιστημονική φάση

⁴⁰² Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στην Συγκριτική Παιδαγωγική*, ο.π., σελ. 107

⁴⁰³ Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειο Κρήτης, 1959-60 & Κίτσος Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1963.

⁴⁰⁴ Η προεπιστημονική φάση της ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής σε διεθνές επίπεδο, βρίθεται από ταξιδιωτικά αφηγήματα, περιγραφικές μελέτες και πληροφοριακές εκθέσεις. Ενδεικτικά: Griscom J., *A Year in Europe*, vol. 1-2, New York, 1823, C.E. Stowe, *Report on elementary Public Instruction in Europe*, Boston, Dutton, 1838, A. D. Bache, *Report on Education In Europe to the Trustees of*

ανάπτυξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα θα κατακλυστεί από κείμενα και μελέτες εθνικών περιπτώσεων, με έντονα επιφανειακά και περιγραφικά χαρακτηριστικά. Το γεγονός ωστόσο αυτό καταδεικνύει, όπως ακριβώς έκανε και σε διεθνές επίπεδο αλλά σε άλλες χρονικές περιόδους, το μέγεθος και την ένταση του ενδιαφέροντος για τα ξένα εκπαιδευτικά συστήματα, αλλά και την υποχρέωση μας να εντάξουμε αυτό το κομμάτι της σύγχρονης Παιδαγωγικής Επιστήμης στο χώρο που εδώ και έναν αιώνα περίπου δραστηριοποιείται συστηματικά και με μεθοδολογική και θεωρητική επάρκεια η Συγκριτική Παιδαγωγική.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει και σε προγενέστερο μέρος αυτής της μελέτης, ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία που πιστοποιούν την ανάπτυξη ενός επιστημονικού

the Girard College for Orphans, Philadelphia, Bailey, 1839, M.W. Hazelton, *British and American Education: The Universities of two Countries Compared*, N.Y. 1880, D.Murray, *The use and Abuse of Examinations, with Sketches on Systems Now in Use in China, France, Germany and England*, Syracuse, N.Y. 1885, L.R. Klemm, *European Schools*, N.Y., 1889, H.Lange, *Higher Education of Women in Europe*, (μτφ. L.R. Klemm), N.Y. 1890, L. Seeley, *The common School System of Germany and its Lesson to America*, N.Y., 1896, Ch.H.Thurber, *Principles of School Organization: A Comparative Study, Chiefly Based on the Systems of The United, England, Germany and France*, Worcester, Mass., 1899, J.Brown, *The Training of Teachers for Secondary Schools, in Germany and in the United States*, N.Y. 1911, A. Flexner, *Medical Education in Europe*, N.Y. 1912, A.H.Nieymeyer, *Beobachtungen auf Reisen in und ausser Deutschland, nebst Erinunurungen and denkwürdige Lebenserfabrungen und Zeitgenossen in der letzten 50 Jahren*, Halle, 1824, E.G.Fischer, *Über die englischen Lehranstalten in Vergleichung mit den unsrigen*, Berlin, 1827, C.A.W.Kruse, *Vergleichende Bemerkungen über das französische Schulwesen*, Ebelferd, 1832, F.W.Thiersch, *Über den gegenwärtigen Zustand des öffentlichen Unterrichts, in der Westlichen Staaten von Deutzschland, in Hollan, Frankreich und Belgien*, vol.3, Gotta, 1838. A.Beer, *Die Fortschritte des Unterrichtswessen in den Kulturstaaten Europas*, vol. 1 – 2, Vienne, 1868, A.Molnar, *Pädagogische Studien in Schweiz und die Baiern*, Budapest, 1874, C.A.McMurry, *Die Organisation Höheren Schulwesens in den Ver. St. Amer. Und Europa und in England und die Stellung des Staates zu dem selben*, Jena, 1888, A.Baumeister, *Die Einrichtung und Verwaltung des höheren Schulwesens in den Kulturländern von Europa und Nord-Amerika*, Munich, Beck, 1897, H. Morsch, *Das höhere Lebramt in Deutschland und Österreich*, Liepsig, 1905, W.E.Hickson, *Dutch and German Schools*, London, 1840, J.Fraser, *Report on the Common School System of the United States and Canada*, London, 1867, D.Campbell, *Mixed Education of Boys and Girls in England and in America*, London, 1874, R.E.Hughes, *Schools at home and abroad*, London, 1901, id., *The making of the Citizens: A study in Comparative Education*, London, 1902, A.Sonnenschein, *Education Codes of foreign countries*, London, 1889, Brereton, *Studies in Foreign Education*, London, 1913, E.Rendu, *L' Education Populaire en Allemagne du Nord*, (Εκθεση/Rapport αποτελούμενη από τρία μέρη (1841-1843), J.-M. Bauouin, *Rapport sur l' Etat Actuel de l' Enseignement primaire en Belgique, en Allemagne et en Suisse*, 1865, E.Dreyfus-Brissac, *L' Education Nouvelle: études de pédagogie comparée*, 3 vols, (1882-1897), M.-C. Landreyt, *L' instruction publique en France et les écoles américaines*, 1883. C.-A. Basset, *Essair sur l' Education et l' Organization de quelques parties de l' instruction publique*, Paris, 1808, G. Guvier, *Rapports sur l' instruction publique en Allemagne, en Hollande, en Italie*, Paris 1814, E. Jourdan, G. Dumont, *Etude sur les Ecoles de Commerce en Allemagne, en Autriche-Hongrie, en Belgique, au Danemark, en Italie, en Roumanie, en Russie, en Suède, en Suisse, et aux Etats-Unies d' Amerique*, 1884, P.-E.Leevasseur, *L' Enseignement Primaire dans les pays civilisés*, Berger-Levrault, 1897. E.Decpetiaux, *De l' Etat de l' Instruction Primaire et Populaire en Belgique, comparè avec celui de l' Instruction en Allemagne, en Prusse, en Suisse, en France, en Hollande et aux Etats-Unis*, Bruxelles, 1838, L. Derie, *L' Ecole et l' Etat: Essai de legislations comparèes*, Bruxelles, Société Belge de Librairie, 1895.

Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από υλικό της Π. Καλογιαννάκης στα πλαίσια του μαθήματος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής για τους φοιτητές του Τμήματος.

κλάδου είναι η βιβλιογραφική και αρθρογραφική στήριξη που διαθέτει στην περιβάλλουσα επιστημονική κοινότητα. Ειδικότερα για την Συγκριτική Παιδαγωγική το γεγονός αυτό πιστοποιήθηκε από τις κυρίαρχες τάσεις και τα παραδείγματα των ενοτήτων της ελληνικής συγκριτικής *αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας*. Αυτό που μπορεί κανείς να επισημάνει με βεβαιότητα είναι ότι αν και στη χώρα μας η Συγκριτική Παιδαγωγική αναπτύσσεται με καθυστέρηση, κυρίως από την **δεκαετία του '80 και εξής**, εντούτοις παρατηρείται μια **ποιοτική στροφή** σε ότι αφορά τόσο τα αντικείμενα έρευνας όσο και τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την διεξαγωγή αυτών των *συγκριτικών μελετών*. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την ίδια την ύλη των ερευνών και την βιβλιογραφική στήριξη τους. Αξίζει επίσης αν επισημανθεί ότι η χρονική αυτή περίοδος συμπίπτει με την πανεπιστημιοποίηση τόσο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών όσο και των ίδιων που συνέτασσαν τις ως τότε εργασίες. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι η **ταυτότητα των συγγραφέων και των αρθρογράφων** της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αλλάζει σταδιακά προς περισσότερο ακαδημαϊκά και επιστημονικά κριτήρια, σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες όπου και οι συντάκτες των εκάστοτε μελετών και κειμένων προέρχονταν συχνά από το διδακτικό προσωπικό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών αλλά, στην πλειονότητα, και από μετεκπαιδευόμενους καθηγητές της πρωτοβάθμιας και της μέσης εκπαίδευσης και σπουδάζοντες φοιτητές του εξωτερικού.⁴⁰⁵ Η εικόνα αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στο χώρο της ελληνικής αρθρογραφίας και ειδικότερα σε εκείνης των Συγκριτικών Μελετών. Η ταυτότητα των συγγραφέων τούτης της θεματολογικής κατηγορίας προέρχεται στην πλειονότητα της από τον χώρο της **Παιδαγωγικής** και λιγότερο από τις άλλες σύνορες Επιστήμες (Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, Πολιτικές Επιστήμες, κ.α.). Το γεγονός αυτό έχει άμεση επίπτωση τόσο στο «πώς» όσο και στο «τι» αναλύεται στην ενότητα της **ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας**. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι επιμέρους έννοιες / κλειδιά που εντοπίζονται στα περιεχόμενα και την ύλη των μελετών αυτών προέρχονται κυρίως από τον χώρο της **εκπαίδευσης**: πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, μέση, τριτοβάθμια, αναλυτικά προγράμματα, εκπαιδευτικός, μαθητές, φοιτητές, σχολείο, επίδοση,

⁴⁰⁵ Η επισημάνση αυτή δεν έχει σκοπό να επικρίνει την οποιαδήποτε αδόκιμη ή διερευνητική πρόθεση των συγγραφέων αλλά περισσότερο αποσκοπεί στο να καταδείξει και να αιτιολογήσει αφενός μεν την άγνοια του χώρου της Συγκριτικής Παιδαγωγικής και αφετέρου των μεθοδολογικών εργαλείων της ίδιας αλλά και της Παιδαγωγικής Επιστήμης γενικότερα.

εκπαιδευτικό σύστημα, σχολική οργάνωση, βιβλιοθήκες, προσχολική αγωγή, τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, διδασκαλία, ειδική αγωγή, και λιγότερο από το χώρο της **πολιτικής**: μεταρρυθμίσεις, διεθνείς οργανισμοί, σύστημα επιλογής, ποιότητα της εκπαίδευσης, εκπαίδευση ενηλίκων, της **οικονομίας**: πρόοδος, αποτελεσματικότητα, «Ευρώπη δυο ταχυτήτων», αγροτική παιδεία, όροι εργασίας, απασχόληση, και της **κοινωνιολογίας**: αλφαριθμητισμός, κουλτούρα, κοινωνία της γνώσης, αντιαυταρχικά κινήματα, οικογενειακή αγωγή.

Σε αντίθεση με την ενότητα της ελληνικής συγκριτικής αρθρογραφίας, η **ενότητα της ελληνική συγκριτικής βιβλιογραφίας**, παρουσιάζει μια ποιοτικότερη εικόνα τόσο από την άποψη της τεκμηρίωσης, της μεθοδολογικής επάρκειας, της πραγμάτευσης νέων και προκλητικών θεματικών αλλά και του εύρους και της ποιότητας των αναλύσεων. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στην πιο πρόσφατη έκδοση τους (1988 και εξής) όσο και στη **ταυτότητα των συγγραφέων** τους. Η πλειοψηφία τους προέρχεται από το χώρο των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Το γεγονός επίσης ότι πολλοί από αυτούς (Μπουζάκης, Ματθαίου, Ηλιού, Καλογιαννάκη) διδάσκουν το μάθημα της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στα Παιδαγωγικά Τμήματα των Πανεπιστημίων καταδεικνύει τόσο την επιστημονική τους επάρκεια όσο και την ποιοτική υπεροχή των αναλύσεων και των συγκρίσεων τους σε σχέση με αναλύσεις και συγκρίσεις άλλων εποχών. Ειδικότερα, οι επιμέρους έννοιες / κλειδιά που εντοπίζονται στα περιεχόμενα και την ύλη των συγγραφικών έργων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής προέρχονται κυρίως από τον χώρο της **εκπαίδευσης**: πρωτοβάθμια, μέση, εκπαίδευση εκπαιδευτικών, εκπαιδευτικό σύστημα, χωρίς ωστόσο να λείπουν οι *έννοιες και οι όροι* από τους χώρους της **πολιτικής**: εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, διάρθρωση / δομή εκπαίδευσης εκπαιδευτική πολιτική, διεθνοποίηση, της **οικονομίας**: Τρίτος Κόσμος, Χώρες του Νότου, αποτελεσματικότητα, αξιολόγηση, υπό – ανάπτυξη χώρες, και της **κοινωνιολογίας**: αλφαριθμητισμός, κουλτούρα. Η εικόνα που συναντάει κανείς στην ενότητα της ελληνικής συγκριτικής βιβλιογραφίας είναι περισσότερο ισορροπημένη από την αντίστοιχη εικόνα της συγκριτικής αρθρογραφίας, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι δεν υστερεί σε σχέση με το διεθνές συγκριτικό περιβάλλον. Το γεγονός αυτό οφείλεται κατά τη γνώμη μας, εκτός από τους συνήθεις παράγοντες για τους οποίους έχουμε κάνει εκτενή αναφορά σε προηγούμενη φάση της μελέτης (*μικρή ηλικία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αργή ανάπτυξη, μικρός αριθμός μελετητών*

της συγκριτικής σπουδής στην εκπαίδευση), και στο φαινόμενο ότι σε αντίθεση με ότι συνέβη στη διεθνή συγκριτική σκηνή, η ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική φαίνεται ότι αδυνατεί να προσελκύσει μελετητές από τον χώρο του **διεπιστημονικού της πεδίου** (Κοινωνιολογία, Πολιτικές Επιστήμες, Ανθρωπολογία, Ψυχολογία) με συνέπεια να υστερεί τόσο στο είδος όσο και το εύρος των αναλύσεων που προσφέρει αυτή τη στιγμή. Και αυτό γιατί ενώ το διεθνές συγκριτικό περιβάλλον εντύνει τον διάλογο και τον προβληματισμό γύρω από ζητήματα⁴⁰⁶ *ετερότητα – διαπολιτισμικότητα, μοντέρνο – μεταμοντέρνο, εκσυγχρονισμός, συγκεντρωτισμός – αποκέντρωση, κουλτούρα*, στην Ελλάδα τα βήματα του αντίστοιχου διαλόγου είναι ιδιαίτερα αργά.

Ως κοινός τόπος και των δύο ενοτήτων ανάλυσης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ότι τόσο στο χώρο της βιβλιογραφίας και πολύ περισσότερο στο χώρο της αρθρογραφίας, ο χώρος της **εκπαίδευσης** είναι εκείνος οποίος τροφοδοτεί σε μεγάλο βαθμό τόσο το ίδιο το περιεχόμενο των εκάστοτε μελετών όσο και το είδος των μεθοδολογικών παραδειγμάτων και αναλύσεων. Σε αυτή την κατεύθυνση και έχοντας υπόψη μας την ταυτότητα των μελετητών της Συγκριτικής Παιδαγωγικής δεν είναι τυχαίο ότι ορισμένες θεματικές, όπως λόγου χάρι: η *εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*, αποτελεί ένα προσφιλέ και σταθερό σε βάση, αντικείμενο ενδιαφέροντος τους. Ειδικότερα μάλιστα την δεκαετία του '80 η **εκπαίδευση των εκπαιδευτικών**, λόγο και της πανεπιστημιοποίησης του διδασκαλικού επαγγέλματος, θα προσελκύσει όχι μόνο την προσοχή των ελλήνων παιδαγωγών αλλά θα ωθήσει και την ίδια την Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος να της «αφιερώσει» το 1^ο Διεθνές της Συνέδριο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που μπορεί κανείς να επισημάνει έχοντας υπόψη του την εικόνα της ελληνικής συγκριτικής σκηνής, αφορά την μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από την ανάλυση του **συνολικού** εκπαιδευτικού συστήματος στην ανάλυση ενός **επιμέρους** εκπαιδευτικού φαινομένου ή γεγονότος. Η τάση αυτή περισσότερο ορατή στο χώρο της συγκριτικής βιβλιογραφίας καταδεικνύει την πρόθεση των συγκριτικών της εκπαίδευσης να προχωρήσουν σε ειδικότερες – εξειδικευμένες

⁴⁰⁶ 17th CESE Conference, *Education and the Structure of the European Space. Centre – Periphery, North – South, Identity – Otherness*, Athens, October 13 –18, 1996

CIES Annual Meeting, *Bringing Culture Back In*, Buffalo, New York, March 18 – 22, 1988

Conference – Department of Sociology, *Education, Knowledge and Culture*, University of Joensuu, Finland, June 16 – 18, 1997

Conference supported by Unesco, *Pupils of Tomorrow: Learning from Diversity*, The Manchester Metropolitan University, Didsbury School of Education, July 13-17, 1997

αναλύσεις σε βάθος, με σκοπό την καλύτερη και εξαντλητικότερη ερμηνεία. Η τάση αυτή μαζί με το γεγονός ότι και οι προϋποθέσεις δημοσίευσης ενός άρθρου και μιας μελέτης έχουν γίνει αυστηρότερες μας ωθούν στη πεποίθηση ότι η ελληνική συγκριτική σκέψη θα απαλλαχθεί στο μέλλον από τις περιγραφικές και δημοσιογραφικές πρακτικές του παρελθόντος.

Εικίνο ωστόσο που ανεξάρτητα από κάποια ειδικότερη θεματολογική πρόθεση ανάλυσης του εικάστοτε μελετητή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι η εμφάνιση και η χρήση της αναλυτικής κατηγορίας της **Ευρώπης** και ειδικότερα της **Ευρωπαϊκής Ένωσης**⁴⁰⁷ στις μελέτες και τα κείμενα και των δυο ενοτήτων της Συγκριτικής Παιδαγωγικής, αρθρογραφία και βιβλιογραφία. Η Ευρώπη ως έννοια αλλά και ως γεωγραφικός προσδιορισμός συγκεντρώνει σε μία μόνιμη βάση το ενδιαφέρον και τον προβληματισμό των ελλήνων συγκριτικών της εκπαίδευσης. Η τάση αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί πρόσφατη με την έννοια ότι παρατηρείται σε μια σταθερή βάση το τελευταίο μισό του αιώνα μας. Το γεγονός αυτό ωστόσο δεν αποτελεί μόνο ελληνικό φαινόμενο αλλά έχει και ευρύτερες διεθνείς διαστάσεις. Ειδικότερα μετά την δεκαετία

⁴⁰⁷ Τα στάδια της ευρωπαϊκής οικοδόμησης, από την Συνθήκη του Παρισιού (18/5/1951) περί της ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), στην Συνθήκη της Ρώμης (25/3/1957) για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ) και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΕΟΚ), μετουσίωσαν το μόρφωμα και την προοπτική της Ευρώπης σ' ένα διαρκώς και πιο πολύμορφο, πολύπλοκο και ραγδαία μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον. Περιορισμένη στο πρώτο της επίτευγμα, το άνοιγμα της κοινής αγοράς μεταξύ των έξι ιδρυτικών κρατών, η Κοινότητα (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Βέλγιο, Ολλανδία, Λουξεμβούργο) υπήρξε καταρχήν ένα εγχείρημα ειρήνης εφόσον κατάφερε να συνενώσει σ' ένα θεσμικό σύνολο, που διέπεται από την αρχή της ισότητας, τους νικητές και τους ηττημένους του τελευταίου ενδοευρωπαϊκού πολέμου. Μέσα από μια διαδικασία αλληπάλληλων διευρύνσεων, της προσχώρησης Δανίας, Ην. Βασιλείου, Ιρλανδίας με τη Συνθήκη των Βρυξελλών (22/1/1972), της Ελλάδας (28/5/1979), της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (12/5/1985), δημιουργώντας καταρχήν την Ευρώπη των 12 και αργότερα την Ευρώπη των 15, με την προσχώρηση της Αυστρίας 1994 και Φινλανδίας, Σουηδίας το 1995, προχώρησε στην σημαντικότερη μέχρι σήμερα τροποποίηση των Συνθηκών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, η οποία ισχύει από την 1^η Ιουλίου 1987, την φιλόδοξη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση που υπεγράφη στις 7 Φεβρουαρίου 1992 στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας, την Λευκή Βίβλο (12/12/1993) για την «*Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση. Οι προκλήσεις και η αντιμετώπιση τους για την μετάβαση στον 21^ο αιώνα*», την Πράσινη Βίβλο για την «*Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*» (17/11/1993) και την «*Ευρωπαϊκή Διδασκαλία στην Εκπαίδευση*» (29/9/1993) και τέλος την έκδοση της Λευκής Βίβλου για την *εκπαίδευση και την κατάρτιση* (25/11/1995).

Βλ. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, 1992 και μετά*, σειρά: Η Ευρώπη σε εξέλιξη, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ε.Κ., Λουξεμβούργο, 1991

Marklund S., *Η εκπαίδευση σε μία ενοποιημένη Ευρώπη: όνειρα και πραγματικότητα*, στο: Ευρώπη και Εκπαίδευση, (επιμ. Π. Καλογιαννάκη – Β. Μακράκης), εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996

Fontaine P., *Δέκα μαθήματα για την Ευρώπη*, σειρά: Ευρωπαϊκά Κείμενα, Λουξεμβούργο, 1992

Φλουρής Γ., *Προς ένα κοινό αναλυτικό πρόγραμμα στην Ενωμένη Ευρώπη*, στο: Ευρώπη και Εκπαίδευση, (επιμ. Π. Καλογιαννάκη – Β. Μακράκης), εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996

Π. Καλογιαννάκη – Β. Μακράκης (επιμ.), *Ευρώπη και Εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996

του '50 οπότε και η ιδέα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης αρχίζει να διανύει τα πρώτα της βήματα, το ενδιαφέρον για την Ευρώπη και την εκπαίδευση της θα παραμείνει στο προσκήνιο για πολλές δεκαετίες, με εντονότερα χαρακτηριστικά την δεκαετία που διανύουμε (1992 Συνθήκη του Μάαστριχ). Ενδεικτικά αναφέρουμε τα Special Issues του CER και του CE, *Ten Years of European Educational Reform, 1956-1966*, CER 11 (October 1967), *Education and Changing Cultural Ideals in Europe*, CER 15 (October 1971), *Education in a Changing Europe*, CER 36 (February 1992), *Educating the New Europe*, CE 28 (January 1992), τα διεθνή εκπαιδευτικά συνέδρια με θεματολογικό επίκεντρο την έννοια της Ευρώπης, 17^ο Συνέδριο της CESE, "Education and the Structure of the European Space. Centre-Periphery, North-South, Identity-Otherness", Αθήνα, 13-18 Οκτωβρίου, 1996. Στην Ελλάδα έχουμε μια αντίστοιχη εικόνα ενδιαφέροντος που εκφράζεται με την διοργάνωση Παιδαγωγικών Συνεδρίων, παλαιότερα: *Η Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ιδέας, Ιταλό-ελληνικό Συνέδριο, Αθήνα, 16 -23 Απριλίου 1962*, αλλά και πιο πρόσφατα, *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη, 5^ο Διεθνές Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, Πάτρα 27-29 Σεπτεμβρίου 1992, Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και πρακτικές, Ζ' Διεθνές Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, Ρέθυμνο 1995*. Εάν μάλιστα σε όλα αυτά προσθέσουμε και το πλήθος των συγγραφικών έργων⁴⁰⁸ που έχουν δημοσιευτεί την τελευταία δεκαετία με ανάλογο περιεχόμενο θα γίνει κατανοητό ότι η **εκπαίδευση στην Ευρώπη** αποτελεί την συνηθέστερα και πολύπλευρα

⁴⁰⁸ Βάμβουκας & Χουρδάκης (επιμ.), Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997
Ιωακειμίδης Π.Κ., Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση, Θεωρία, Διαπραγμάτευση, Θεσμοί και Πολιτικές. Η Συνθήκη του Maastricht και η Ελλάδα, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1993
Καζαμιάς Α. – Κασσωτάκης Μ., *Η ελληνική εκπαίδευση και η Νέα Ευρώπη*, Κυπριακή Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ. 2, Λευκωσία, 1992, σ.σ. 35-65
Κακριδής Φ., *Ευρωπαϊκή Εκπαίδευση*, στο: Το Βήμα, 2-6-1991
Π. Καλογιαννάκη – Β. Μακράκης (επιμ.), *Ευρώπη και Εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996
Καψωμένος Ε., *Αναζητώντας τον χαμένο ευρωπαϊκό πολιτισμό*, στο: Ουτοπία, τ. 4, Αθήνα, 1990
Κοσμόπουλος & Υφαντή & Πετρουλάκης (επιμ.), *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996
Monnet J., *Απομνημονεύματα*, στο: Fontaine P., *Η Ευρώπη των Πολιτών*, σειρά: Η Ευρώπη σε εξέλιξη, Υπηρεσία επίσημων εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο, 1991
Ρόκος Δ., *Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. Μία ολιστική προσέγγιση*, στο: Ουτοπία, τ. 4, Αθήνα, 1990
Fontaine P., Jean Monnet: *Ένα μεγαλόπνοο σχέδιο για την Ευρώπη*, σειρά: Ευρωπαϊκά Κείμενα, τ. 5, Λουξεμβούργο, 1988
Fontaine P., *Η Ευρώπη των πολιτών*, σειρά: Η Ευρώπη σε εξέλιξη, Υπηρεσία επίσημων εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο, 1991
Fontaine P., *Μια νέα ιδέα για την Ευρώπη. 40 χρόνια από τη Διακήρυξη Schumann*, σειρά: Ευρωπαϊκά Κείμενα, τ. 3, Λουξεμβούργο, 1990
Fontaine P., *Δέκα μαθήματα για την Ευρώπη*, σειρά: Ευρωπαϊκά Κείμενα, Λουξεμβούργο, 1992,

αναλυμένη κατηγορία και έννοια ανάλυσης των τελευταίων δεκαετιών. Η τάση αυτή που επιβεβαιώνεται τόσο από την γενικότερη διάθεση της ελληνικής παιδαγωγικής όσο και ειδικότερα από την αντίστοιχη διάθεση και εικόνα της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής μας ωθεί όχι άδικα στην παραδοχή περί μιας **Ευρωκεντρικής Διάστασης στην ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική**. Το γεγονός αυτό, αφενός κρίνεται θετικό γιατί σημαίνει την καταρχήν συμπίεση με τον προβληματισμό και τον διάλογο της διεθνούς συγκριτικής σιηνής, αλλά αφετέρου εκφράζει και επιβεβαιώνει την καθήλωση του ελληνικού συγκριτικού παραδείγματος και την παραμέληση νέων και προκλητικών εννοιών που στο μεσοδιάστημα έχουν ανακύψει στο διεθνές περιβάλλον. Η τάση αυτή ωστόσο μόνο τυχαία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Η πεποίθηση ότι «η ανάλυση και ερμηνεία ενός ξένου εκπαιδευτικού συστήματος θα μας βοηθήσει στην βελτίωση και του δικού μας εκπαιδευτικού συστήματος» φαίνεται να κυριαρχεί στη σκέψη και τον προβληματισμό εκείνων που προχωρούν στην ανάλυση ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, φαινομένων ή γεγονότων. Ξεχνούν ότι η Συγκριτική Παιδαγωγική είναι πρώτα απ' όλα μια άσκηση που συνδράμει κυρίως στη κατανόηση και την ερμηνεία και όχι απαραίτητα στην βελτίωση εκπαιδευτικών φαινομένων ή γεγονότων. Η αντιστροφή των επιδιώξεων οδηγεί σε έναν **μελιωριστικό χαρακτήρα** της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής που κατ' ουσία επιβεβαιώνει της **ωφελιμιστική της διάσταση**. Ο χαρακτηρισμός αυτός επιβεβαιώνεται μάλιστα σε δύο επίπεδα, τόσο στο επίπεδο του **έλληνα μελετητή**, που αναλύσει, παρουσιάζει, συσχετίζει και ερμηνεύει *εκείνο* το οποίο του είναι πιο προσιτό, ευκολότερα προσπελάσιμο και πραγματεύσιμο,⁴⁰⁹ όσο και στο επίπεδο της **ελληνικής εκπαίδευσης** που επιζητά την εμπειρία, τη γνώση και την βελτίωση της μέσα από την αντίστοιχη των χωρών εκείνων με τις οποίες συνδέεται όχι μόνο με εκπαιδευτικούς δεσμούς αλλά και με μία σειρά άλλων όπως είναι η κοινή γεωγραφική θέση (Ευρώπη), η κοινή θρησκεία (Χριστιανισμός), η παρόμοια πολιτικό-ιδεολογική οργάνωση (ιαπιταλιστική κοινωνία δυτικού τύπου), το κοινό πολιτιστικό παρελθόν (Κλασική Αρχαιότητα, Ρωμαϊοκρατία, Βυζάντιο, Ευρωπαϊκός Πολιτισμός), τους κοινούς οικονομικούς όρους και δείκτες (Ευρωπαϊκή Ένωση, Ο.Ο.Σ.Α., Δ.Ν.Τ.). Εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας την έννοια του *εθνικού χαρακτήρα* και των *παραγόντων (factors - Hans)* που τον προσδιορίζουν, δεν θα ήταν υπερβολικό να επισημάνουμε ότι

⁴⁰⁹ Από την πρακτική αυτή δεν ξεφεύγει ούτε ο υποφαινόμενος.

εκτός από μια σύγκλιση των οικονομιών των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μιας ορατής πλέον σύγκλισης των εκπαιδευτικών τους συστημάτων, ίσως να βρισκόμαστε εδώ και αρκετό καιρό, είναι αλήθεια, μπροστά σε ένα *ευρωπαϊκό εθνικό χαρακτήρα*, με όλες τις ιδιαιτερότητες και τα ζητήματα που μπορούν ανακύψουν.

Ανεξάρτητα πάντως από τις οποιεσδήποτε ανασχέσεις και ιδιομορφίες του ελληνικού συγκριτικού παραδείγματος, ο χώρος αυτός έχει αρκετά να προσφέρει στο χώρο των Επιστημών της Αγωγής, στον οποίο εξάλλου μόλις και διανύει τη φάση της ενηλικίωσης του. Υπό αυτή την έννοια σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν:

- η γνωριμία και η εξοικείωση μας με τον χώρο της Συγκριτικής Παιδαγωγικής έτσι όπως αυτός διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες στον ελληνικό χώρο και η συγκέντρωση, καταγραφή / «ανάγνωση» και συστηματική αξιολόγηση των μελετών της υπάρχουσας ελληνικής συγκριτικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας,
- η δυνατότητα ερμηνείας ή ερμηνειών του τρόπου και του ρυθμού εξέλιξης της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην χώρα μας,
- και η -κατά το δυνατό- αναζήτηση και να έκφραση των κυρίαρχων τάσεων και των παραδειγμάτων του ελληνικού συγκριτικού Λόγου έτσι όπως αυτές σκιαγραφούνται το τελευταίο μισό του αιώνα μας.

Η παρουσίαση αυτή των κυρίαρχων *τάσεων και τομών* στην ιστορία της ελληνικής Συγκριτικής Παιδαγωγικής ελπίζουμε εκτός των άλλων να συνεισφέρει και στο πεδίο μελέτης της *Θεωρίας και της Μεθοδολογίας της*. Επιπλέον η μελέτη μας θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβάλει όχι μόνο στη συστηματική παρουσίαση και αξιολόγηση του επιστημολογικού και μεθοδολογικού προβληματισμού της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην Ελλάδα αλλά παράλληλα να αποτελέσει και ένα χρήσιμο «*εργαλείο*» για τον *όψιμο μελετητή* της Συγκριτικής Παιδαγωγικής στην χώρα μας, θέτοντας ορισμένες βασικές προτάσεις / προβληματισμούς, οι οποίοι μπορούν να αποτελέσουν και χώρους έρευνας και δραστηριοποίησης των νέων μελετητών της Συγκριτικής Παιδαγωγικής. Ποιες θα είναι οι μεθοδολογικές / επιστημολογικές προσεγγίσεις για την ελληνική Συγκριτική Παιδαγωγική της «*επόμενης μέρας*»; Θα πρέπει μήπως να μιλάμε για το *ελληνικό παράδειγμα* στην Συγκριτική Παιδαγωγική; Γιατί ακόμα και σήμερα η πρακτική πλευρά

των εκπαιδευτικών θεμάτων και ζητημάτων φαίνεται να ενδιαφέρει σταθερά περισσότερο από οποιαδήποτε θεωρητικές και επιστημολογικές προσεγγίσεις των διαφόρων μορφών της Παιδείας; Ποιο είναι το μέγεθος της ευρωκεντρικής και συνάμα ωφελιμιστικής διάστασης στο χώρο της ελληνικής Συγκριτικής Σπουδής; Ποιες οι επιπτώσεις και ποιο το “κόστος”; Ποια επιστημολογικά και μεθοδολογικά παραδείγματα θα υιοθετηθούν από τους μελετητές τώρα που ο μεθοδολογικός και θεωρητικός λόγος εντείνεται; Ή μήπως οδηγούμαστε στην διαμόρφωση / “κατασκευή” του δικού μας παραδείγματος; Ερωτήματα / προβληματισμοί / «ασκήσεις» τα οποία περιμένουν νέους μελετητές για να τους οδηγήσουν σε νέα μονοπάτια αλλά και νέες αφετηρίες.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Altbach G. Philip, *Trends in Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 35, no. 3, 1991
- Altbach P.G. & Kelly G.P., *New Approaches to Comparative Education*, University of Chicago Press, Chicago, 1986.
- Archer M., *Social Origins of Educational Systems*, University Edition, Sage Publications, London, 1984
- Bereday George Z. F., *Documents: Sir Michael Sadler's "Study of foreign Systems of Education"*, in: *Comparative Education Review*, vol. 7, no. 3, 1964
- Bereday G.Z.F., *Comparative Method in Education*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1964.
- Carnoy M., *Education as a Cultural Imperialism*, David McKay, New York, 1964
- Hans N., *Comparative Education: A Study of Educational Factors and Traditions*, Routledge & Kegan Paul, London, 1949
- Hans N., *The Historical Approach to Comparative Education*, in: *International Review of Education*, vol. 3, 1959
- Halls W.D., (ed), *Comparative Education. Contemporary Issues and Trends*, Jessica Kingsley, London, 1960
- Halls W.D., *L'éducation comparée: questions et tendances contemporaines*, Unesco, Paris, 1990
- Harbison F. & Myers C., *Education, Manpower and Economic Growth: Strategies of Human Resource Development*, McGraw-Hill, New York, 1964
- Harold J. Noah, *The Use and Abuse of Comparative Education*, Teachers College, Columbia University, New York, 1983
- Holmes B., *Paradigm Shifts in Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 28, no. 4, Nov. 1984.
- Holmes B., *Comparative Education, Some Considerations of Method*, George Allen & Unwin, London, 1981
- Eckstein M., *The Comparative Mind*, in: *Comparative Education Review*, vol. 27, no. 3, Oct. 1983
- Kandel I., *Comparative Education*, 1933
- Kandel I., *The New Era in Education: A Comparative Study*, George G. Harrap & Co, Ltd., London, 1954
- Kazamias A. & Massialas B., *Tradition and Change in Education. A Comparative Study*, Prentice Hill, New York, 1965.
- Kazamias A., *Comparative Pedagogy. An Assignment for the 70s*, in: *Comparative Education Review*, 16, Oct. 1972.
- Kazamias A., *History, Science and Comparative Education. A Study in Methodology*, in: *International Review of Education*, VIII, 1963
- Kazamias A., *Woozles and Wizzles in the Methodology of Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, 14, Oct. 1970
- Kazamias A. & Schwartz K., *Intellectual and Ideological Perspectives in Comparative Education: An interpretation*, in: *Comparative Education Review*, vol. 21, nos. 2/3, 1977
- Koehl R., *The Comparative Study of Education: Prescription and Practice*, in: *Comparative Education Review*, vol. 21, nos. 2/3, June/October, 1977

- Lé Thàn Khoi, *Toward a general Theory of Education*, *Comparative Education Review*, vol. 31, no. 1, 1986
- Noah H. & Eckstein M., *Toward a Science of Comparative Education*, Macmillan, New York, 1969
- Noah H., *Defining Comparative Education: Conceptions*, in: UNESCO Institute for Education, *Relevant Methods in Comparative Education*, ed. by R. Edwards, et. all., 1977
- Noah H.J., *The Use and the Abuse of Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 28, no. 4, Nov. 1984.
- Phillip G. Altbach & Gail P. Kelly, eds., *New Approaches to Comparative Education*, University of Chicago Press, Chicago, 1986
- Psacharopoulos George, *Comparative Education: From Theory to Practice, or Are you A:\neo.* or B:*.ist?*, in: *Comparative Education Review*, vol. 34, no. 3, 1990
- Val D. Rust, Aminata Soumaré, Octavio Pescador and Megumi Shibuya, *Research Strategies in Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 43, no. 1, 1999
- Sadler M., *How far can we learn anything of practical value from the study of Foreign Systems of Education*, 1990. Reprinted in: *Comparative Education Review*, vol. 7, no. 3, 1964
- Shu-Ching Chen., *Research Trends in Mainland Chinese Comparative Education*, in: *Comparative Education Review*, vol. 38, no. 2, 1994
- Tetosuya Kobayashi., *Trends in Comparative Education*, in: Hikaku Kyoikugaku (C,Ed.), ed. Yutaka Okihara, Tokyo: Yuchindo Kobunsha, 1981, (in Japanese)
- Tsuchimochi G., *Comparative Education In Japan*, in: *Comparative Education Review*, vol. 26, no. 3, 1982

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Abercrombie N. & Hill S. & Turner B., *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1991
- Anweiler & Kuebart & Liege (μετ. Δ. Θωίδης), *Εκπαιδευτικά Συστήματα στην Ευρώπη*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1987
- Βάμβουκας Μ., *Εισαγωγή στη Ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1988
- Βάμβουκας Μ & Χουρδάκης Α., (επ.), *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και πρακτικές*, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997
- Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια ιστορίας. Τόμος Α. 1821-1894, Τόμος Β. 1895-1967*, εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1973/74
- Ηλιού Μ., *Βήματα εμπρός – βήματα πίσω*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1981
- Ηλιού Μαρία, *Οι επιστήμες της Αγωγής και η Συγκριτική Εκπαίδευση*, στο: Βήμα (5/3/1982)
- Ηλιού Μαρία, *Συγκριτική Εκπαίδευση. Αναφορές και διευκρινήσεις*, στο: Βήμα, (2/4/1982)
- Ηλιού Μ., *Οι Εταιρίες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα Β'*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 79, 1994

- Ηλιού Μ., *Τρόποι προσέγγισης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.72, Αθήνα 1993
- Ηλιού Μ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, Αθήνα, 1984
- Καζαμιάς Α. & Κασσωτάκης Μ., (επ.), *Ελληνική Εκπαίδευση. Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, εκδ. Σείριος, Αθήνα, 1995
- Καζαμιάς Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, λήμμα στο: Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1990
- Καζαμιάς Α., *Η κατάρα του Σίσυφου στην ελληνική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μια κοινωνικό-πολιτική και πολιτισμική ερμηνεία*, στο: Μπουζάκης Σ., (επ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993
- Καζαμιάς & Κασσωτάκης (επ.), *Η εκπαίδευση του Διδακτικού Προσωπικού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1987
- Καλογιαννάκη Π., *Συγκριτική Εκπαίδευση και Εκπαιδευτικά Φαινόμενα. Μία θεωρητική – κριτική προσέγγιση*, στο: Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993
- Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998
- Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στην Συγκριτική Παιδαγωγική. Τόποι και Τρόποι, Τομές και Παραδείγματα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998
- Καλογιαννάκη - Χουρδάκη Π., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική στον αγγλόφωνο επιστημονικό περιοδικό τύπο, σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, στο: Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος - Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμιά*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σ.σ. 195-223
- Καλογιαννάκη Π. & Μακροάκης Β., (επ.), *Ευρώπη και Εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1996
- Κοσμόπουλος Α. & Υφαντή Α. & Πετρουλάκης Μ., (επ.), *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996
- Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, εκδ. Σακκουλά, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990
- Le Thanh Khoi., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: Mialaret G (μετ. Γ. Ζακοπούλου), *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996.
- Ματθαίου Δ., *Ταξιδεύοντας στην Αγγλία με τον Νίκο Καζαντζάκη. Η οπτική της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 87, 1998
- Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.27/28, Αθήνα 1992
- Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.29/30, Αθήνα 1993
- Ματθαίου Δ., *Πραγματικότητα και εκπαιδευτική πολιτική. Απεικασμάτων έλεγχος συγκριτικός και επιστημολογικός*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.43, 1997
- Ματθαίου Δ., *Η Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Θεωρήσεις και Ζητήματα*, Αθήνα, 1997
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική. Θεωρητική Προσέγγιση*, στο: Συγκριτική Παιδαγωγική II, επιμ. Σ. Μπουζάκης, εκδ. Gutenberg,
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική: θεωρητική θεμελίωση*, στο: Συγκριτική Παιδαγωγική II, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990
- Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τόμος Β'*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1999

- Μπουζάκης - Κουστουράκης, *Επιστημολογικά Παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική: σύγχρονες τάσεις*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 73, Αθήνα 1995
- Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική εκπαίδευση. 1821-1985*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1991
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993
- Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000
- Ξωχέλλης Π.Δ., *Υπαρξιακά προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης στο παρελθόν και σήμερα*, στο: Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές, επιμ. Μ.Ι. Βάμβουκας – Α.Γ. Χουρδάκης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997
- Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειον Κρήτης, 1959-60
- Πυργιωτάκης Ι., *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992
- Πυργιωτάκης Ι., *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1984
- Πυργιωτάκης Ι. & Κανάκης Ι., (επ.), *Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1992
- Πυργιωτάκης Ι., *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑΣ

Α. Θεωρία και Μεθοδολογία της Συγκριτικής Παιδαγωγικής

- Γάκης Μ., *Προβλήματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1957, σ.σ. 204-209
- Ιωαννίδης Ι.Δ., *Στη Ρώμη με μια Ρωμαία...συγκριτική*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, Αθήνα 1975, 333-336
- Ζαχαρενάκης Κ., *Μέθοδοι της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, Αθήνα 1979, 201-208
- Ζαχαρενάκης Κ., *Μέθοδοι της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, Αθήνα 1979, 277-281
- Σοφριανού-Ροδανάκη Α., *Συγκριτική Παιδαγωγική: Περιεχόμενο, μέθοδοι και σκοποί*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1980, σ.σ. 456-463
- Χατζηγιαννάκης Γ., *Η Συγκριτική Παιδαγωγική και ο σύγχρονος ρόλος της*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, Αθήνα 1983, 78-82
- Χατζηθεοδωρίδης Β., *Γνωριμία με την επιστήμη της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, Αθήνα 1986, 219-223
- Ηλιού Μ., *Η πρόταση του Le Than Khoi για μια γενική θεωρία της εκπαίδευσης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.61, Αθήνα 1991, σ.σ. 20-23
- Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.27/28, Αθήνα 1992, σ.σ. 234-255
- Ματθαίου Δ., *Εθνικός χαρακτήρας και συγκριτική σπουδή της εκπαίδευσης*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.29/30, Αθήνα 1993, σ.σ. 187-213
- Ηλιού Μ., *Τρόποι προσέγγισης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.72, Αθήνα 1993, σ.σ. 14-17
- Ηλιού Μ., *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο πλαίσιο του μαθήματος της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.73, Αθήνα 1993, σ.σ. 23-26
- Ηλιού Μ., *Οι εταιρίες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.78, Αθήνα 1994, σ.σ. 17-19
- Ηλιού Μ., *Οι εταιρίες Συγκριτικής Εκπαίδευσης και η Ελλάδα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.79, Αθήνα 1994, σ.σ. 21-23
- Μπουζάκης & Κουστουράκης., *Επιστημολογικά παραδείγματα στη Συγκριτική Παιδαγωγική. Σύγχρονες τάσεις*, στο: Νέα Παιδεία, τ.73, 1995, σ.σ. 77-96
- Ηλιού Μ., *Συγκριτική Εκπαίδευση και ανθρώπινα δικαιώματα. Ένα πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, Αθήνα 1995, σ.σ. 23-25
- Mitter Wolfgang., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.22, 1995, σ.σ. 59-78
- Ηλιού Μ., *Παιδεία και πολιτισμοί. Η Συγκριτική προσέγγιση του Le Than Khoi*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.86, Αθήνα 1996, σ.σ. 23-26
- Ηλιού Μ., *Η εκπαίδευση στις κοινωνίες του χθες. Ματιές στη συγκριτική προσέγγιση του Le Than Khoi*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.87, Αθήνα 1996, σ.σ. 25-27

⁴¹⁰ Η παρουσίαση του υλικού έρευνας ακολουθεί την χρονολογική σειρά.

- Ματθαίου Δ., *Πραγματικότητα και εκπαιδευτική πολιτική. Απεικασμάτων έλεγχος συγκριτικός και επιστημολογικός*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ.43, 1997, σ.σ. 80-87
- Ματθαίου Δ., *Ταξιδεύοντας στην Αγγλία με τον Νίκο Καζαντζάκη. Η οπτική της Συγκριτικής Παιδαγωγικής*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ. 87, 1998, σ.σ. 89-101

B. Συγκριτικές Μελέτες

- Κυριαζικίδης Ι., *Η σχολική οργάνωσις εν τω Καντονίω της Γενεύης και τα εξ' αυτής δι'ημάς πορίσματα*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.8/9, 1954, σ.σ. 344-353
- Κυριαζικίδης Ι., *Η σχολική οργάνωσις εν τω Καντονίω της Γενεύης. Γ' Ανώτατη εκπαίδευσις*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1955, σ.σ. 18-26
- Μερτζιώτου Ε., *Σύντομες ματιές στην Αμερικάνικη σχολική ζωή*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1954, σ.σ. 140-144
- Οικονομάκου Γρ., *Το παγκύπριον γυμνάσιον*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1955, σ.σ. 455-461
- Σπυριδάκης Κ., *Αι σχολικαί εορταί εις το παγκύπριον γυμνάσιον*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 7, 1955, σ.σ. 305-309
- Παπακωστόυλα Γ., *Ο σχολικός προσανατολισμός και τα νέα Γαλλικά Λύκεια*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1957, σ.σ. 504-508
- Βασδέκης Γ., *Τα νηπιαγωγεία εις την Γαλλίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1957, σ.σ. 42-45
- Πετρούτσου Μ., *Εντυπώσεις από επισκέψεις Γαλλικών Νηπιαγωγείων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1957, σ.σ. 89-90
- Herbinriere-Lebert S (μετ: Κυριαζοπούλου-Βιλανάκη Τ.), *Η διπλή αποστολή, κοινωνική και εκπαιδευτική, του Γαλλικού Νηπιαγωγείου*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1957, σ.σ. 213-217
- Γάκη Μ., *Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Αωζάννης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1959, σ.σ. 406-410
- Γάκη Μ., *Τα προγράμματα των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων της Αωζάννης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1959, σ.σ. 451-453
- Μιχοπούλου Μ., *Το πανεπιστήμιο για ξένους στη Περούτζια της Ιταλίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, σ.σ. 1958, σ.σ. 43-45
- Κυριαζικίδης Ι., *Η πανεπιστημιακή μόρφωσις των δημοδιδασκάλων εν τω Καντονίω της Γενεύης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1956, σελ. 11-13
- Ζομπανάκης Γ., *Η αμερικάνικη εκπαίδευση*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1956, σ.σ. 91-94
- Ζομπανάκης Γ., *Η αμερικάνικη εκπαίδευση*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1956, σ.σ. 40-43
- Radl H., *Τα ειδικά σχολεία της Βιέννης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1954, σ.σ. 78-83
- Μαρκέτου Σ., *Τα ιδρύματα θεραπευτικής παιδαγωγικής στην Ελβετία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1954, σελ. 468-471
- Μιχαηλίδης Κ., *Το μόνιμο υπαίθριον σχολείο στο προάστιο του Παρισιού Σουρέν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1954, σ.σ. 88-93
- Ρούσικας Γ., *Η ζωή και η εργασία ενός Γαλλικού σχολείου*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1954, σ.σ. 178-181
- Πάγκαλος Α., *Ένα σύγχρονο σχολείο "Decroly" στις Βρυξέλλες*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1954, σ.σ. 405-409
- Σαφαρίνα Α., *Το νέο σχολείο στις Βρυξέλλες*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1958, σ.σ. 447-449

- Kandel L (μετ: Ζομπανάκης Γ.), *Η αγροτική εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1956, σ.σ. 145-148
- Kandel L (μετ: Ζομπανάκης Γ.), *Τα αγροτικά σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1956, σ.σ. 193-196
- Χαραλαμπίδη Θ., *Η εξέλιξις του ενιαίου αλλά ελαστικού εννεαετούς σχολείου στη Σουηδία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1959, σ.σ. 184-186
- Ζομπανάκης Γ., *Η ελληνική παιδεία εις Ηνωμ. Πολιτείας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1959, σ.σ. 380-382
- Βασδέκη Γ., *Η μεταρρύθμιση της παιδείας στη Γαλλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1957, σ.σ. 411-413
- Μούστου Ν., *Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαιδευσεως*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1957, σ.σ. 233-236
- Μούστου Ν., *Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαιδευσεως*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6, 1957, σ.σ. 282-284
- Μούστου Ν., *Κριτική ανάλυσις του σχεδίου νόμου του Andre Marie, Υπουργού Εθνικής Παιδείας της Γαλλίας, σχετικό με τη μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαιδευσεως*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1957, σ.σ. 356-359
- Ζομπανάκης Γ., *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμισις στην Τουρκία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7, 1953, σ.σ. 312-313
- Λαζαρίδης Α., *Ο κώδικας της επαγγελματικής ηθικής των αμερικανών δασκάλων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1953, σ.σ. 411-413
- Σπυριδάκης Κ., *Η Ελληνική εκπαίδευσις εις την Κύπρον*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 3, 1955, σ.σ. 89-100
- Οικονομάκου Γ., *Νέα Ελλάς και Κύπρος*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1956, σ.σ. 103-107
- Ευροτύρη Η., *Μια έρευνα γύρο από το πνευματικό επίπεδο των μαθητών της Γαλλίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1956, σ.σ. 473-478
- Δημητριάδης Μ., *Προσανατολισμός των μαθητών κατά το εν' Γαλλία εκπαιδευτικόν σύστημα και η λειτουργία των προτύπων σχολείων εν Γαλλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 5, 1955, σ.σ. 160-165
- Παπαδάκη-Χουρδάκη Μ., *Ο επαγγελματικός προσανατολισμός στη Γαλλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6/7, 1954, σελ. 274-277
- Παπακωστόυλα Γ., *Ο σχολικός προσανατολισμός και τα νέα Γαλλικά Λύκεια*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1957, σ.σ. 504-508
- Θεοδωσόπουλος Κ., *Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Γαλλίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1959, σ.σ. 138-140
- Θεοδωσόπουλος Κ., *Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Ιταλίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1959, σ.σ. 37-38
- Θεοδωσόπουλος Κ., *Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού και η λαϊκή επιμόρφωσις εις Γιουγκοσλαβίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1959, σελ. 89
- Ζαμπετάκης Μ., *Αι Παιδαγωγικαί Ακαδημιαί εν Ελλάδι και Γαλλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1955, σ.σ. 27-31
- Πετρούτσου Μ., *Τα νηπιαγωγεία εις το Βέλγιον και η Maison des Petits εις την Γενεύην*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1956, σ.σ. 359-364
- Παναγάκης Κ., *Πρώτη εισαγωγή εις το μάθημα της Γεωμετρίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1959, σ.σ. 439-443

- Παναγάκης Κ., *Πρώτη εισαγωγή εις το μάθημα της Γεωμετρίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1959, σ.σ. 492-497
- Dubois R (μετ: Κρέτση Α), *Οι μεγάλες δυνάμεις και οι πρόοδοι της εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1956, σ.σ. 505-510
- Ζομπανάκης Γ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιταλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1960, σ.σ. 3-9
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ιταλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1969, σ.σ. 36-40
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Σουηδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1969, σ.σ. 355-350
- Ζομπανάκης Γ., *Η εκπαίδευσις στο Ισραήλ*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1962, σ.σ. 127-134
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ελβετίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7, 1968, σ.σ. 330-334
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ολλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1969, σ.σ. 504-509
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Νορβηγίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1969, σ.σ. 244-248
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1968, σ.σ. 140-143
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1968, σ.σ. 187-190
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα του Βελγίου*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1967, σ.σ. 434-437
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Μ. Βρετανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1967, σ.σ. 488-492
- Γιανοπούλου Α., *Μια επίσκεψις εις τα σχολεία της Μ. Βρετανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1964, σ.σ. 181-185
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυστρίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1967, σ.σ. 389-394
- Μπαλαχάμης Π., *Βόρειος Ιρλανδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1968, σ.σ. 187-190
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ιρλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1968, σ.σ. 394-398
- Μπαλαχάμης Π., *Σκοτία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1968, σ.σ. 41-44
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ισπανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1968, σ.σ. 505-510
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Ισλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1968, σ.σ. 460-464
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Δανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1968, σ.σ. 276-281
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικόν σύστημα της Δυτικής Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5, 1968, σ.σ. 231-236
- Κυριαζοπούλου-Βαληνάκη Τ., *Τα νηπιαγωγεία στη Δανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1962, σ.σ. 261-263
- Βλαχούτση – Καρρά Ειρ., *Ένα σεμινάριο για την προσχολική αγωγή στην Κύπρο*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1964, σ.σ. 133-135

- Φίλλιπος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1962, σ.σ. 541-544
- Φίλλιπος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1962, σ.σ. 585-591
- Φίλλιπος Ε., *Τα ελληνοαμερικανικά ημερήσια σχολεία μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος της ελληνικής αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.12, 1962, σ.σ. 623-628
- Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.8, 1963, σ.σ. 297-301
- Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.9, 1963, σ.σ. 375-379
- Κιτσαράς Ι., *Η επαγγελματική εκπαίδευσις εις την Ρωσίαν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.10, 1963, σ.σ. 429-434
- Dyer Ed., *Η εκπαίδευσις των διδασκάλων εις Αμερικήν*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1964, σ.σ. 165-170
- Καλαντζής Κ.Γ., *Η μέριμνα για το νοητικά καθυστερημένο παιδί. Τα ιδρύματα της Ολλανδίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1960, σ.σ. 309-320
- Καμπίτσος Β., *Κομμουνιστική Αγωγή-Λαϊκή Παιδεία-Επιστήμη και Εκπολιτισμός*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1965, σ.σ. 220-223
- Έκθεση της Αμερικανικής Κυβερνητικής Εκπαιδευτικής Αποστολής (μετ. Ατσαβέ Α.), *Η εκπαίδευσις εις την Ένωσιν Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1960, σ.σ. 210-213
- Έκθεση της Αμερικανικής Κυβερνητικής Εκπαιδευτικής Αποστολής (μετ. Ατσαβέ Α.), *Η εκπαίδευσις εις την Ένωσιν Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6, 1960, σ.σ. 244-250
- Μπαρτζιελώτη Α., *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη Μ. Βρετανία και ο James Drever*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1965, σ.σ. 264-269
- Κωστούλας Π., *Οι σχολικές βιβλιοθήκες στις Η.Π.Α.*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6, 1968, σ.σ. 263-267
- Ξεφλούδα Σ., *Οι παιδικές βιβλιοθήκες στη Δανία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1969, σ.σ. 153-154
- Κυριαζόπουλος Γ., *Οι προτιμήσεις των εφήβων. Τα αποτελέσματα μιας πειραματικής έρευνας στο Λονδίνο*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1961, σ.σ. 61-63
- Isoko Hatano, *Η οικογενειακή αγωγή στην Ιαπωνία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1966, σ.σ. 40-49
- Haugband Α. (μετ: Ζομπανάκης Α.), *Εκπαιδευτική έρευνα στη Δανία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1960, σ.σ. 289-292
- Σαμπαζιώτου-Καραμπέτσου Ε., *20ος αιώνας: Εποχή της αναθεωρήσεως της παιδείας στην Αμερική*, τ.6, 1968, σ.σ. 281-283
- Ζομπανάκης Γ., *Πως είδα την Παιδεία της Κύπρου*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8, 1961, σ.σ. 289-294
- Κουτσουλέλος Δ., *Η Κύπρος και η παιδεία της*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.12, 1963, σ.σ. 522-531

- Κίτσος Κ., *Ο σχεδιασμός των κρατικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Τάσεις εκπαιδευτικού σχεδιασμού σε διάφορες χώρες. Λατ.Αμερική, Ασία, Αφρική, Ευρώπη και Β. Αμερική*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1966, σ.σ. 417-423
- Σαμπαζιώτου Ελ., *Η μόρφωση των ενηλίκων στις Χώρες της Σκανδιναβίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1964, σ.σ. 43-46
- Σαμπαζιώτου Ελ., *Η μόρφωση των ενηλίκων στις Χώρες της Σκανδιναβίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1964, σ.σ. 87-90
- Μπαλαχάμης Π., *Παιδαγωγικόφιλοσοφικές σπουδές στη Γερμανία και τη Γαλλία. Μια σύντομη συγκριτική ανασκόπηση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1967, σ.σ. 285-287
- Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1960, σ.σ. 14-18
- Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1960, σ.σ. 67-71
- Hotyat F., *Η παιδαγωγική έρευνα στις γαλλόφωνες χώρες*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1960, σ.σ. 107-111
- Σαμπαζιώτου Ελ., *Το ραδιόφωνο ως μέσο αγωγής στη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση στη Σκανδιναβία*, 1967, σ.σ. 395-398
- Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργανώσεως και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1973, σ.σ. 472-477
- Μπενέκου Κ., *Συστήματα οργανώσεως και λειτουργίας της δημοτικής, μέσης γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1973, σ.σ. 472-477
- Κρασανάκης Γ., *Η οργάνωση της Ιταλικής εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1972, σ.σ. 241-249
- Μπαλαχάμης Π., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Φιλανδίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1970, σ.σ. 85-90
- Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία δημοτικής εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1975, σ.σ. 139-142
- Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία δημοτικής εκπαίδευσης εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1975, σ.σ. 186-189
- Ψαθάς Α., *Η στοιχειώδης εκπαίδευση εις τας Ηνωμένας Πολιτείας της Αμερικής*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1972, σ.σ. 480-483
- Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία μέσης εκπαίδευσεως εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1973, σ.σ. 374-382
- Βάμβουκα Μ., *Τα διδασκαλία μέσης εκπαίδευσεως εν Βελγίω*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1973, σ.σ. 432-435
- Καραγεώργη Α., *Το μέσο σχολείο στην Αγγλία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.2, 1977, σ.σ. 80-85
- Ζαράρη Γ., *Το σχολείο και το παιδί. Οι Γάλλοι διδάσκαλοι ειδικών σχολείων μιλούν για τα ελατήρια της σχολικής προόδου του παιδιού*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 2, 1978, σ.σ. 86-89
- Τρούλης Γ., *Προβλήματα που θέτει η εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών στο Βέλγιο*, τ. 9, 1979, σ.σ. 436-443
- Τζανετάκος Γ., *Παιδιά ξένων εργαζομένων στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1975, σ.σ. 444-447
- Τζανετάκος Γ., *Παιδιά ξένων εργαζομένων στη Δ. Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1975, σ.σ. 490-494

- Δαμανάκης Μ., *Τα ελληνόπουλα της Δ. Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1979, σ.σ. 32-39
- Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των δασκάλων. Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1974, σ.σ. 133-137
- Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των διδασκάλων στην USSR*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1972, σ.σ. 77-81
- Κωστούλας Π., *Η εκπαίδευση των διδασκάλων εις την Ινδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1972, σ.σ. 436-437
- Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων έν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1973, σ.σ. 79-83
- Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων έν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1973, σ.σ. 139-140
- Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων έν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.4, 1973, σ.σ. 184-187
- Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων έν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.6, 1973, σ.σ. 302-305
- Σωτηροπούλου Β., *Η εκπαίδευση των ενηλίκων έν Γαλλία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1973, σελ. 382
- Τσουνη Αικ., *Ο ρόλος του σχολείου στην Αμερική*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1978, σ.σ. 445-447
- Παλαιογεωργίου-Χριστοφιλάκη Μ., *Η παιδαγωγική Freinet και το μοντέρνο Γαλλικό σχολείο*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1972, σ.σ. 114-117
- Neil A.S., *Αγάπη και επιδοκιμασία στο Σάμερχιλ*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 1, 1973, σ.σ. 34-38
- Λολώνη Δ., *Ο νόμος στα σχολεία της Καλιφόρνια*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1979, σ.σ. 247-253
- Λολώνη Δ., *Ο νόμος στα σχολεία της Καλιφόρνια*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1979, σ.σ. 344-349
- Ψαθάς Α., *Αί βιβλιοθήκαι των Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1974, σ.σ. 444-446
- Χαραλαμποπούλου Β., *Αι παιδικαί βιβλιοθήκαι εις την Αγγλίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1972, σ.σ. 25-28
- Χαραλαμποπούλου Β., *Αι σχολικαί βιβλιοθήκαι εις την Αγγλίαν*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1972, σ.σ. 224-227
- Ζαχαρενάκης Κ., *Πνευματική κίνηση στη Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 5/6, 1975, σ.σ.160-166
- Πλατανιάς Θ., *Η παιδεία στις Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.1, 1974, σ.σ. 36-39
- Πλατανιάς Θ., *Η παιδεία στις Η.Π.Α.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1974, σ.σ. 89-93
- Καψάλη Α.Γ., *Ματιές στην οργάνωση και τα προβλήματα της αμερικανικής εκπαίδευσης*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1976, σ.σ. 235-246
- Καπώνης Τ., *Η παιδεία στη Δ.Δ. Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1977, σ.σ. 398-400
- Γάκης Μ., *Το περιεχόμενο των αναγνωστικών της Ε' τάξης του στοιχειώδους σχολείου των γαλλόφωνων χωρών της Ευρώπης και της Ελλάδος*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1975, σ.σ. 250-261
- Γάκης Μ., *Το περιεχόμενο των αναγνωστικών της Ε' τάξης του στοιχειώδους σχολείου των γαλλόφωνων χωρών της Ευρώπης και της Ελλάδος*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8, 1975, σ.σ. 336-347

- Κωστούλα Π., *Συγκριτική μελέτη του προβλήματος της εκπαίδευσης των διδασκάλων εις διαφόρους χώρους του κόσμου*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1973, σ.σ. 569-571
- Λαμπράκης Γ.Ν., *Το εκπαιδευτικό σύστημα στη Σοβιετική Ένωση*, στο: Νέα Παιδεία, τ.25, 1983, σ.σ. 81-96
- Κακαρόγλου Εμ., *Το σχολικό σύστημα της Ε.Σ.Σ.Δ.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1986, σ.σ. 385-390
- Nickandrow N.D., *Το σχολείο γενικής εκπαίδευσης στη Ε.Σ.Σ.Δ. Εμπειρίες και προοπτικές*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 59-64
- Ζωγράφου, Μούσκου, Παπανικολάου., *Η εκπαίδευση στη Κύπρο*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1983, σ.σ. 230-235
- Γιορίτσας Λ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αν. Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1983, σ.σ. 330-336
- Μπασέτας Κ., *Το Γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.8, 1982, σ.σ. 65-68
- Μπασέτας Κ., *Το Γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.9, 1982, σ.σ. 76-78
- Δημητράκος Γ., *Η εκπαίδευση στη Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.23, 1982, σ.σ. 77-110
- Μιλλεούνη Ε., *Η εκπαίδευση στη σύγχρονη Δανία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.42, 1987, σ.σ. 102-112
- Μιλλεούνη Ε., *Η εκπαίδευση στη σύγχρονη Δανία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.43, 1987, σ.σ. 67-77
- Αθανασίου Ι., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιαπωνίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.26, 1983, σ.σ. 86-95
- Στέφος Α., *Πληροφορίες για το εκπαιδευτικό σύστημα της Βουλγαρίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.35, 1985, σ.σ. 66-73
- Μιλλεούνη Ε., *Η γενική εκπαίδευση στη σύγχρονη Πολωνία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.6, 1982, σ.σ. 62-70
- Μιλλεούνη Ε., *Η γενική εκπαίδευση στη σύγχρονη Πολωνία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.7, 1982, σ.σ. 67-72
- Λεωνίδας Σ.Κ., *Η οργάνωση της εκπαίδευσης στη Πολωνία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.50, 1989, σ.σ. 73-92
- Δεμερτζής Κ.Δ., *Η οργάνωση της εκπαίδευσης στην Ιταλία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.25, 1983, σ.σ. 97-104
- Λαζάρου Απ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ιταλίας*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.11, 1987, σ.σ. 35-48
- Σκουλάτος Β., *Το εκπαιδευτικό σύστημα του Βελγίου*, στο: Νέα Παιδεία, τ.34, 1985, σ.σ. 92-101
- Τσολλάκης Χ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.24, 1983, σ.σ. 58-84
- Πάνου Δ., *Το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.7, 1982, σ.σ. 63-66
- Πάνου Δ., *Το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.6, 1982, σ.σ. 71-74
- Αργυροπούλου Χρ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυστραλίας*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.5, 1986, σ.σ. 118-124

- Μιχαήλ Π., *Το Λύκειο Επιλογής Μαθημάτων στη Κύπρο*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.18, 1989, σ.σ. 121-129
- Malan T., *Το ενιαίο σχολείο στη Γαλλία. Έρευνες και προοπτικές*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 25-34
- Καζαμιάς Α., *Ενιαίο σχολείο και ενιαία παιδεία στις Η.Π.Α. Κοινωνιοϊστορική και κριτική θεώρηση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.5, 1986, σ.σ. 141-161
- Hopf P., *Το ενιαίο σχολείο. Εμπειρίες από την Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 43-58
- Nisbet S., *Το ενιαίο σχολείο στη Μ. Βρετανία. Εμπειρίες και προοπτικές*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 35-42
- Husen T., *Γιατί να εφαρμοστεί το ενιαίο σχολείο; Κάποιες συνηθισμένες απόψεις*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.4, 1986, σ.σ. 65-75
- Σακελλαρίδης Γ., *Τα πολυκλαδικά σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.10, 1987, σ.σ. 95-101
- Σούρλας Ε., *Από την εργασία ενός πειραματικού λαϊκού σχολείου στην Φρανκφούρτη της Γερμανίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ. 2, 1983, σ.σ. 49-54
- Ναλμπάντης Κ.Σ., *Τα πολυδύναμα σχολεία στην Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.15, 1980, σ.σ. 59-71
- Παπούλια-Τζελέπη, *Η εκπαίδευση των δασκάλων στο Βέλγιο και οι μεταρρυθμίσεις στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8/9, 1987, σ.σ. 275-283
- De Peretti A., *Έκθεση πάνω στην εκπαίδευση και επανεκπαίδευση των Γάλλων εκπαιδευτικών*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.1, 1984, σ.σ. 71-85
- Μαραθεύτης Μ., *Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στη Κύπρο*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.1, 1984, σ.σ. 96-105
- Μάρκου Γ., *Η κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού στα σχολεία Γενικής Εκπαίδευσης της Α.Δ. της Γερμανίας*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.8, 1987, σ.σ. 91-110
- Döbrich P., *Σύγχρονες τάσεις και προβλήματα στην εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη Γερμανία*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.1, 1984, σ.σ. 86-95
- Schwarck W., *Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ. 9, 1988, σ.σ. 161-180
- Morrison A., *Η εκπαίδευση των δασκάλων στο Ηνωμένο Βασίλειο*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.1, 1984, σ.σ. 62-70
- Δουλαβέρα Α.Ν., *Τα κέντρα δασκάλων στην Αγγλία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.34, 1985, σ.σ. 102-112
- Ρέντζος Γ., *Η διαδικασία επιλογής για τα τούρκικα Α.Ε.Ι.*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.28, 1986, σ.σ. 20-27
- Παπάς Γ., *Νορβηγική σχολή δια αλληλογραφίας. Μια επιτυχής περίπτωση εκπαίδευσης εξ' αποστάσεως*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1984, σ.σ. 226-236
- Βρεττός Γ., *Η λειτουργία του σεμιναρίου στο γερμανικό πανεπιστήμιο*, στο: Νέα Παιδεία, τ.26, 1983, σ.σ. 63 -70
- Πηγιάκη Π., *Μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στη Μ. Βρετανία. Εκπαιδευτική και κοινωνική πρόκληση*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1988, σ.σ. 353-365
- Lempert W., *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.44, 1987, σ.σ. 43-55

- Παπαναστασίου Κ., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.31, 1984, σ.σ. 80-86
- Λαμπαρδάκης Γ., *Το παιδαγωγικό Ινστιτούτο Λένιν της Μόσχας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1986, σ.σ. 37-41
- Mitter W., *Ο δάσκαλος στη Σοβιετική κοινωνία*, στο: *Νεοελληνική Παιδεία*, τ.10, 1987, σ.σ. 40-59
- Σιόλας Γ., *Δίγλωσσα σχολικά προγράμματα στις Η.Π.Α.*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1986, σ.σ. 237-239
- Παπαδοπούλου Ν., *Κοινωνικοψυχολογικά προβλήματα και εκπαίδευση των παιδιών των ελλήνων της Δ. Γερμανίας*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 12, 1982, σ.σ. 419-427
- Σούρλας Ευρ., *Η αυστριακή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1982, σ.σ. 369-376
- Περσιάνης Π.Κ., *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το λύκειο επιλογής μαθημάτων*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.21, 1982, σ.σ. 105-114
- Becker H., *Προβλήματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στη Γερμανία*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.24, 1983, σ.σ. 85-100
- Klafki W., *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.6, 1987, σ.σ. 97-105
- Λολώνης Δ., *Ποιότητα όχι ποσότητα εκπαίδευσης η πρόταση για παιδεία αποβλέπει στην αναμόρφωση του αμερικανικού σχολείου*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1983, σ.σ. 40-44
- Roeske K., *Το μάθημα των αρχαίων ελληνικών στη Ο.Δ. Γερμανίας*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.48, 1988, σ.σ. 48-54
- Irmscher Joh., *Το μάθημα των αρχαίων γλωσσών στη Α.Δ. Γερμανίας*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.44, 1987, σ.σ. 34-42
- Nawratil K., *Η θέση του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών στην Αυστρία*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.46, 1988, σ.σ. 82-86
- Δουλαβέρα Αρ., *Οι εξετάσεις των αρχαίων ελληνικών στην Οξφόρδη και το Κέμπριτζ*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.36, 1985, σ.σ. 90-105
- Μιλλεούνη Ε., *Οι κλασικές σπουδές στην αγγλική μέση εκπαίδευση*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.18, 1981, σ.σ. 98-116
- Παπαστεργίου Χ., *Το μάθημα της Γεωγραφίας στα σχολεία της Ε.Σ.Σ.Δ.*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ.6, 1987, σ.σ. 103-111
- Κορομηλά Σ., *Το εποπτικό προσωπικό εκπαίδευσης στην Αγγλία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 10, σ.σ. 306-314
- Περσιάνης Π.Κ., *Οι πρόσφατες εξελίξεις της Κυπριακής εκπαίδευσης και ο ρόλος του επιθεωρητή μέσης εκπαίδευσης*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.16, 1981, σ.σ. 67-73
- Σταμπουλίδης Α., *Εντυπώσεις από μία εκπαιδευτική συνάντηση στη Δυτική Γερμανία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, 1983, τ. 4, σ.σ. 137-140
- Τσιπλιτάρης Θ., *Μοντέλα κοινωνικής διαστρωμάτωσης στις κοινωνίες καπιταλιστικού τύπου. Παράδειγμα η Δ. Γερμανία*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.34, 1987, σ.σ. 76-81
- Λολώνης Δ., *Η εκπαίδευση στην Ιαπωνία*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.1, 1986, σ.σ. 42-46
- Αγγελής Λ., *Η εκπαίδευση στη Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ.2, 1985, σ.σ. 74-90
- Δελημωστοπούλου Μ., *Η γενετήσια αγωγή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1981, σ.σ. 202-209

- Δεληγιωστοπούλου Μ., *Η γενετήσια αγωγή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.9, 1981, σ.σ. 305-312
- Παπάς Γ., *Η εκπαίδευση για τους ανάπηρους κατά την όραση στη Νορβηγία και στην Ελλάδα*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.7/8/9, 1983, σ.σ. 273-281
- Παπάς Γ., *Η εκπαίδευση για τους ανάπηρους κατά την όραση στη Νορβηγία και στην Ελλάδα*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1983, σ.σ. 319-32
- Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.1, 1985, σ.σ. 47-52
- Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.2, 1985, σ.σ. 58-67
- Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.3, 1985, σ.σ. 18-25
- Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.4, 1986, σ.σ. 45-55
- Μάρκου Γ., *Η πολυτεχνική αγωγή και εκπαίδευση στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.7, 1986, σ.σ. 85-97
- Μπουζάκης Σ., *Το ενιαίο σχολείο. Προβληματική διεθνής, εμπειρία και προοπτικές*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ. 17, 1989, σ.σ. 5-13
- Σκουλάτος Β., *Τα εκπαιδευτικά συστήματα του Βελγίου και της Γαλλίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.28, 1983, σ.σ. 58-69
- Σινανίδου Μ., *Παιδαγωγικά συστήματα. Ε.Σ.Σ.Δ.- Η.Π.Α.- Γαλλία*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.14, 1989, σ.σ. 44-52
- Φράγκος Χ., *Αντιανταρχικές τάσεις στα σύγχρονα σχολεία δυτικών και ανατολικών χωρών*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.16, 1984, σ.σ. 16-19
- Θεωχάρη Δ., *Μέτρα ασφαλείας των μαθητών στις χώρες της Δύσεως από τους σεισμούς*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1981, σ.σ. 237-238
- Παπασταύρου Α., *Γνωριμία με το κωπριακό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 39-48
- Βολιώτη Ν.Α., *Η εκπαίδευση στην Ιρλανδία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.56, 1990, σ.σ. 86-95
- Καραγεώργος Δ., *Δομή και λειτουργία της γενικής εκπαίδευσης στη Σουηδία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.74, 1995, σ.σ. 57-66
- Καραγεώργος Δ., *Δομή και λειτουργία της γενικής εκπαίδευσης στην Ιαπωνία*, στο: Νέα Παιδεία, τ.79, 1996, σ.σ. 13-24
- Αριστοδήμου Χ., *Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 49-54
- Σταύρου Α., *Δομή και λειτουργία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 55-64
- Ερωτοκρίτου Ε., *Η δημόσια μέση, τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 65-73
- Χαραλαμποπούλου-Κατσιάρη Α., *Εκπαίδευση Δασκάλων στη Σκωτία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.12, 1997, σ.σ. 413-415
- Τεγοπούλου Ελ., *Ένα Κέντρο δασκάλων στο Norwich*, στο: Εκπαιδευτικά, τ.25/26, 1992, σ.σ. 92-94
- Δροσινού Μ., *Οι νέες τεχνολογίες στην Ειδική Αγωγή. Με αφορμή την επίσκεψη στη Σουηδία μέσω του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Εκπαιδευτικών Ανταλλαγών «Αρίων»*, στο: Νέα Παιδεία, τ.83, 1997, σ.σ. 131-142

- Θεοδώρου Ε., *Η ειδική αγωγή στη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 24-27
- Κυριακίδης Λ., *Οι αντιλήψεις των Κυπρίων δασκάλων για την αξιολόγηση των επιτευγμάτων των μαθητών*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 261-283
- Ερωτοκρίτου Μ., *Επαγγελματική ικανοποίηση των εκπαιδευτικών και Κυπριακή Εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.89, 1996, σ.σ. 55-66
- Πασιαρδής Π., *Αποτελεσματικός Διευθυντής: Αυτοαξιολόγηση των αναγκών των διευθυντών σχολείων Δημοτικής Εκπαίδευσης στη Κύπρο*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.20/21, 1994, σ.σ. 171-205
- Σαλαμούρας Γ., *Η αξιολόγηση του μαθητή στο Γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.56, 1991, σ.σ. 84-85
- Σπυρόπουλος Κ., *Τοπικές περισχολικές δράσεις για την καταπολέμηση της σχολικής αποτυχίας. Γαλλικές εμπειρίες*, στο: Νέα Παιδεία, τ.78, 1996, σ.σ. 33-48
- Elias Asma, *Τα αναλυτικά προγράμματα στη Συρία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1995, σ.σ. 135-139
- Μαρκατάτου/Σεμερτζάκη, *Κοινωνιολογική θεώρηση της εκπαίδευσης των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.10, 1993, σ.σ. 289-297
- Μαρκατάτου/Σεμερτζάκη, *Κοινωνιολογική θεώρηση της εκπαίδευσης των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.11, 1993, σ.σ. 354-367
- Κυριδης, Μαυρικιάκη, Ζαφειράτος, *Το σύστημα εισαγωγής στη τριτοβάθμια εκπαίδευση της Κυπριακής Δημοκρατίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 28-39
- Ματθαίου Δ., *Νέες πολιτικές εισαγωγής στην αγγλική εκπαίδευση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ. 24, 1996, σ.σ. 69-79
- Ξωχέλλης Π., *Η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το παράδειγμα της Γερμανίας*, στο: Νέα Παιδεία, τ.76, 1995, σ.σ. 17-27
- Κόμης Β., *Οι νέες τεχνολογίες στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Μια περιήγηση βασισμένη στη Γαλλική εμπειρία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.92, 1997, σ.σ. 24-31
- Μιχαηλίδου Αθ., *Οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την τεχνολογική καινοτομία της εισαγωγής Η.Υ. στην Κυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.25, 1997, σ.σ. 101-118
- Μιχαηλίδης Μ., *Οι Η.Υ. στη Κυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.94, 1997, σ.σ. 71-74
- Μαύρης Ζ., *Η πληροφορική στη κυπριακή εκπαίδευση*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 74-76
- Μαυρίδου Α., *Η αποτελεσματικότητα του Η.Υ. ως Διδακτικού Μέσου στα Μαθηματικά*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 12-14
- Δοδοντσάκης Γ., *Εκπαιδευτικές εμπειρίες από σχολεία της Γλασκόβης*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.79, 1994, σ.σ. 67-70
- Περσιάνης Π., *Ο δυναμισμός της Ελληνικής Εκπαίδευσης της Κύπρου και παράγοντες που τον διαμόρφωσαν*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.16, 1992, σ.σ. 23-37
- Κεφαλάς Μ., *Κοινωνιολογική περιήγηση στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της Κύπρου*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.82/83, 1995, σ.σ. 30-38
- Φιλλίπου Γ., *Το τμήμα των Επιστημών της Αγωγής της Κύπρου*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 6-11
- Τζιαούρη Σ., *Η ελληνική παιδεία στη σκλαβωμένη Κύπρο*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.84, 1995, σ.σ. 40-44

- Ιωαννίδου Ι., *Mahatma Gandhi: Ένα νηπιαγωγείο – δημοτικό στην Ουτρέχτη. Εξατομίκευση στη πράξη*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.65, 1992, σ.σ. 38-46
- Παντίδης Στ., *Η πορεία της Γαλλικής εκπαίδευσης 200 χρόνια μετά την Επανάσταση*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.20, 1990, σ.σ. 124-136
- Καλαντζή-Αζίζι Α., *Γνώμες Ελλήνων εκπαιδευτικών για την Ψυχική υγεία. Συγκριτική Διαπολιτισμική έρευνα*, στο: Νεοελληνική Παιδεία, τ.21, 1990, σ.σ. 90-105
- Glowka D., *Η δομή της λυκειακής βαθμίδας και η μεταρρύθμιση των εκπαιδευτικών συστημάτων σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.12, 1990, σ.σ. 1-15
- Μπουζάκης Σ., *Θεωρία και πράξη των συστημάτων αξιολόγησης των μαθητών σε επιλεγμένα ευρωπαϊκά συστήματα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 55, 1990, σ.σ. 87-96
- Μαυρογιώργος Γ., *“Τεστομανία” στη Μ. Βρετανία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.58, 1991, σ.σ. 15-21
- Μαυρογιώργος Γ., *“Τεστομανία” στη Μ. Βρετανία*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.59, 1991, σ.σ. 15-19
- Παπούλια-Τζελέπη, *Μαθητές, μαθήματα και δάσκαλοι στην Ιρλανδία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1991, σ.σ. 97-107
- Τσομπανλιώτης Γ., *Ο αναλφαβητισμός στις χώρες της Ε.Ο.Κ.*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.2, 1992, σ.σ. 81-89
- Μπουζάκης Σ., *Η επιστημονική και επαγγελματική “ταυτότητα” των πτυχιούχων Π.Τ.Δ.Ε. και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου. Μια εμπειρική-συγκριτική προσέγγιση*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.18, 1993, σ.σ. 127-162
- Αγγελής Λ., *Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης στην Αγγλία, από το “ενιαίο σχολείο” για “όλους” στο σχολείο στην υπηρεσία των “δυνάμεων της Αγοράς”*, στο: Εκπαιδευτικά, τ. 29/30, 1993, σ.σ. 29-30
- Νύκτα Α., *Η εκπαιδευτική προπαρασκευή δασκάλων και καθηγητών σε τρεις ευρωπαϊκές χώρες: Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.5/6, 1993, σ.σ. 198-203
- Ηλιού Μ., *Ο γαλαξίας των ερευνητικών ιδρυμάτων στις Επιστήμες Αγωγής. Η περίπτωση της Ελβετίας*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.80, 1995, σ.σ. 65-67
- Πρεπουτσίδου Γ.Μ., *Η σχολική Ψυχολογία στο Αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα*, στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.90/91, 1996, σ.σ. 61-67
- Παπαδομιχελάκης Δ., *Πως βλέπουν την απόρριψη μαθητές, κοινό και εκπαιδευτικοί Ελλάδας – Γαλλίας*, στο: Σχολείο και Ζωή, τ.3, 1996, σ.σ. 125-131
- Δεληγιάννη-Γεωργακά-Τσοτσόλη, *Η διδασκαλία των Αγγλικών για ειδικούς σκοπούς: μια ερευνητική προσέγγιση του προβλήματος στα Πανεπιστήμια, Αριστοτέλειο, Tilborg (Ολλανδία), Copenhagen (Δανία)*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 125-144
- Brinkmann G., *Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Τάσεις στην Ευρώπη*, στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.24, 1996, σ.σ. 27-37
- Εωχέλλης & Καψάλης & Ισμουρλιάδου & Λουκίδου & Μπονίδης & Χατζησαββίδης, *Η εικόνα του “άλλου” στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών*, στο: Νέα Παιδεία, τ. 87, 1998, σ.σ. 59-88

Γ. Διάφορα

- Ζομπανάκης Γ., *Τι είναι η UNESCO*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1953, σ.σ. 116-118
- Ζαμπετάκης Ε., *Η UNESCO και η συμβολή του μαθήματος της Ιστορίας προς διεθνή κατανόηση*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5, 1956, σ.σ. 197-202
- Ζαμπετάκης Ε., *Η UNESCO και η συμβολή του μαθήματος της Ιστορίας προς διεθνή κατανόηση*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6, 1956, σ.σ. 255-258
- Ζούμπου Ν., *Η Unesco*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.6, 1959, σ.σ. 278-280
- Μαραθεύτη Μ.Ι., *Νέες τάσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ.19, 1981, σ.σ. 44-49
- Παπούλια-Τζελέπη, *Διεθνείς τάσεις στην εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των δασκάλων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1984, σ.σ. 54-60
- Παπούλια-Τζελέπη, *Διεθνείς τάσεις στην εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των δασκάλων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1984, σ.σ. 122-126
- Ψαχαρόπουλος Γ., *Το ενιαίο σχολείο. Διεθνείς εμπειρίες*, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.7, 1987, σ.σ. 195-200
- Καλογιαννάκη Π., *Τεχνολογική εξέλιξη και ανάπτυξη*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 1, 1989, σ.σ. 8-17
- Μπόμπας Λ., *Εκπαίδευση και επιμόρφωση και κατάρτιση στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ. 10, 1991, σ.σ. 313-317
- Αργυροπούλου Χρ., *Σύντομη ενημέρωση για τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στα ευρωπαϊκά σχολεία*, στο: *Νεοελληνική Παιδεία*, τ.23, 1991, σ.σ. 116-123
- Κοτσιώνης Π., *Το μέλλον της Ευρωπαϊκής Εκπαίδευσης*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ.24, 1991, σ.σ. 72-75
- Ηλιού Μ., *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 62, 1992, σ.σ. 21-24
- Ηλιού Μ., *Η ελληνική εκπαίδευση και οι δραστηριότητες των διεθνών οργανισμών*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 64, 1992, σ.σ. 14-16
- Ηλιού Μ., *Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Διάσταση στην εκπαίδευση*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 65, 1992, σ.σ. 20-22
- Bell G (μετ. Καλογιαννάκη Π.), *Προς μία Ευρωπαϊκή Διάσταση του προγράμματος της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.11, 1992, σ.σ. 366-369
- Γαλανόπουλος Γ., *Η εκπαίδευση στις ξένες χώρες*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.3, 1993, σ.σ. 133-139
- Δαμανάκης Μ., *Η εκπαίδευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ. 31/32, 1993, σ.σ. 32-50
- Βερτσέτη Α.Β., *Η προφορά της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και η διδασκαλία της στις Ευρωπαϊκές χώρες*, στο: *Νέα Παιδεία*, τ. 66, 1993, σ.σ. 72-77
- Μαυρογιώργος Γ., *Εκπαίδευση και όροι εργασίας των εκπαιδευτικών. Τάσεις και αντιφάσεις στην Ε.Ε.*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 73, 1993, σ.σ. 13-22
- Ηλιάδης Ν., *Η ευρωπαϊκή διάσταση στην Εκπαίδευση και το νέο εργασιακό περιβάλλον*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 228-240
- Βώρου Φ. Κ., *Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 241-256
- Βώρου Φ. Κ., *Τι μπορεί να σημαίνει ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση; Που αποσκοπεί; Πως οικοδομείται;*, στο: *Νέα παιδεία*, τ. 71, 1994, σ.σ. 14-20

- Βώρου Φ. Κ., *Τι μπορεί να σημαίνει ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση; για τους άλλους Ευρωπαίους και για μας; από τους άλλους Ευρωπαίους και από μας;*, στο: *Εκπαιδευτικά*, τ. 34/35, 1994, σ.σ. 241-256
- Μπόμπας Λ., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.4, 1994, σ.σ. 170-179
- Μπόμπας Λ., *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη δύο ταχυτήτων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.5/6, 1994, σ.σ. 230-240
- Μπόμπας Λ., *Συγκεντρωτισμός και αποκεντρωτισμός στην εκπαίδευση. Μια απόπειρα Συγκριτικής προσέγγισης*, στο: *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.22, 1995, σ.σ. 79-111
- Μπόμπας Λ., *Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ενωμένη Ευρώπη*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.2, 1996, σ.σ. 56-68
- Σάββα Ε., *Ο απόηχος ενός ευρωπαϊκού σεμιναρίου για την διαπολιτισμική εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.12, 1996, σ.σ. 403-412
- Δούκας Χ., *Ευρωπαϊκή Διάσταση – Ελληνική Εκπαίδευση. Τα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά προγράμματα*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 93, 1997, σ.σ. 43-51
- Σάββα Ε., *Προσεγγίσεις της εξέλιξης του Ευρωπαϊκού- Κοινοτικού ενδιαφέροντος για τα θέματα της εκπαίδευσης*, στο: *Σχολείο και Ζωή*, τ.7/8/9, 1998, σ.σ. 249-258
- Δούκας Χ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 98, 1998, σ.σ. 37-44
- Δούκας Χ., *Κοινωνία της γνώσης: Μύθοι και πραγματικότητες*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 99, 1998, σ.σ. 49-55
- Ηλιού Μ., *Ο κόσμος των Εκπαιδευτικών*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 100, 1998, σ.σ. 45-48

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Πετρίτης Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, Ηράκλειον Κρήτης, 1959-60.
- Κίτσος Κ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1963.
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1988.
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική II*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1990.
- Μπουζάκης Σ., *Συγκριτική Παιδαγωγική III*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1993.
- Ματθαίου Δ., *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1997.
- Καλογιαννάκη Π., *Προσεγγίσεις στη Συγκριτική Παιδαγωγική, τόποι και τρόποι, τομές και παραδείγματα*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1998.
- Καλογιαννάκη Π., *Sadler, Kandel, Hans και η Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998.
- Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις. Τόμος Αφιέρωμα στον Ανδρέα Καζαμία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΕΡΓΑ

- Debesse M. & Mialaret G.(μετ. Α. Τζώρτζη), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: *Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες*, τομ. 3, Αθήνα, 1984.
- Σοκόλοβα & Κουζμίνα & Ροντιόνοφ (μετ. Κουτσούκαλης & Καινούριος & Λαμπρινάκης. θεωρ.επ. Α. Αγγελής), *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986.
- Anweiler & Kuebart & Liege.(μετ. Δ. Θωίδης), *Εκπαιδευτικά Συστήματα στην Ευρώπη*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Le Thanh Khoi., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, στο: Mialaret G.(μετ. Γ. Ζακοπούλου), *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1996.